

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра міжнародних комунікацій та політичного аналізу**

НАТАЛІЯ КАРПЧУК

**ВСТУП ДО ФАХУ
«Регіональна безпека»
Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»**

Конспект лекцій

ЛУЦЬК – 2023

УДК 351.862.4(07)

К 26

Рецензент: Пікулик О. Б., кандидат економічних наук, доцент, гарант
ОПП «Регіональна безпека», факультет міжнародних відносин
Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Рекомендовано до друку

науково-методичною радою

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(протокол № 1 від 27 вересня 2023 р.)

К 26 Карпчук Н. Вступ до фаху «Регіональна безпека» : конспект лекцій /
Н. Карпчук. – Луцьк, 2023. – 119 с.

Видання містить виклад лекційних тем освітнього компоненту «Вступ до фаху» для бакалаврів першого року навчання за освітньо-професійною програмою «Регіональна безпека» за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» – базові теоретичні аспекти міжнародних відносин, міжнародної й регіональної безпеки, тлумачення основних понять курсу, перелік тематичних питань для обговорення на семінарських заняттях.

УДК 351.862.4(07)

К 26

© Карпчук Н.П.

ЗМІСТ

ТЕМА 1. Організація навчання у ВНУ імені Лесі Українки	4
ТЕМА 2. Міжнародні відносини як суспільне явище	6
Сутність й особливості міжнародних відносин	6
Види й форми міжнародних відносин	9
Теорії міжнародних відносин: теорія ідеалізму, теорія політичного реалізму, неореалізм	11
ТЕМА 3. Міжнародна система	18
Учасники міжнародних відносин	18
Поняття «міжнародна система», типи міжнародних систем	22
Могутність держави	25
Системи міжнародних відносин: Вестфальська, Віденська, Вашингтонська-Версальська, Ялтинсько-Потсдамська	27
ТЕМА 4. Безпека сучасного світу	32
Поняття й види безпеки	32
Загрози безпеці	34
Забезпечення регіональної безпеки	38
Регіональна безпека України	47
ТЕМА 5: Конфлікт як загроза регіональній безпеці	52
Поняття «конфлікт» в міжнародному праві	52
Класифікація міжнародних конфліктів	54
Структура міжнародного конфлікту	63
Детермінація сучасних міжнародних конфліктів	65
Динаміка міжнародних конфліктів	66
ТЕМА 6. Дипломатія й дипломатичні переговори	72
Взаємозв'язок понять «дипломатія» й «дипломатичні переговори». З історії дипломатичних переговорів	72
Види й функції дипломатичних переговорів	76
Сторони дипломатичних переговорів, їх інтереси та сила	80
Структура дипломатичних переговорів	81
Комунікативні технології переговорних процесів	85
Національні стилі ведення переговорів	90
ТЕМА 7. Співробітництво та інтеграція в міжнародних відносинах	94
Сутність міжнародного співробітництва	94
Інтеграційні процеси	96
Дезінтеграційні процеси	101
Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів (ООН, ОБСЄ, НАТО)	104
Миротворчість	112
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ для обговорення на семінарських заняттях	117
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	118

ТЕМА 1. Організація навчання у ВНУ імені Лесі Українки

1. Нормативні документи, що регулюють навчальний процес у ВНУ імені Лесі Українки

Положення про організацію навчального процесу на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_orhanizatsiiu_navchalnoho_protsesu_2ch_rivniakh.pdf;

Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки, https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022_Polozh_pro_otzin_%D0%A0%D0%B5%D0%B4_%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%9C%D0%95%D0%94.pdf;

Положення про порядок переведення, поновлення та відрахування здобувачів освіти та надання їм академічної відпустки у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, <https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D1%84-docx.pdf>;

Порядок формування рейтингу успішності студентів для призначення академічних стипендій у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022_%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%BA_%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B9%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83_%D0%A1%D0%9D%D0%A3_i%D0%BC.%D0%9B.%D0%A3_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf;

Положення про індивідуальний навчальний план студента, https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_indyvidualnyi_navchalnyi_plan_studenta.pdf;

Положення про визнання результатів навчання, отриманих у формальній, неформальній та/або інформальній освіті у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_%20vyznannia_rezultatuv_navchannia_formalnoi.pdf;

Положення про проведення практики студентів Волинського національного університету імені Лесі Українки, https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_pro_provedennia_praktyky_studentiv.pdf;

Положення про підготовку студентів у Волинському національному університеті імені Лесі Українки з використанням елементів дуальної форми здобуття освіти, https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_pidhotovku_dualnoi_formy_zdobuttia_osvity.pdf

Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність учасників освітнього процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки,

[https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_poriadok_realizatsii_prava_na_akademichnu_mobilnist.pdf)

[02/Polozhennia_poriadok_realizatsii_prava_na_akademichnu_mobilnist.pdf](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_poriadok_realizatsii_prava_na_akademichnu_mobilnist.pdf);

Положення про випускні кваліфікаційні роботи (проекти),
https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2021-02/Polozhennia_pro_vypusknii_kvalifikatsiini_roboty.pdf

Положення про організацію і проведення підсумкового контролю у формі комп'ютерного тестування у Волинському національному університеті імені Лесі Українки,
[https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-](https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96_%D0%9F%D0%94%D0%A1%D0%A3%D0%9C%D0%9A_%D0%A2%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%92_2020_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf)

[%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96_%D0%9F%D0%94%D0%A1%D0%A3%D0%9C%D0%9A_%D0%A2%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%92_2020_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf](https://ed.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/08/2022-%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%96_%D0%9F%D0%94%D0%A1%D0%A3%D0%9C%D0%9A_%D0%A2%D0%95%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%92_2020_%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf) ;

Положення про екзаменаційну комісію щодо атестації осіб, які здобувають перший (бакалаврський) та другий (магістерський) рівні освіти,
[https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-01/2022%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%94%D0%95%D0%9A.pdf)

[01/2022%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%94%D0%95%D0%9A.pdf](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2023-01/2022%20%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%94%D0%95%D0%9A.pdf) .

Сайт ВНУ: <https://vnu.edu.ua/uk>

Репозитарій ВНУ: <https://evnuir.vnu.edu.ua/>

2. Нормативні документи, що регулюють навчання за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Сторінка факультету: <https://vnu.edu.ua/uk/faculties-and-institutions/fakultet-mizhnarodnykh-vidnosyn>

Інформація про ОПП «Регіональна безпека»: [https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2022-](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2022-02/%D0%9E%D0%9F%D0%9F-%D0%A0%D0%91-%D0%B1%D0%B0%D0%BA-2022.pdf)

Навчальний план за ОПП «Регіональна безпека»:
[https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2022-](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2022-07/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%202022.pdf)
[07/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%202022.pdf](https://vnu.edu.ua/sites/default/files/2022-07/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%A0%D0%B5%D0%B3%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%202022.pdf)

Каталог вибірових дисциплін: <https://vnu.edu.ua/uk/all-educations>

Розклад: <http://94.130.69.82/cgi-bin/timetable.cgi>

ТЕМА 2. Міжнародні відносини як суспільне явище

1. Сутність й особливості міжнародних відносин
2. Види й форми міжнародних відносин
3. Теорії міжнародних відносин: теорія ідеалізму, теорія політичного реалізму, неореалізм

1. Сутність й особливості міжнародних відносин

Міжнародні відносини визначають як: 1) систему політичних, економічних, соціальних, культурних, воєнних, правових та інших зв'язків між державами й народами; 2) системну сукупність політичних, економічних, соціальних, дипломатичних, правових, військових та гуманітарних зв'язків та відносин між основними суб'єктами світового співтовариства, до яких належать народи, держави, суспільні та громадські сили, рухи і організації; 3) сукупність взаємовідносин між представниками різних держав світу; 4) силове з'ясування національних інтересів у міжнародному середовищі; 5) стосунки, що виникають між особами, які приймають зовнішньополітичні рішення.

Міжнародні відносини вивчаються різними науками. Так, історія аналізує проблеми виникнення й розвитку зовнішньої політики та дипломатії. Економічна наука досліджує міжнародні економічні зв'язки. Наука міжнародного права зосереджується на вивченні норм і принципів, які регулюють систему міжнародних відносин, а також взаємовідносини в межах окремих груп країн або на двосторонній основі. Політологія відіграє особливо велику роль у дослідженні міжнародних відносин, адже найважливішим об'єктом її вивчення є держава, яка виступає головним суб'єктом міжнародних відносин. Політологія зосереджується на дослідженні саме політичних зв'язків між державами, розглядаючи їх як суб'єкт зовнішньої політики.

Міжнародні відносини виступають специфічним видом суспільних відносин. Як і суспільні відносини в цілому, вони є відносинами між людьми; в них чітко вирізняються економічний, соціальний, політичний і духовно-культурний аспекти. Водночас міжнародні відносини характеризуються такими **особливостями**:

1) їх невіддільний характер. Влада є одним із основних регуляторів суспільного життя всередині держави, де існують відносини панування і підкорення, керівництва й підпорядкування. У відносинах між державами владні відносини як відносини панування і підкорення є не правилом, а відхиленням від нього. Тут має бути рівність партнерів під кутом зору міжнародного права. Це відносини конкуренції, суперництва або співробітництва і лише як виняток — панування й підкорення.

Оскільки міжнародні відносини не мають владного характеру, то постає проблема виокремлення їх політичного аспекту. Цей аспект не може бути визначений через владу, як це робиться стосовно політики всередині держави. Він може бути виокремлений на основі суб'єктів відносин, якими є політичні інститути та особи, що їх представляють. Іншими словами, **міжнародні політичні відносини** – це відносини між державами, політичними партіями, громадсько-політичними організаціями і рухами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами політики на міжнародній арені. За такого розуміння міжнародних політичних відносин навіть суто економічні відносини між державами як політичними інститутами набувають політичного характеру. Політичний аспект, політичні відносини складають основний зміст міжнародних відносин;

2) система міжнародних відносин має децентралізований характер. Якщо всередині держави є загальнодержавний центр прийняття рішень, яким виступає система владних органів, то в міжнародних відносинах таких керівних центрів, діяльність яких ґрунтувалася б на пануванні й підкоренні, немає;

3) основним засобом розв'язання суперечностей в міжнародних відносинах є консенсус – прийняття рішення на міжнародних конференціях, нарадах та в міжнародних організаціях на основі спільної згоди учасників без проведення формального голосування, якщо проти нього не виступає жоден з учасників. Консенсус застосовується також, як засіб забезпечення єдності позицій держав до проведення голосування з обговорюваних питань, яке в такому разі відкладається на час процесу узгодження. Консенсус має важливе значення в досягненні домовленості між державами, оскільки відкриває можливості для відшукування взаємоприйнятних рішень для всіх учасників переговорів. Він передбачає прийняття рішень усіма державами на основі добровільних компромісів, поваги суверенітету одна одної, рівності і взаємного визнання інтересів сторін, виключає диктат, тиск або прийняття рішення механічною більшістю голосів на міжнародній конференції чи в міжнародній організації;

4) в міжнародних відносинах більшу, ніж у внутрішніх, роль відіграє суб'єктивний чинник, особливо діяльність керівників держав і міжнародних організацій, у розв'язанні наявних суперечностей.

Світова політика зародилася і виросла на фундаменті міжнародних відносин і являє з ними єдиний нерозривний комплекс. При цьому повної тотожності між обома частинами цього комплексу немає. Світова політика включає і міжнародну політику, але не зводиться до неї, вона ширше за своєю проблематикою і по числу задіяних у ній суб'єктів. При цьому міжнародні політичні відносини є ведучим і системоутворюючим елементом структури міжнародних відносин, яка включає також економічні, науково-технічні, ідеологічні, культурні та військові міжнародні відносини.

«Міжнародна політика» й «зовнішня політика» не є синонімами. Зовнішня, або закордонна, політика – це діяльність певної держави за межами своїх національних кордонів. Вона виступає в ролі всезагального інтегратора державних інтересів і є логічним продовженням внутрішньої політики даної держави. Одночасно сама закордонна політика у багатьох випадках визначає внутрішню політику. На міжнародній арені виступають різні політичні, економічні й культурні організації, які мають метою свої власні інтереси, нав'язують свої контакти й відносини з різними закордонними партнерами. Крім цього, господарські кола держави ведуть жваву економічну діяльність за рубежем, розвивається туризм (як через державні організації, так і приватний) тощо. У зв'язку з цим стає зрозумілим, що крім зовнішньої політики на рівні держави існують й інші, тобто ціла система економічних і культурних зв'язків, які найчастіше доповнюють закордонну політику, але часом навіть суперечать окремим її декларованим цілям. Цю багатогранну діяльність, різноманітні відносини на різних рівнях нормує міжнародне право. Усе разом узятє можна розглядати як міжнародну практику, в яку включаються закордонна політика і різні групові, відомчі та інші зв'язки.

Отже, міжнародна політика знаменує собою розширення кола учасників, суб'єктів міжнародних відносин, коли поряд із державами дедалі активнішу роль у них відіграють міжурядові й неурядові організації, політичні партії та рухи. Зрозуміло, що в сучасних умовах зовнішня політика перетворюється на політику міжнародну, до підвалин якої належить віднести не тільки відносини між індивідами або державами, а й будь-який вид діяльності або взаємодії задля реалізації групових чи державних інтересів.

Проблема залежності й підпорядкування зовнішньої і внутрішньої політики має принципове значення, оскільки дає змогу виявити характер їхнього взаємозв'язку, рівень залежності або незалежності однієї від іншої, з'ясувати питання про те, яка група розглядуваних відносин є первинною, а яка – вторинною, похідною. Головні наукові напрями, течії у сфері теорії міжнародної політики і зовнішніх відносин формуються залежно від вирішення цієї проблеми. У прямій залежності від неї трактуються інші проблеми теорії: питання про природу і предмет міжнародних відносин, їхні закономірності й типологію, про форми закордонної політики, проблеми війни і миру, питання безпеки. Тут слід враховувати три підходи. Перший полягає в тому, що за основу береться зовнішня політика як визначальна. Польсько-австрійський соціолог Л. Гумплович стверджував, що внутрішній розвиток держави визначається розвитком її зовнішніх сил: на долю першого випадає службова роль по відношенню до останнього; внутрішня історія є простим додатком зовнішньої, зумовлюється нею.

Інша точка зору пов'язана з виведенням зовнішньої політики з внутрішньої й базується на уявленні про те, що міжнародні відносини є простим продовженням внутрішньосупільних, детермінованих економічним базисом та інтересами правлячих кіл. Така позиція характерна для ортодоксального марксизму й домінувала в нашій літературі до недавнього часу. Безумовно, в цьому трактуванні є певний сенс, адже цілі зовнішньої політики справді завжди впливали з внутрішньої політики держави, а не з її акцій на світовій арені. Але таке трактування відчутно спрощує, звужує взаємозв'язок між зовнішньою і внутрішньою політикою держави. Внутрішня політика може домінувати над зовнішньою, але при цьому не слід недооцінювати активності зовнішньої політики, її зворотного впливу. Досить згадати внутрішню політику держав колишньої «соціалістичної співдружності», яка майже цілком визначалася їхньою зовнішньою орієнтацією на «великого брата» – Радянський Союз.

Тому найприйнятнішим можна вважати третій варіант трактування взаємозв'язку між внутрішньою й зовнішньою політикою. Він базується на визнанні їхньої рівноправності, аргументується саме тим, що в основі обох лежать єдині закони соціального буття. Теоретичною базою цього трактування стала концепція взаємозалежності, за якою найважливіші проблеми внутрішньосупільних відносин набувають як внутрішніх, так і зовнішніх вимірів. Тобто йдеться про тісний взаємозв'язок і взаємодію зовнішніх і внутрішніх чинників розвитку держави, їхній вплив на формування як внутрішньої, так і зовнішньої політики диктується конкретними історичними обставинами. Відповідно до цього пріоритет може бути то за однією, то за іншою групою чинників. Саме такого погляду дотримується американський політолог Г. Моргентау: «Суть міжнародної політики ідентична внутрішній політиці. І внутрішня, і зовнішня політика є прагненням до сили, а тому вони тотожні».

У реалізації зовнішньої політики будь-якої держави важливу роль відіграють форми, функції та засоби. Існує чотири форми зовнішньої політики.

1. Пасивна, характерна для слаборозвинутих держав, які слугують об'єктом закордонної політики інших держав. Політично це означає відмову від частини власного суверенітету і пристосування внутрішньої політики цих держав до тиску міжнародного середовища.

2. Активна, характеризується пошуком рівноваги між зовнішньою і внутрішньою політикою.

3. Консервативна, характеризується значною політичною активністю щодо захисту досягнутого раніше балансу між внутрішньою і зовнішньою політикою.

4. Агресивна, характеризується формуванням експансіоністських цілей, примусу до зміни зовнішньої і внутрішньої політики інших держав.

З метою реалізації закордонної політики держави використовують чотири види засобів.

1. Інформаційно-пропагандистські (ідеологічні): для формування певного зовнішнього іміджу даної держави, її міжнародного престижу витрачаються певні кошти на представництво, рекламу, поліпшення якості інформаційних матеріалів.

2. Політичні: це, передусім, дипломатичні стосунки на різних рівнях – від консульських до зустрічей у верхах.

3. Економічні: полягають у використанні економічного потенціалу держави для впливу на економіку й політику інших країн (ліцензії, квоти, торгівля тощо).

4. Військові засоби використовують для демонстрації сили, публічній демонстрації нових видів зброї, стратегічного зосередження військ на загрозливих напрямках, у різних миротворчих заходах під егідою ООН.

2. Види й форми міжнародних відносин

Після другої світової війни були сформовані дві концепції або два підходи до розуміння змісту і направленості міжнародних відносин. Перший одержав назву *«традиціоналістською»* і найбільш повне втілення знайшов у працях американського політолога Ганса Моргентау. Учений визначав міжнародні відносини як *«політичні взаємини між націями»*, в основі яких лежить боротьба за владу – єдиний «національний інтерес» для всіх учасників або акторів міжнародного життя. Це, на його думку, зумовлюється їхньою природною схильністю до насильства й жагою влади.

Прихильники другого підходу – *«модерністського»* – розглядали тільки окремі компоненти міжнародного життя, наприклад процес прийняття зовнішньополітичних рішень, їх оптимізації та втілення у життя. Тому наука про міжнародні відносини фактично зводилася до визначення поведінки окремих суб'єктів цих відносин, найчастіше до вивчення політики окремих держав, хоча й не завжди.

Види міжнародних відносин:

1) *за сферами суспільного життя* (економічні, політичні, воєнно-стратегічні, культурні, ідеологічні тощо):

- політичні – відіграють чільну роль, тому що заломлюють, синтезують, детермінують всі інші види відносин. Політичні відносини знаходять своє вираження в реальній політичній діяльності елементів політичної системи, насамперед держави. Вони гарантують безпеку і створюють умови для розвитку всіх інших відносин;

- економічні та науково-технічні. Зовнішня політика спрямована, як правило, на захист економічних відносин, які впливають на формування світового ринку, міжнародного поділу праці. Стан економічних відносин багато в чому визначається рівнем розвитку виробництва і продуктивних сил держав, різними моделями економіки, наявністю природних ресурсів та іншими секторами;

- ідеологічні відносини – відносно самостійна частина політичних відносин. Роль і значення ідеологічних відносин змінюється залежно від зміни ролі ідеології в суспільстві;

- міжнародно-правові відносини – передбачають регулювання взаємовідносин учасників міжнародного спілкування правовими нормами і правилами, про які ці учасники домовилися. Міжнародно-правовий механізм дозволяє учасникам захистити свої інтереси,

розвивати взаємини, запобігати конфліктам, вирішувати спірні питання, підтримувати мир і безпеку в інтересах усіх народів;

- військово-стратегічні відносини, до яких відноситься велика сфера специфічних суспільних, міжнародних відносин, так чи інакше пов'язаних з прямим або опосередкованим створенням, нарощуванням, перерозподілом військової сили;

2) *на основі взаємодіючих суб'єктів* – міждержавні, міжпартійні, відносини між різними неурядовими асоціаціями, приватні та ін.

Міжнародні відносини здійснюються на таких **рівнях**, як:

- **глобальний** (загально планетарний) – це відносини між системами держав, найбільшими державами та відображають світовий політичний процес в цілому,

- **регіональний** (африканський, азійський та ін.) – це відносини між державами певного політичного регіону у всіх областях життєдіяльності суспільства, що мають більш конкретні прояви і що носять багатосторонній характер,

- **локальний** (східноєвропейський, північноамериканський та ін.).

З точки зору ступеня напруженості міжнародних відносин можна говорити про їхні стани – стабільності, суперництва, ворожнечі, довіри, співробітництва, війни та ін.

На відміну від внутрішньополітичного життя кожної держави, міжнародні відносини не мають єдиного центру управління. Тут діють стільки регулюючих центрів, скільки є учасників міжнародних відносин. А це означає, що головну роль у міжнародних стосунках мають відігравати переговори, співробітництво, взаємодія.

Із виникненням держав міжнародні відносини поділяються на:

1) **формальні** (учасниками яких власне і стають держави);

2) **неформальні** (учасниками яких стають різні соціальні спільноти, недержавні інститути, економічні утворення, особи).

Міжнародні відносини реалізуються через низку **форм**, кожна з яких є способом їх реалізації, що визначається кількісним складом учасників тих чи інших інтеракцій. Кількісне означення учасників щодо форм міжнародних відносин має значно глибший зміст, ніж на перший погляд видається, оскільки залежно від цього змінюються характер і особливості відносин. Що більше учасників міжнародних відносин бере участь у конкретних інтеракціях, тим вони складніші, позаяк вимагають складніших механізмів реалізації.

Виокремлюють три форми міжнародних відносин:

- **двосторонні (білатеральні)** відносини є найдавнішою, базовою формою міжнародних відносин, яка поширена і в сучасному світі. Щоб сприйняти відносини як такі, потрібно щонайменше дві сторони. Сторони можуть реалізувати у стосунках між собою один вид відносин або ж (як це переважно буває) одразу декілька. Така форма переважає для будь-яких типів учасників міжнародних відносин. У двосторонніх інтеракціях учасники міжнародних відносин можуть домінувати, тобто односторонньо впливати (контролювати) один на одного, підтримувати партнерські відносини між собою (взаємодіяти) та конфліктувати. У кожному випадку сторони, залежно від змісту відносин між ними, послуговуються відповідним дипломатичним та правовим інструментарієм;

- **багатосторонні (мультилатеральні)** відносини є формою, яка пов'язана з участю у стосунках декількох, інколи багатьох сторін, які можуть бути пов'язані між собою як безпосередньо, так і через одного з учасників, роль якого в їх множині важливіша, ніж інших. Учасники міжнародних відносин вступають між собою у такі стосунки тоді, коли розв'язання певної проблеми, що становить спільний інтерес, неможливе або утруднене без участі декількох сторін. Ця форма міжнародних відносин є значно складніша порівняно з

попередньою, оскільки передбачає використання багатосторонніх механізмів координації дій держав. Полілатеральні відносини реалізуються переважно на довготривалій або середньотривалій основі, яка виявляється у створенні ними коаліцій, союзів, блоків тощо. У будь-якому разі тривалість існування таких об'єднань визначає проблема чи інтерес, для розв'язання чи реалізації яких вони створені;

- постійні проблеми чи інтереси, що стали причиною їх створення, продовжують їх існування та призводять до об'єктивної потреби переходу відносин до більш інтегрованої форми. *Колективні відносини* мають найвищий, порівняно з усіма іншими формами, ступінь інтегрованості, оскільки для їх реалізації (що є визначальною формальною ознакою) формується міжсуб'єктний центр, який виконує функції координатора та організатора відносин усередині множини учасників міжнародних відносин. Така форма міжнародних відносин визначає інколи навіть дуже жорсткі норми діяльності учасників; кожен із них втрачає частину власних функцій та повноважень на користь створеного координаційного центру. Колективні відносини мають переважно довготривалий характер і велику щільність взаємозв'язків між їх учасниками.

Залежно від форми міжнародних відносин видозмінюються способи правової регламентації діяльності учасників. Якщо двосторонні відносини здійснюються на підставі двосторонніх угод, договорів або навіть *modus Vivendi*, то підставою багатосторонніх відносин є угоди, договори та конвенції. Колективні відносини, на відміну від попередніх, регламентують угоди, договори, статuti тощо.

Двосторонні та багатосторонні відносини можуть мати конфронтаційний або партнерський характер. У кожному з цих випадків форма міжнародних відносин не змінюється, але її зміст набуває іншого значення. Кожна з форм міжнародних відносин відзначається також специфічним правовим регулюванням, оскільки для успішної реалізації взаємодій застосовуються найбільш доречні, у конкретному випадку, міжнародно-правові документи: угоди, договори, конвенції та статuti міжнародних організацій.

Інша класифікація форм: Сучасні учасники міжнародних відносин використовують чотири форми міжнародних відносин (**форми дипломатичної діяльності**): спеціальні дипломатичні місії, постійні дипломатичні представництва, міжнародні конференції і міжнародні організації. Основним змістом різноманітних форм міжнародних відносин є те, що вони служать для проведення переговорів. Саме переговори й укладання різних угод і є сутністю дипломатичної діяльності. Модель переговорів сформулював Т. Шеллінг. Схематично сутність моделі така: досягнення результату є завжди наслідком взаємних поступок сторін, які ведуть переговори. Угода може бути укладена тільки тоді, коли кожна із сторін не прагне до односторонньої капітуляції іншої сторони. Звичайно, предметом дипломатії є намагання сторін, щоб бажану угоду було укладено якнайближче до власної позиції кожної із сторін. Що далі від вихідних позицій, то гостріше йде боротьба, тоді вихід один: або припинення переговорів, або компроміс у серединному пункті.

3. Теорії міжнародних відносин

Політичний ідеалізм в міжнародних політичних відносинах зародився в першій половині ХХ ст. в США, його видатними представниками стали Ф. Танненбаум, Ф. Джессап, У. Ліппман, Т. Мюррей, В. Дін та ін. Після Другої світової війни прихильниками даної концепції виступали держсекретарі Дж. Ф. Даллес і З. Бжезинський, президенти Дж. Картер (1976-1980) і Дж. Буш (1988-1992). Представники політичного ідеалізму вважали, що шляхом демократизації міжнародних

відносин, включення в світову політику норм моральності і справедливості стане можливим повністю виключити збройні конфлікти і війни між народами, вирішувати всі суперечки мирним шляхом на основі норм і принципів міжнародного права при безпосередній участі міжнародних організацій та створенні системи колективної безпеки. Як інструмент подолання воєн і досягнення вічного миру між народами розглядалося світовий уряд під керівництвом міжнародної організації та діє на основі світової Конституції.

Теорія ідеалізму базується на припущеннях про те, «що людську поведінку формує середовище, але його можна змінити... що людство здатне до самовдосконалення... політичне середовище може бути трансформоване розвитком нових установ, таких як Ліга Націй та Об'єднані Нації». Гармонія зацікавленості у спокої на рівні спільноти або нації-держави ґрунтується на зацікавленості індивіда у спокійному світі. Тобто ідеалісти трактували сутність учасника міжнародних відносин антропоморфічно, вважаючи, що він може діяти у міжнародних відносинах добре чи погано, морально чи аморально. Діяльність будь-яких учасників міжнародних відносин визначається певними принципами, а вони самі можуть підлягати моральному вдосконаленню.

Теоретичні погляди ідеалістів на міжнародні відносини зводяться до таких тверджень:

1. Міжнародні відносини, як і будь-які суспільні відносини, впливають із характеру та прагнень людини, і тому їх доцільно розглядати й пояснювати крізь призму її поведінки. Людина, як і будь-який створений нею колектив, зацікавлена у гармонійних та безконфліктних стосунках, оскільки вони гарантують розвиток і процвітання.

2. Держави є макроявищем будь-якої людської спільноти, і їхню зовнішню політику можна порівняти з людською поведінкою, тобто вона може бути моральною чи аморальною, доброю чи злою. Критерієм моральності є універсальні людські норми поведінки, що матеріалізуються у сфері міжнародних відносин як гармонійність та безконфліктність. Держава, що є ініціатором конфлікту, діє аморально та заслуговує на застосування до неї адекватних заходів з боку міжнародної спільноти. Р. Каст назвав ініціатора конфронтації «природним агресором, заколотником проти миру».

Інструментами підтримання стабільності є міжнародні організації, міжнародне право та світова громадська думка. Міжнародні організації покликані бути регуляторами взаємовідносин між державами, виконуючи роль арбітрів та скеровуючи їх у русло гармонійності.

3. Національний інтерес психологічно виражає суб'єктивне розуміння потреб суспільства, яке завжди відмінне від реальності. У міжнародних відносинах наявна гармонія інтересів їхніх учасників, а розбіжності їхніх поглядів та суперечності не мають істотного характеру, оскільки гармонізуються «невидимою рукою» (Бога, розуму тощо), що запозичено з економічної теорії А. Сміта.

4. Конфлікти на об'єктивній основі не можуть виникати, тому що будь-які суперечності без об'єктивної основи можна врегулювати за допомогою переговорів.

Міжнародні відносини, й особливо зовнішня політика, мають здійснюватися за універсальними нормами моралі та міжнародним правом, як запорука стабільності, а їх порушення призводить до суперечностей і конфліктів, що є аномальним явищем.

Отже, основні положення політичного ідеалізму можна сформулювати наступним чином.

1. У міжнародних політичних відносинах на рівноправних засадах діють найрізноманітніші актори: держави, міжнародні урядові та неурядові організації, громадські

групи, окремі особи тощо, між якими ведеться постійна боротьба, пошук компромісів і узгодження інтересів.

2. Відсутність домінуючої держави не призводить до війн між державами, оскільки розширюються повноваження міжнародних організацій та відносини будуються на нормах міжнародного права, принципах моральності і справедливості.

3. Міжнародні політичні відносини будуються не на постійному чергуванні «війни» і «миру», а шляхом формування єдиного світового співтовариства, у якого виникають загальні проблеми.

4. У плюралізмі інтересів суб'єктів міжнародних відносин простежується пріоритет загальнолюдських цінностей і універсальних демократичних принципів.

5. Міжнародне співтовариство держав здатне вирішувати конфлікти мирними засобами, спираючись на норми права і моралі, і будувати відносини на основі співробітництва, основним напрямком якого є створення системи колективної безпеки на основі добровільного роззброєння і відмови від вирішення конфліктів військовим шляхом.

6. У кінцевому підсумку можна очікувати створення єдиного політичного простору і світового уряду під керівництвом ООН, в якому не буде воєн і конфліктів.

Е. Карр розглядав прихильників ідеалізму як інтелектуальних нащадків Просвітництва (XVIII ст.), лібералізму (XIX ст.) та ідеалізму В. Вільсона (XX ст.). Ідеалізм, на його думку, пов'язується з традиційною англо-американською тенденцією до перебільшення свободи вибору у зовнішній політиці, певним фарисейством, вибудуванням на відірваних від життя гаслах незацікавленості, моральності та нормативності мислення як політиків, так і науковців.

Ідеалізм як система наукових поглядів на міжнародні відносини сформувався на початковому етапі розвитку теорії та розвивався, передусім, у США та Великій Британії. Криза Ліги Націй та Друга світова війна поклали край багатьом ілюзіям науковців і наочно продемонстрували неадекватність реальності міжнародних відносин їхнім уявленням про неї. Теорія ідеалізму зазнала жорстокої кризи, яка виявилася у скепсисі до неї та трансформації позиції аналітиків до діаметрально протилежних оцінок міжнародних відносин.

Класична теорія ідеалізму залишається теоретичною основою багатьох сучасних наукових ідей та концепцій, науковим обґрунтуванням зовнішньої політики низки держав світу.

Джерела *політичного реалізму*, як і його наукового опонента – ідеалізму, сягають античних часів. Його засновником вважають давньогрецького історика Фукідіда (близько 460—400 рр. до Р. Х.), відомого як автора «Пелопоннеської війни» – першої ґрунтовної праці, присвяченої міжнародним відносинам. Причини суспільних процесів він шукає не у сфері розуму та ідей (у їх ідеалістичному розумінні), а пов'язує з: «особливостями людської природи, із ...прагненнями до здійснення своїх надій, інтересів, до влади, намаганням позбутись бідності чи збільшити свій достаток». Фукідід пропонує розрізняти причини та приводи до подій, що відбувались у Стародавній Греції часів війни між Пелопоннеським та Афінським союзами (431–404 рр. до Р. Х.) та намагається визначити їхню реальну основу, уникаючи суб'єктивних суджень та опираючись на факти. Серед усіх його висновків найважливішими є два:

1. Від найдавніших часів зіткнення між племенами та народами відбувались за володіння найціннішими для господарства землями.

2. Стабільність стосунків між державами залежить від рівноваги сил між ними, а війни виникають через її порушення. Зокрема, вибух Пелопоннеської війни Фукідід пояснює

страхом багатьох міст-держав перед зростаючою могутністю та намаганням не допустити до гегемонії Афін у Греції.

Криза діяльності Ліги Націй і Друга світова війна висунули на політичний порядок денний нову концепцію, що отримала назву «*політичний реалізм*». На чолі даної наукової школи стояли Р. Арон, Г. Моргентау, Ч. Маршалл, Л. Халле, Ф. Шуман, Р. Страус-Хюпе, Г. Кіссінджер та ін. Прихильники політичного реалізму піддали критиці ідеалізм, вказавши, зокрема, на те, що ідеалістичні погляди державних діячів довоєнного періоду в чималому ступені сприяли розв'язуванню Другої світової війни, а також запропонували досить струнку теорію міжнародних політичних відносин.

Ганс Моргентау у своїй роботі «Міжнародна політика. Боротьба за владу і мир» (1948) відзначав, що міжнародні відносини являють собою арену гострого протиборства держав, викликаного прагненням до реалізації своїх «національних інтересів», збільшення своєї сили та зменшення влади інших.

У свою чергу, національні інтереси теоретики даної школи підрозділяють на постійні (основні) і минулі (проміжні). До постійних інтересів відносять:

- інтереси національної безпеки (наприклад, захист території, населення і т.п. від зовнішньої загрози);
- національні економічні інтереси (розвиток зовнішньої торгівлі, зростання інвестицій);
- інтереси підтримки світового порядку (зовнішня політика, пошук союзників).

Проміжні інтереси включають в себе:

- інтереси виживання (недопущення або запобігання загрози самому існуванню країни);
- життєві інтереси (створення умов для ненанесення шкоди безпеці країни і громадян);
- важливі інтереси (запобігання можливого значного збитку для держави);
- периферійні (дрібні) інтереси (протидія локальних конфліктів).

При цьому під «силою» теоретики політичного реалізму розуміють здатність кожної держави захищати свої інтереси і реалізовувати свої цілі на міжнародній арені за допомогою відповідних засобів. У той час як «влада» розглядається з позиції як військової, так і економічної могутності країни, гарантії його найбільшої безпеки і процвітання, престижу, можливості для поширення своїх ідеологічних установок і духовних цінностей. Держава забезпечує собі владу і діє у зовнішній політиці двома основними шляхами - за допомогою військової стратегії і дипломатії. Перша з них трактується в дусі Клаузевіца – як продовження політики насильницькими засобами. Дипломатія являє собою боротьбу за владу мирними способами. У сучасну епоху держави прагнуть до максимального задоволення своїх національних інтересів, що призводить до встановлення на світовій арені певної рівноваги, «балансу сил», яке є єдиним реалістичним способом забезпечити і зберегти мир. При цьому стан світу – це і є стан рівноваги сил між державами.

Згідно Г. Моргентау існують два фактори, здатних утримати держави від застосування сили, – це міжнародне право і мораль, разом з тим сліпа надія на них – це ідеалістична ілюзія. Як зазначає дослідник, проблема війни і миру не має жодних шансів на рішення за допомогою механізмів колективної безпеки або за допомогою ООН, при цьому проекти гармонізації національних інтересів шляхом створення світової спільноти чи світового держави також приречені на невдачу.

Для прихильників політичного реалізму зовнішня політика може здійснюватися у трьох варіанти:

1) *політика статус-кво* – проводиться державою, що прагнуть зберегти вплив у сфері міжнародних відносин;

2) *імперіалістична політика* – характерна для держав, що прагнуть до розширення сфери свого впливу і зміни балансу сил на свою користь;

3) *політика престижу* – використовується країнами за допомогою демонстрації сили для збереження своєї ролі в системі міжнародних відносин.

Слід зазначити, що в рамках політичного реалізму знайшли своє вираження нові політичні реалії, головною серед яких виступає поява ядерної зброї. У зв'язку з цим Г. Моргентау формулює чотирьох парадоксу стратегії ядерних держав:

Перший парадокс полягає в одночасному прагненні використовувати ядерну силу в міжнародних відносинах і страх вдатися до неї через загрозу загальної ядерної катастрофи. Таким чином, держави скуті у використанні доступного їм арсеналу засобів.

Другий парадокс полягає в прагненні виробити ядерну політику, при якій можна було б уникнути можливих наслідків ядерної війни, а саме власного знищення.

Третій парадокс полягає в одночасному продовженні гонки ядерних озброєнь і спробах її припинення. Ядерні країни висувають на політичний порядок денний ініціативи щодо скорочення військового арсеналу, але при цьому змушені підтримувати ядерний паритет і у відповідь на реальні (або потенційні) дії супротивника нарощують і вдосконалюють форми озброєнь.

Четвертий парадокс пов'язаний з тим, що з появою ядерної зброї в корені змінюються відносини між союзниками. На зміну коаліціям в традиційному розумінні приходять відносини протекторату та захисту країн-сателітів. При цьому спроби вступу неядерних країн у «Клуб ядерних держав» всіляко присікаються через страх перед неконтрольним поширенням і застосуванням такого роду зброї.

Узагальнюючи теоретичні погляди прихильників політичного реалізму, можна позначити наступні основні положення, розроблені в рамках даної наукової школи.

1. Суб'єктами міжнародних політичних відносин виступають виключно національні держави, які перебувають у відносинах конфлікту і співпраці. При цьому визначальне значення для світової політики мають тільки взаємини сильних держав, які реалізують свої інтереси без урахування інтересів слабких країн.

2. У міжнародних відносинах відсутня верховна влада, і взаємодія держав носить анархічний характер. Основний принцип відносин між країнами полягає в реалізації своїх «національних інтересів».

3. Головною формою міждержавних відносин реалісти називають перманентний «конфлікт», хоча існує і співробітництво між країнами, але вона зосереджена, головним чином, на укладенні військових і військово-політичних союзів і коаліцій. Стан «миру», у свою чергу, завжди має тимчасовий характер.

4. Головною метою будь-якої держави в міжнародній політиці виступає забезпечення власної безпеки, що призводить до постійного нарощування і вдосконаленню озброєнь. При цьому створюється дилема – чим більшої безпеки досягає одна з великих держав, тим менше захищені інші.

5. Реалізація національних інтересів і досягнення безпеки може бути здійснено тільки шляхом застосування сили, оскільки опора на норми моралі і справедливості не приносить бажаного результату.

6. Реалісти заперечують можливість відмови держав від стратегії сили і можливість дозволяти міжнародні конфлікти шляхом залучення міжнародних організацій.

Гідність політичного реалізму полягає у відмові від ідеальних схем і зосередженні уваги на об'єктивних законах суспільного розвитку. Разом з тим критики політичного реалізму уgliedіли в ньому низку істотних недоліків, зокрема розуміння міжнародних відносин як «природного стану» силового протистояння держав на світовій арені, що зводило міжнародні відносини виключно до міждержавних, заперечення взаємозв'язку між зовнішньою і внутрішньою політикою держави та ін.

Наприкінці 70-х років ХХ ст. після істотної теоретичної та методологічної кризи класичного реалізму, пов'язаної з гострою критикою його принципів і методів дослідження представниками теорії модернізму, розпочався його ренесанс, який виявився у відродженні інтересу до класичних праць реалістів та став провісником *неореалізму*. Неореалізм, що розвивався насамперед завдяки працям К. Волтца, Р. Гілпіна та К. Кіндермана, Дж. Гріко, Дж. Міршаймера, поставив собі за мету поєднати принципи класичного реалізму з теорією міжнародних систем. Міжнародна система, що розглядається як структура взаємовідносин між державами – головна категорія неореалізму, похідними від якої є поняття: конфлікт, кооперація (співпраця), норма, перевага, інтерес, сприйняття, реальність, рішення. Власне тому неореалізм ще іноді називають структурним реалізмом, формування основ якого пов'язують з ім'ям професора Каліфорнійського університету К. Волтца.

У теорії міжнародних відносин К. Волтц відомий завдяки працям: «Людина, Держава і Війна: теоретичний аналіз» і «Теорія міжнародної політики». Перша написана під значним впливом класичного реалізму, однак демонструє значно ширше розуміння міжнародних відносин. Розглядаючи проблему застосування державами воєнної сили, він стверджує, що «держава використовує силу, якщо в результаті оцінки перспектив досягнення успіху з'ясує, що бажані цілі привабливіші, ніж спокій мирного життя. Оскільки кожна держава – сама собі найвищий суддя, оскільки будь-яка країна у будь-який час може застосувати силу для здійснення власної політики, через це інші країни змушені бути постійно готові відповісти на силу силою або заплатити за свій спокій. Відповідно середовище, в якому діють держави, вимагає від них певної поведінки». Розв'язуючи дилему війни і миру владні політичні еліти держав змушені зважати не лише на власні інтереси, а й на ситуацію, що складається в міжнародних відносинах. Тобто у процесі дослідження міжнародних відносин доцільно аналізувати три елементи – людину, державу та міждержавне середовище.

Цю ідею К. Волтц розвиває у праці «Теорія міжнародної політики», де на перше місце ставить проблему дослідження структури міжнародної системи, яка розкриває співвідношення сил держав та способу взаємодій між ними. Взаємодіючи, держави мінімально прагнуть до самозбереження, максимально – до переважання, а результатом їх нескоординованої діяльності стає виникнення міжнародної системи, яка формується завдяки сталим політичним взаємодіям між урядами держав та трансформується завдяки змінам у розподілі їхніх силових можливостей. Міжнародна система поєднує в собі дві діаметрально протилежні якості: анархічність та досить жорстку структурну обумовленість політики держав. Постійна схильність системи до війни є залежною змінною (від політики держав), але вона стає реальністю лише в умовах певного укладу сил наймогутніших держав (полярності), який К. Волтц визначає як незалежну змінну. Конфлікт інтересів у стосунках між державами існує завжди, і вони постійно виявляють схильність розв'язати його за допомогою застосування сили, але війна між ними виникає лише за умов певної полярності у міжнародній системі. Він виокремлює три типи полярності міжнародних систем: біполярний, мультиполярний та уніполярний. Позиція держав у ієрархії міжнародних систем символізує

акумульований ними силовий потенціал, яким вони можуть оперувати та який зобов'язує їх до певної поведінки, а також визначає функції, здійснювані державою у міжнародному середовищі.

На відміну від теорії класичного реалізму, в якій діяльність держав визначається егоїзмом, К. Волтц виводить її з «раціонального егоїзму», згідно з яким вони вдаються до сили лише за певних умов, які їх політична еліта інтерпретує як сприятливі.

Величезний внесок у розвиток теорії неореалізму зробив Р. Гилпін, який у праці «Війна і зміни у світовій політиці» виклав три найважливіші постулати неореалізму:

1. Держави залишаються найважливішим суб'єктом міжнародних відносин, хоч поряд з ними автономно діють недержавні актори (міжнародні організації і ТНК).

2. Держави, намагаючись максималізувати власну вигоду, діють раціонально, тобто з багатьох можливих розв'язань у будь-якій ситуації обирають оптимальні.

3. У результаті багатьох інтеракцій між державами в системі виникає рівновага сил, яка є гарантією стабільності.

На відміну від К. Волтца, він вважає цю рівновагу динамічним поняттям, тому що статус та ієрархія держав у системі перебувають у безперервному процесі змін, позаяк історія світу є нескінченною низкою циклів, що складаються з трьох фаз: «експансія – гегемонія – занепад». У цій тріаді весь час відбувається зміна станів балансу та дисбалансу укладу сил у глобальній міжнародній системі, тобто вона постійно має тенденцію до виходу зі стану рівноваги, але постійно до нього повертається. Р. Гилпін вважає, що сила держави зводиться не лише до можливості диспонування нею потужними та ефективними збройними силами, але також прямо залежить від стану двох принципових параметрів: стадії розвитку економічного потенціалу та технологічної ефективності. Лише досягнення вищого рівня цих параметрів, порівняно з іншими, дає їм змогу оптимізувати свій статус і підніматись в ієрархії системи, що він розглядає як визначальну мету держави.

Р. Гилпін вважає, що стабільність чи нестабільність міжнародної системи визначається раціональним ставленням держави до стану системи.

1. Система є сталою тоді, коли держави задоволені своїм статусом та не бачать користі в її змінах.

2. Держави прагнуть змінити систему тоді, коли сподіваються, що вигода, отримана від цього, буде більшою від можливих втрат.

3. Зміни в системі здійснюються за допомогою різних способів, наприклад, шляхом територіальної експансії чи економічного узалежнення.

4. Досягнення стану рівноваги між втратами та вигодою подальшої експансії призводить до її припинення та намагання дотримуватись існуючого status-quo.

5. Система трансформується, якщо держави не здатні втримати її рівновагу, внаслідок чого створюється новий розподіл влади і відповідно нова структура системи.

Неореалісти формують дві принципи для розуміння міжнародних відносин тези:

1) у сучасному світі держави, послуговуючись силою, ведуть боротьбу не за фізичне існування, а за підвищення рівня власного добробуту;

2) держави незалежніші у своїй поведінці тоді, коли володіють більшим силовим потенціалом (у широкому розумінні).

ТЕМА 3. Міжнародна система

1. Учасники міжнародних відносин
2. Поняття «міжнародна система», типи міжнародних систем
3. Могутність держави
4. Системи міжнародних відносин: Вестфальська, Віденська, Вашингтонська-Версальська, Ялтинсько-Потсдамська

1. Учасники міжнародних відносин

Поняття «учасник» є одним із найважливіших у теорії міжнародних відносин, оскільки воно виражає узагальнену характеристику суспільних одиниць, що їх практично здійснюють. У міжнародні відносини вступають та взаємодіють між собою певні одиниці, які володіють такими характеристиками:

- їхня діяльність у сфері міжнародних відносин зумовлена власними практичними потребами та інтересами, що впливають із них;

- вони є джерелом функціональної активності, спрямованої на інших, їм подібних;

- аналогічно вони самі стають об'єктом діяльності інших суспільних одиниць.

Керуючись власними інтересами, учасники вступають у взаємодію між собою, тобто у міжнародні відносини. Поняття «учасник» досить широко вживається у теорії міжнародних відносин для окреслення будь-якої суспільної одиниці, що в той чи інший спосіб бере участь у взаємодіях з іншими, незважаючи на їхній активний чи пасивний характер. Учасник міжнародних відносин не завжди є джерелом активності у взаємодіях з іншими; своїми діями він може провокувати певні ситуації або опосередковано брати участь у їх створенні чи відігравати роль пасивного об'єкта дій зі сторони інших учасників.

Практично тотожним за змістом є поняття «*актор*», яке найчастіше вживають західні дослідники міжнародних відносин; розглядають походження цього поняття як результат блискучої аналогії В. Шекспіра, що порівняв життя з театром, а людей з акторами, що грають певні ролі. Це поняття має значні переваги, тому що дає змогу одночасно охопити найрізноманітніші суспільні одиниці, які беруть участь у міжнародних відносинах, їх поведінку та ступінь активності. Активність акторів можна трактувати як незначну, і тоді вони відіграють роль статистів.

«*Актор*» – це суспільна одиниця, яка характеризується достатнім рівнем організації та самостійністю діяльності. Визначають «актора» як цілість, що впливає на світові процеси; як будь-яку особу, що відіграє важливу роль у міжнародних відносинах. Інколи, як його різновид, вживають поняття «*гравець*», що широко практикується у теорії ігор, де міжнародні відносини розглядають як результат взаємодії двох або більше стратегій.

У теорії міжнародних відносин, однак, відсутнє однозначне трактування понять «учасник» чи «актор», як і не всі вчені використовують визнаний термін, що їх лаконічно окреслює. Дослідники міжнародних відносин найчастіше оперують поняттями «партнер», «чинник», «сторона».

«*Партнер*» застосовують для означення учасників міжнародних відносин, які у той чи інший спосіб співпрацюють між собою. З одного боку, це поняття виявилось досить влучним, але з іншого – вузьким, тому що стосується учасників міжнародних відносин лише у випадку конструктивної співпраці між ними.

«*Чинник*» міжнародних відносин як поняття має прикладний характер, означаючи того учасника, який так чи інакше впливає чи навіть визначає їх характер і зміст.

«Сторона» – поняття, що має конотативний характер, визначаючи відмінність лише тих учасників міжнародних відносин, між якими вони відбуваються. Сторони, залежно від ступеня їх активності, поділяють на суб'єкти та учасники.

Міжнародні відносини складаються з низки дій, які мусять мати ініціатора та сторону, на яку вони спрямовані. З огляду на це, вдалими є поняття «учасник» або «актор», серед яких варто виокремлювати суб'єкти та об'єкти. Дії між учасниками міжнародних відносин не завжди мають односпрямований характер, а як свідчить реальність, досить часто їх спрямування двостороннє, або навіть взаємне. Учасник міжнародних відносин послідовно, або й навіть одночасно, може характеризуватися ознаками суб'єктності чи об'єктності.

П. Циганков поділяє учасників міжнародних відносин на державні, недержавні та інші. До останніх він відносить «національно-визвольні рухи, сепаратистські, ірредентистські рухи (ірредентистський або пан-націоналістичний – рух, який намагається поширитися за межі теперішніх кордонів етнічної нації і включити до її складу тих членів етносу, які проживають за її межами або формуючи набагато більшу етнонаціональну державу, через союз етнічно і культурно близьких етнонаціональних держав), мафіозні угруповання, терористичні організації, регіональні та місцеві адміністрації, окремих осіб».

І. Поп'юк-Рисінська виокремлює групи транснаціональних і субнаціональних учасників міжнародних відносин. Транснаціональні учасники є «колективними суб'єктами, керованими з одного центру... Вони не є справжніми міжнародними союзами колективного характеру, а радше національними суб'єктами, що мають філії та агенції за кордоном». До них належать церкви, міжнародні фонди та міжнародні підприємства. Субнаціональні учасники міжнародних відносин – «це всі приватні внутрішньодержавні суб'єкти, що активно діють у міжнародному середовищі без посередництва та участі урядів», а саме: особи, творчі спілки, суспільні групи та їхні організації (політичні партії, культурні організації, професійні спілки тощо), фонди, прес-агенції, туристичні та виробничі підприємства

Класифікація, побудована на критеріях сфери діяльності групи:

1. Етнічні групи, споріднені чи ідентичні, але розселені в різних державах. Ці групи складаються з етнічно-однорідних осіб, що підтримують між собою регулярні стосунки. Етнічні групи можуть створювати культурні та політичні організації, що мають на меті реалізацію їхніх інтересів.

Етнічні групи, мотивуючи свою діяльність прагненням зберегти власну ідентичність, підтримати й розширити побутові та сімейні взаємини, симпатією до своїх "одноплемінників", суттєво впливають на світову політику. На їхні прагнення та інтереси особливо мусять зважати уряди багатонаціональних держав — США, Росії, Індії та багатьох інших. Справедливо також і те, що проживання будь-якої етнічної меншини на території держави за певних умов, як свідчить приклад Союзної Республіки Югославії, може призвести до громадянської війни та навіть — міжнародного збройного конфлікту.

2. Релігійні групи, що складаються з одновірців, які проживають у межах різних держав або підпорядковуються конфесійним центрам чужоземного походження. Ознакою, що виокремлює такі групи, є спільність релігії, яку сповідують їхні члени. Інтереси, що керують їхньою діяльністю в міжнародних відносинах, полягають, передусім, у підтриманні своїх одновірців та широких контактах з їхніми організованими спільнотами. У внутрішніх церковних взаєминах вони діють самостійно, але з появою якоїсь загрози своїй діяльності чи своїм одновірцям звертаються до держави, виступаючи суб'єктами

інтересів. Світська за своїм характером держава, зазвичай, підтримує інтереси релігійних громад, що перебувають на її території, і наскільки може, захищає їх за кордоном.

Вплив релігійних груп на політику держав Європи у середньовіччі став однією із важливих причин початку епохи хрестових походів, а церковна Реформація у XVII ст. — до Тридцятирічної війни. Релігійний чинник відіграє важливу роль у зовнішній політиці багатьох ісламських країн світу, чимало з яких розглядають світ через призму міжрелігійних суперечок. Вузлом суперечностей на Близькому Сході, які суттєво ускладнюють відносини Ізраїлю з сусідніми державами, є місто "трьох релігій" — Єрусалим. Релігійні групи переважно об'єднані в досить чітко субординованих організаційних структурах, найвпливовішою з яких залишається римо-католицька церква.

3. Професійні групи, що складаються з працівників тих чи інших галузей суспільного виробництва чи сфери послуг або з осіб, які з огляду на свої професійні компетенції змушені вступати у міжнародні відносини. Такі групи мають недержавний характер та діють у міжнародному середовищі, керуючись власними інтересами. У першому випадку працівники, щоб захистити свої права та інтереси, створюють спілки, що є організаційними структурами, які їх представляють. Професійні спілки вступають у міжнародні відносини з двох причин: 1) для обміну інформацією та досвідом роботи із собі подібними спілками за кордоном; 2) через іноземне походження працедавців (наприклад, власників і керівників ТНК). У Другому випадку йдеться про організації, що взаємодіють із собі подібними переважно у галузі міжнародної інформації. Необхідна умова функціонування Інформаційних та прес-агенції — встановлювати та підтримувати зв'язки щодо обміну інформацією з аналогічними іноземними структурами.

4. Культурні групи — організовані об'єднання окремих осіб, що діють у галузі культури та вступають у міжнародні відносини, керуючись своїми професійними інтересами. До них належать творчі спілки, наукові установи та вищі навчальні заклади, спортивні товариства й організації. Найважливішими мотивами участі культурних груп у міжнародних відносинах є потреба популяризувати культурні надбання, обмінюватися науковими ідеями, організовувати та проводити міжнародні спортивні змагання тощо.

Держава досить рідко втручається у стосунки між культурними групами; вони діють переважно автономно як щодо вибору партнерів, так і щодо змісту відносин. Єдиними мотивами Державного втручання у цій сфері можуть бути міркування національної безпеки, наприклад, режим державної таємниці, захист національної культури чи недопущення "відпливу інтелекту". Прикладом цього може бути досить жорстка позиція Франції, яка, починаючи з 80-х років XX ст., законодавчо обмежила доступ на національний кіноринок зарубіжних (переважно американських) кінофільмів та використання англомовної термінології

5. Політичні групи, які об'єднують свідомих і активних громадян, що прагнуть легально впливати на національні владні структури чи контролювати їхню діяльність. Громадяни створюють політичні партії, рухи та угруповання, що являють собою організаційні структури, уповноважені виражати та реалізувати їхні групові політичні інтереси. Політичні партії вступають у міжнародні відносини переважно з подібними (або тотожними) їм за політичною платформою, ідеологічною орієнтацією тощо. Крім цього, політичні групи можуть вступати в міжнародні відносини опосередковано, через вплив на зовнішню політику своїх урядів, домагаючись від них рішень, які відповідають їхній позиції, ідеології чи інтересам. Кожна політична партія чи будь-яке інше громадське

об'єднання мають власну думку про зовнішню політику та зовнішньоекономічну діяльність своєї держави, яку вони намагаються реалізувати.

Специфічними політичними групами можна вважати також антидержавні рухи та терористичні організації. Вони мають цілком виразні політичні інтереси, але намагаються їх реалізувати шляхом збройного насильства чи терору.

б. Економічні групи є об'єднаннями громадян, що утворюються, щоб здійснювати господарську діяльність у виробничій та невиробничій сферах. Визначальним інтересом, що поєднує осіб у таких групах, є прагнення отримати прибуток від своєї діяльності, яка у міжнародному середовищі пояснюється можливістю одержати вищі прибутки внаслідок економічних взаємодій з іноземними партнерами, а не з національними. Ще однією важливою причиною вступу в міжнародні відносини є прагнення до участі в експлуатації природних ресурсів, дефіцитних чи відсутніх у межах тих чи інших країн.

Структурною формою організації економічних груп є виробничі й торгові підприємства, що беруть участь у здійсненні експортно-імпорتنих операцій, спільні підприємства та транснаціональні компанії (ТНК). Значення і вплив цих суб'єктів полягає у встановленні ними контролю над стратегічно важливими сферами міжнародних економічних відносин — фінансами, робочою силою, технологією, постачанням сировини, послугами та збутом готової продукції. Уміле управління цими потоками є джерелом надприбутків.

Держава як інституція, що представляє колективні інтереси її громадян, їх групи та організації, у теорії традиційно вважається найважливішим учасником міжнародних відносин. По-перше, держава є найорганізованішою суспільною групою, якій підпорядковані всі інші суспільні групи, а також фізичні особи, приналежність яких до держави має примусовий характер. По-друге, держава є основним елементом міжнародних відносин, а також найвпливовішим і найдинамічнішим їхнім учасником. Усі інші учасники діють за її посередництвом або, принаймні, згодою, в одних ситуаціях виразною, а в інших — мовчазною. По-третє, міждержавні відносини є фундаментом сучасних міжнародних відносин.

Держава як суб'єкт міжнародного права має виняткову юрисдикцію над усіма фізичними чи юридичними особами, що перебувають на її території. Вона володіє всіма необхідними засобами та можливостями для встановлення і підтримання контролю над діяльністю громадян і суспільних груп на своїй території та в їхніх стосунках з іноземцями й закордонними інституціями й установами. Порівняно з іншими учасниками міжнародних відносин держава оперує значно потужнішими розгалуженими зовнішніми інституціями (дипломатичними представництвами, розвідувальними службами) та спирається на воєнну силу.

Зміст поняття «держава» переважно розглядають як поєднання трьох головних елементів: території, населення та суверенної влади. Територія — частина суші, прилеглих вод і повітряного простору над ними, відмежована від інших державним кордоном. Населення — сукупність людей, які постійно проживають у межах державної території. З правового погляду, більшість населення держави є громадянами, що володіють всіма правами та відповідальністю за наслідки своїх дій, передбаченими її конституцією. Суверенну владу розуміють як самостійність діяльності системи політико-адміністративних інституцій, що виконують I управлінські функції щодо населення у межах державної території.

Ознаками суверенності влади є: 1) локалізація центральної влади, тобто визнання її вищості у політико-правовій ієрархії; 2) остаточність — визначення її як останньої чи кінцевої інстанції у процесі прийняття політичних рішень; 3) універсальність, що розуміють, як визнання вищості її компетенції у будь-якій сфері життєдіяльності суспільства; 4) автономність, тобто незалежність від будь-яких внутрішніх чи зовнішніх суб'єктів політики.

Серед **недержавних учасників міжнародних відносин** виділяють міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші суспільні сили і рухи, що діють на світовій арені. Зростання їхньої ролі та впливу стали відносно новим явищем у міжнародних відносинах, характерним для післявоєнного часу. Спеціалісти виділяють три основні риси міжнародних організацій: 1) політична воля до співпраці, яка зафіксована в установчих документах; 2) наявність постійного управлінського апарату; 3) автономність компетенцій і рішень.

Ще одним нетрадиційним актором сучасних міжнародних відносин виступає окремих **індивід**. Згідно концепції французького юриста Ж. Селля, держава є по суті, фіктивним утворенням, яке залежить від юридичної техніки, а всі його акти виконуються індивідами з метою захисту колективних інтересів. Індивід фактично перетворюється, хоча б частково або додатково, у суб'єкта міжнародних відносин слідом за державами, міжнародними організаціями і приватними об'єднаннями міжнародного масштабу. Тому в плані міжнародних відносин і згідно міжнародного права треба виділити а) індивіда, якого слід захитати та б) індивіда, котрого слід покарати. Права індивіда в міжнародному масштабі захищають Всесвітня декларація прав людини 1948 р., норми міжнародного гуманітарного права на основі Женевської угоди від 12 серпня 1949 р., пакти про громадянські й політичні права та про економічні, культурні і соціальні права (обидва ратифіковані майже сотнею держав у 1990 р.) та ін. Дотримання прав людини стало свого роду міжнародним критерієм оцінки політики держав.

2. Поняття «міжнародна система», типи міжнародних систем

Під будь-якою *системою* розуміють сукупність елементів та відносин між ними. *Міжнародна система* – це сукупність міжнародних акторів та відносин між ними. Як і інші соціальні системи, вона є системою взаємодії людей, що керуються у своїх діях свободою, свідомістю, ціннісними орієнтаціями тощо. Це означає, що визначальні чинники міжнародної системи пов'язані з такими феноменами, як вибір, мотивації, сприйняття та інші. Нескоординована діяльність суверенних держав, що керуються своїми інтересами, формує міжнародну систему, що характеризується домінуванням обмеженої кількості найсильніших держав, а її структура визначає поведінку всіх міжнародних акторів. Зрушення в співвідношенні цих сил можуть змінити структуру міжнародної системи, але сама природа цієї системи, в основі якої лежить існування обмеженої кількості великих держав з несумісними інтересами, залишається незмінною. Це дозволяє аналізувати і прогнозувати лінії поведінки держав на міжнародній арені.

Метою міжнародної системи є підтримання внутрішнього стабільного стану. У структурному відношенні вона складається з незалежних та залежних змінних, взаємодія яких визначає загальний стан цих систем:

- незалежними змінними вважаються актори (держави та міжнародні організації, транснаціональні сили), структура міжнародної системи (різні типи союзів та коаліцій), форми та види взаємодії між основними елементами системи (взаємодія у військових,

дипломатичних, економічних, ідеологічних каналах в умовах конфлікту або співробітництва);

- до залежних змінних належить державна міць (здатність впливати на поведінку інших дійових осіб), управління силою (застосування сили однією державою щодо іншої), стабільність існуючої структури й процесів у міжнародній системі та їхня зміна.

Вирізняють такі типи «примусів» (структурних характеристик) міжнародних систем: 1) число акторів; 2) розподіл сили між ними; 3) співвідношення між конфліктом і співробітництвом (система може бути більше конфліктною, ніж кооперативною, або навпаки, – більше кооперативною, ніж конфліктною; 4) можливості використання певних засобів (сили, обміну, або переконання), що допускаються цією системою; 5) ступінь зовнішньої централізації акторів, тобто впливу характеру цієї міжнародної системи на їхню поведінку, а також розбіжність статусів між самими акторами.

Важливим аспектом системного аналізу міжнародних відносин є проблема типологізації міжнародних систем, адже в кожен окремий проміжок часу складається певний характер взаємовідносин між основними учасниками міжнародних відносин, який набуває певної структури, що, відповідно, і визначає той чи інший тип системи міжнародних відносин.

У теорії міжнародних відносин системи поділяють на гомогенні та гетерогенні, стабільні та нестабільні, конфліктні та кооперативні, уніполярні, біполярні та мультиполярні тощо (питання досліджено у працях Г. Кісінджера, Р. Арона, М. Каплана, Дж. Моделскі, Ф. Рітса та ін.).

При аналізі міжнародних систем часто послуговуються їх поділом на три типи: монополярну, біполярну та мультиполярну.

Монополярна система характеризується наявністю однієї наддержави, могутність і вплив якої на систему є визначальним, формуючи взаємозв'язки та окреслюючи характер дій держав нижчих ієрархічних рівнів. Така система, зазвичай, жорстко субординована згори донизу. Досить чітко можна виділити підтипи монополярних систем:

- проста монополярна система характеризується відносинами «наддержава – залежні (слабкі) держави». За наявності одного «полюса» різниця в могутності держав значна, що робить систему надзвичайно стабільною; у ній можуть виникати окремі конфлікти, зазвичай, на найнижчих щаблях ієрархії, але загальносистемний конфлікт не можливий, що пояснюється відсутністю хоча б порівняно більш-менш сильних суперників, що могли б створити загрозу для єдиної наддержави;

- структуризована монополярна система характеризується наявністю сильних регіональних центрів (не обов'язково в усіх регіонах світу), які безпосередньо впливають на держави у регіоні й самі перебувають під доволі значним впливом світових наддержав, що окреслюють межі їх функціональної активності. Ієрархічні відносини в таких системах визначаються зв'язком «наддержава – регіональний центр – держави – залежні держави». Структуризована монополярна система досить стабільна, хоча у ній уже починають створюватися умови для загальносистемної конфронтації;

- змішана монополярна система є своєрідним поєднанням попередніх підтипів. Тут існує два типи ієрархічних зв'язків: «наддержава – залежні держави» та «наддержава – регіональний центр – держави – залежні держави». Такий тип найбільш поширений у реальних міжнародних відносинах, порівняно з іншими типами монополярних систем, що

пояснюється неоднорідністю розвитку окремих регіонів світу. В розвинених регіонах світу існує значно більша ймовірність виникнення сильних регіональних центрів, ніж у відсталих.

Біполярна система визначається наявністю двох наддержав, могутність і вплив яких ділить міжнародну систему на дві відносно відмежовані підсистеми. Вони формуються у той самий спосіб, що й монополярна. Тобто у складі глобальної міжнародної системи співіснують дві монополярні системи. Така ситуація виникає в тому випадку, якщо дві держави одночасно досягають найвищого рівня могутності, або тоді, коли одна з держав, швидко зростаючи, переходить у статус наддержави, стикаючись з іншою, яка домінувала до цього часу. Кожна з підсистем біполярної системи характеризується тими ж особливостями, що й монополярна, тому вона також може бути проста (тобто поєднуються дві монополярні прості), структуризована чи змішана. Інакше кажучи, біполярна система складніша, позаяк складається з двох паралельних систем.

Біполярній системі притаманна конфронтативність, яка зумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними передумовами. Об'єктивною передумовою конфронтації є наявність двох приблизно однаково могутніх наддержав, а суб'єктивною – їх політика, яка переважно протилежно спрямована. Одна з наддержав спрямовує свої зусилля на трансформацію системи у власних інтересах, а інша – на збереження status-quo, що, зрозуміло, також відповідає її інтересам. Через це біполярна система характеризується як відвертими, так і прихованими формами конфронтації, що виявляється у майже постійній напруженості та численних локальних конфліктах. У всесвітній історії періоди біполярного протистояння виникали досить часто, починаючи зі стародавнього світу. Проте класична ситуація склалася в 50—90-х роках ХХ ст., коли сторонами, що конфронтували між собою, були США та СРСР.

Тривала боротьба за лідерство призводила до послаблення одного з центрів міжнародних відносин та до утвердження нової наддержави. У деяких випадках конфронтуючі сторони послаблювались настільки, що роль «полюса» переходила до третьої держави, а якщо такої не існувало, система набувала ознак мультиполярності або опинялася в стані хаосу з притаманними йому випадковими орієнтаціями та практично повною руйнацією ієрархії.

Мультиполярна система характеризується наявністю декількох (інколи досить значної кількості) наддержав, могутність яких порівняно однакова. У складі глобальної міжнародної системи формується декілька монополярних, причому зрозуміло, що мультиполярна система виникає за наявності хоча б трьох наддержав. Кількість «полюсів» може бути довільна, але перехід критичної межі 8–9 наддержав настільки послаблює ієрархічні взаємозв'язки, що це призводить до ліквідації глобальної системи та перетворення міжнародного середовища на множину слабо пов'язаних між собою регіональних та субрегіональних систем.

Мультиполярні системи відзначаються перманентною конфронтаційністю, нетривким балансом сил, позаяк кожен із «полюсів» намагається розширити і зміцнити власну сферу впливу та максимально послабити конкуруючі. Унаслідок цього постійно виникають і розпадаються союзи та коаліції, що ведуть позиційну боротьбу між собою. Їх протистояння не тільки визначає зміст світової політики, але й служить фундаментальним механізмом розвитку мультиполярної міжнародної системи.

Теоретик системного аналізу М. Каплан виділив *6 типів систем*, які відповідають глобальному розподілові сил, тобто позначають «полюсність» міжнародних систем. Більшість із цих типів, на думку дослідника, має гіпотетичний, апріорний характер, а на практиці існували лише система балансу сил і гнучка біполярна система.

1. **Система вето**, в якій кожен актор має можливість блокувати систему, використовуючи певні засоби шантажу (насамперед, йдеться про запаси атомної зброї), в той же час кожен з цих акторів здатен противитись подібному впливу.

2. **Система балансу сил**, що характеризується мультиполярністю. В її рамках повинно існувати не менше п'яти великих держав, які володіють значними військовими та економічними можливостями. Ці держави зацікавлені в тому, щоб не допустити послаблення інших держав як основних акторів системи, трактуючи їх як майбутніх союзників. З метою забезпечення своєї безпеки ці держави утворюють союзи, можуть вступати у війни між собою, які ці союзи і змінюють. Коаліції, що виникають, найчастіше направлені проти акторів, що претендують на панування чи лідируюче становище у міжнародній системі.

3. **Гнучка біполярна система** – це система, в якій існують актори-держави і новий тип акторів – союзи і блоки держав, а також універсальні актори (міжнародні організації). Варіантами такого типу можуть бути сильно ієрархізовані та авторитарні системи і неієрархізовані системи.

4. **Жорстка біполярна система** – це система, за якої обидва блоки організовані суворо ієрархізованим способом. В її рамках атрофується роль універсальних організацій та не враховується роль держав, що не приєднались до блоків.

5. **Універсальна** – відповідає системі, за якої переважаюча роль належала б універсальному акторові, який має право визначати статус держав і виділяти їм ресурси. За універсальної системи міжнародні відносини функціонують на основі колективних і міжнародних правил і цінностей, відповідальність за виконання яких лежить саме на універсальному акторі.

6. **Ієрархічна система** може бути тотожна світовій державі, яка виникає внаслідок зміни масштабів міжнародної організації чи встановлення єдиновладдя певного міжнародного актора. Національні держави втрачають за такої системи своє значення, стаючи простими територіальними одиницями.

3. **Могутність держави**

Серед суб'єктів міжнародних відносин особливе місце належить державі, оскільки саме держава презентує на міжнародній арені суспільство в цілому, а не окремі соціальні групи або організації. Держава розглядається як єдиний загальнонаціональний інститут, який має легітимні повноваження здійснювати політику на міжнародній арені: оголошувати війну, укладати договори про співпрацю і т.ін., тому найважливішою складовою міжнародних відносин є міждержавні відносини, які випробовують на собі вплив світової економічної ситуації.

Національна могутність – це кількісний показник сил і ресурсів держави, які можна застосовувати у відносинах з іншими суб'єктами міжнародних відносин; сукупність існуючих у держави матеріальних та духовних можливостей, які використовуються для досягнення геополітичних, гео економічних чи геостратегічних (воєнно-політичних) національних цілей. Загалом, оцінка зміни показників могутності держави здійснюється на основі дев'яти основних параметрів: управління; територія; природні ресурси; населення; економіка; культура і релігія; наука і освіта; армія (збройні сили, внутрішні війська тощо); зовнішня політика (геополітичне середовище).

Компоненти, що інтегрально формують національну могутність держави:

На духовно-ціннісному рівні – духовні цінності нації; соборність; знання; історичний досвід; релігія; традиції, національна культура.

На національному рівні – національні цінності та інтереси; національна ідеологія; самоідентичність народу (нації) та його консолідованість навколо національних цінностей та інтересів; зрілість та легітимність національної правлячої еліти; баланс глобальних, національних та корпоративних інтересів.

На стратегічному рівні - стратегічне управління (його складові - стратегічний аналіз, прогнозування та планування) у сферах сталого розвитку, відстоювання національних інтересів та забезпечення національної безпеки; баланс креативної і адаптивної складових у національному стратегуванні відносно змін зовнішнього середовища; здатність влади до інтеграції процесів реалізації стратегічного мислення, зокрема, щодо організації, консолідації і координації об'єктів стратегічного управління на досягнення стратегічних цілей; стратегічна культура.

На політичному рівні - узгодженість інтересів усіх соціальних груп; збалансованість політичної системи; політична культура та свідомість у суспільстві; рівень забезпечення соціальної справедливості.

На державно-управлінському рівні - організаційно-управлінська культура у системі державних і суспільних відносин; баланс національних цілей і ресурсних можливостей держави; комунікативні зв'язки між владою та громадянським суспільством.

На безпековому рівні – система національної безпеки та її забезпечення; безпека державного і публічного управління; баланс політичної і економічної безпеки; воєнна могутність країни та її спецслужб; стійкість до деструктивного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз; здатність влади до партиципаторної консолідації нації на вирішення завдань щодо відстоювання національних інтересів та забезпечення національної безпеки.

На міжнародному рівні – національна присутність за кордоном (дипломатична, політична, економічна, військова, інформаційна, гуманітарна, культурна, ідеологічна, науково-технологічна тощо) та рівень домінування на міжнародній арені щодо відстоювання національних інтересів при одночасному забезпеченні балансу системи міжнародних відносин; здатність нав'язування своєї національної волі (насамперед, шляхом «м'якої сили») іншим державам; здатність здійснювати вплив на функціонування міжнародних компонентів глобального світу (ООН, МВФ, ТНК, воєнно-політичні блоки, міждержавні союзи, фінансово-банківські системи, інформаційно-комунікативні мережі, міжнародні політичні рухи тощо), а також на формування світоглядних трендів щодо майбутнього розвитку людства.

На соціально-гуманітарному рівні - здоров'я нації; демографія; добробут; освіта; просвітницька діяльність; виховання тощо. На науково-прогресивному рівні – наука; новітні технології та інновації.

На інформаційному рівні - інформаційні комунікації, засоби масової інформації, як у середині держави так і на міжнародному рівні, їх консолідація навколо завдань щодо відстоювання національних інтересів та забезпечення національної безпеки.

На фінансово-економічному рівні - економіка, фінанси, ресурси; виробнича та фінансово-банківська інфраструктура як у середині держави, так і на міжнародній арені; рівень контролю за планетарними ресурсами та риками збуту товарів і послуг.

Могутність держави є показником того, які сили держава має в своєму розпорядженні і якою мірою вона може їх використовувати в стосунках з іншими державами або недержавними учасниками міжнародних відносин. Зважаючи на це, учасників міжнародних

відносин умовно поділяють на: 1) наддержави, які отримали такий статус завдяки можливості впливати на умови існування всього людства; 2) великі держави, які можуть робити істотний вплив на світовий розвиток; 3) середні держави, які роблять серйозний вплив на своє близьке оточення, але такий вплив не виходить на межі регіону; 4) малі держави, які мають досить сил для забезпечення свого суверенітету, територіальної цілісності і незалежності, але їх вплив на найближче оточення слабкий; 5) мікродержави, які не здатні захистити свій суверенітет власними силами.

Могутність держави пов'язана з поняттям «сили» («power») держави, яку розуміють як здатність міжнародного актора нав'язати свою волю і тим самим вплинути на характер міжнародних відносин у власних інтересах.

Сила буває: 1) «м'яка» (*Soft power*) – концепція, розвинена Джозефом Наєм молодшим для опису можливості отримати бажане через співпрацю і привабливість на відміну від 2) «твердої / жорсткої» сили, тобто застосування примусових заходів або прямої оплати. Під "м'якою силою" мається на увазі здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури, суспільно-політичних цінностей – на противагу "жорсткій силі", ґрунтованій на військовому і економічному тиску; 3) «розумна» сила – поєднання примусу і винагород, тобто «м'якої» і «твердої» сили задля досягнення цілей.

М'якою силою можуть володіти і користуватися не лише держави, а і всі суб'єкти міжнародної політики, такі, як неурядові організації або міжнародні установи

4. Типи міжнародних систем

Особливості та базові засади сучасної системи геополітичних відносин, зокрема централізація політичної влади, спільні механізми адміністративного керування, професійні армії, легітимізація влади мають своє коріння у Вестфальській політичній системі.

Вестфальську систему геополітичних відносин встановлено у 1648 р. після закінченні Тридцятирічної війни (1618–1648) – боротьби між німецькими протестантськими князями, з одного боку, й католицькими князями та імператором з іншого, яка перетворилася з внутрішньогерманської на загальноєвропейську. Вестфальська система вперше санкціонувала принцип територіального суверенітету у міждержавних відносинах. З певними модифікаціями вона проіснувала до 1939 р., тобто до початку Другої Світової війни. Деякі елементи цієї системи продовжували діяти й у період Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин.

За основу вестфальської системи було покладено Вестфальську мирну угоду, укладену 24 жовтня 1648 р. на двох конгресах, що відбувались у містах Вестфалії – Мюнстері й Оснабрюці. Статті Вестфальського договору зафіксували нове співвідношення сил, яке склалося в Європі. Фактично на ціле століття було встановлено більшість державних кордонів.

Особливе значення Вестфальська угода мала для політичного устрою німецьких земель.

Щодо внутрішнього устрою імперії, за князями було визнане право суверенітету: відтепер для них уможливилася укладання угод між собою та з іноземними державами (із застереженням: якщо ці угоди не укладатимуться на шкоду імперії – у дійсності подібне застереження нічого не важило). Священна Римська Імперія фактично перестала існувати, бо імператор ніде, окрім власних спадкових австрійських земель, не посідав реальної влади. Це була імперія без населення, яке було саксонськими, баварськими, франкфуртськими громадянами, але вже не німецькими імперськими підданими. Таким чином, Вестфальська угода фактично санкціонувала розпад Священної Римської Імперії на 355 самостійних

держав і встановила Вестфальську геополітичну систему. Відтоді за ґрунтовну форму політичної організації суспільства править «держава-нація», а домінуючим принципом міжнародних відносин стають засади національного суверенітету.

Вестфальською системою встановлено баланс сил великих держав, передусім Королівств Франції, Великої Британії, Швеції, а також Австрії та Речі Посполитої Польської. Ця система відсунула на другий план Іспанію і Португалію. Після Вестфальського миру змінилося співвідношення сил між європейськими країнами і Турецькою Османською імперією на користь перших. Ця система не повною мірою враховувала інтереси Царства Російського і виключала Китай.

Отже, серед основних характеристик Вестфальської системи геополітичного устрою слід назвати такі пункти:

- національна держава – основна форма політичної організації суспільства;
- національний державний суверенітет – головний принцип міжнародних відносин;
- ієрархія держав (слабкіші/могутніші);
- відповідні геополітична нерівність та система політичної рівноваги;
- встановлення чітких стабільних кордонів між європейськими державами.

Покінчено з багаторівневою феодалною системою, де підданство існувало на кількох рівнях: місцевої політичної влади (сеньйора), короля, церкви й імператора. На зміну йому прийшла вертикальна структура, в якій усе суспільство політично тяжіє до однієї єдиної влади – влади держави, вписаної у визначені кордони, й яка є дійовою особою міжнародних відносин. Це система такого силового балансу, коли тільки вищі органи державного управління володіють водночас суверенною владою у межах кордонів країни і могутністю у міжнародних відносинах.

Після Французьких Революцій 1789-1794 рр. та 1799р. відбулося остаточне зміцнення системи національних держав, що продовжило і закріпило Вестфальську систему. На тому етапі держава постулювала себе гарантом безпеки своїх громадян; і тим часом розвивала націоналізм як чинник-ствердження необхідності співпадіння єдності національної з політичною. Тобто затверджувалася теорія «політичної легітимності», за якою національна держава має право на існування лише тоді, коли кордони країни співпадають з етнічними її межами.

Поряд з державою-нацією і закріпленням національного суверенітету в міжнародних відносинах закріплюється система політичної рівноваги – компроміс між принципом суверенітету і принципом загального інтересу. У процесі функціонування Вестфальська система змушувала кожного з її учасників обмежувати свої експансіоністські наміри. Одним з головних засобів підтримки рівноваги були різноманітні види коаліцій.

Довестфальський період визначався роз'єднаністю учасників, безсистемністю міжнародних взаємодій, головним проявом яких виступали короточасні збройні конфлікти чи тривалі війни. По встановленні Вестфальської системи стають провідними два базових поняття – «суверенітет» і «колективна безпека», що стали підґрунтям цієї міжнародної системи.

Віденським Конгресом закінчено війни коаліцій європейських держав з Наполеоном I і встановлено нову – *Віденську систему* міжнародних відносин. По розгромі наполеонівської імперії, 30 травня 1814 р. підписано Паризький мир між Францією і країнами-учасниками 6-ої антифранцузької коаліції. Він передбачав скликання у Відні конгресу усіх європейських держав. Офіційні його засідання почалися 1 листопада 1814 р. й закінчилися 9 червня 1815 р.

У Відні збиралося 216 представників усіх європейських держав (за винятком Туреччини) на чолі с переможцями Наполеона – Росією, Великою Британією, Пруссією й Австрією. Провідну роль у конгресі відіграли імператор Росії Олександр I, австрійський канцлер К.Меттерніх та Ш.Ф.Талейран, що презентував переможену Францію.

Усі питання обговорювалися на раді п'яти держав, на неофіційних прийомах, а також у спеціальних комітетах і комісіях. Були утворені: комітет з італійських проблем, німецький комітет, комітет у швейцарських справах, комісії про свободу навігації, про відміну торговель, статистична та ін.

Переговори велися в обстановці свят, балів, урочистих прийомів та інших розваг, що дало привід князю де Лин назвати ці збори дипломатів і государів «танцюючим конгресом». Однак за усім цим галасом й розгулом велася складна дипломатична гра.

Внаслідок роботи конгресу укладено ряд договорів про державні кордони, прийнято численні декларації й постанови, значна частина яких увійшла до заключного генерального акту Віденського конгресу. Однією з найважливіших особливостей Віденського конгресу було охоплення ним усіх європейських держав єдиною системою міжнародних угод. Росія, Велика Британія, Франція і німецькі держави доти ніколи не були зв'язані подібними договорами. Система відносин, створена на Віденському конгресі, в основних рисах проіснувала до 1850-х років.

Головними завданнями Віденського Конгресу були:

- відновлення засад державного устрою, що існували в Європі до Великої Французької Революції;
- відновлення феодальних порядків з реставраціями правлячих династій у монархіях, що були підкорені Наполеоном;
- затвердження військової поразки Франції, її дипломатичне послаблення, унеможливлення відновлення наполеонівської імперії та інших спроб завоювання Європи, надання і підтримання відповідних взаємogarantій;
- переділ деяких територій Європи і колоній в інтересах держав-переможниць.

Віденський конгрес вперше розробив систему договорів, що регулювали міжнародні відносини і закріпили кордони у масштабах усієї Європи.

Основою Віденської системи стало співробітництво Великої Британії, Росії, Австрії і Пруссії. Будь-яке загострення протиріч між ними могло призвести (і врешті призвело) до руйнування міжнародної системи. Для закріплення Віденської системи у подальшому було утворено Священний Союз і Четвертий союз Росії, Великої Британії, Австрії і Пруссії.

Версальсько-Вашингтонська система – світовий порядок, основи якого були встановлені державами-переможцями, головним чином, Великою Британією, Французькою республікою, США і Японською імперією, після закінчення Першої Світової Війни. Основним питанням конференції у Версалі була підготовка мирного договору з Німеччиною. Його було підписано 28 червня 1919 р., у п'яту роковину сараєвського вбивства, у Великому Версальському палаці (Версальський мир).

Версальська система була також розрахована на закріплення післявоєнного переділу світу і спрямована не тільки проти переможених держав, але і проти національно-визвольного руху в колоніях і залежних країнах.

Оформлення нового світового порядку в Європі після Першої світової війни було ускладнено революцією в Росії і хаосом у Східній Європі. Виробленням Версальського договору займалися тільки переможці, що найчастіше переслідували різні цілі. Для Франції

основне значення мало максимальне ослаблення Німеччини, що дозволяло закріпити французьку гегемонію в Європі й забезпечити її східні границі. Англія і США були більш зацікавлені в збереженні європейської рівноваги. Для цього було потрібно в більшому ступені враховувати інтереси Німеччини, що в умовах розпаду Австро-Угорщини, революції в Росії, загального національно-революційного підйому і діючої більшовицької пропаганди можна було використовувати як стабілізуючий фактор у Центральній і Східній Європі. У підсумку версальські домовленості були компромісом між цими крайніми позиціями за рахунок переможених, що визначило революційний підйом в Угорщині, становлення масових комуністичних партій і реваншистський вектор зовнішньої політики Німеччини. Англія і Франція намагалися використовувати нові держави, що виникли в Європі, як проти більшовицької революції, так і проти німецького реваншизму. Однак роль союзників Лондона і Парижа ніколи не була занадто висока і мала тенденцію до зниження.

Гарантією міцності Версальської системи могла б стати погоджена позиція Англії, Франції і США. Однак США з ряду причин самоусунулися від політичних проблем Європи, а Англія і Франція по-різному бачили перспективу європейської рівноваги. Німеччина, що стала об'єктом Версальського договору, і СРСР, що взагалі знаходився поза рамками нової системи міжнародних відносин, цілком природно стали її супротивниками. Тим самим Версальська система залишалася невірноваженою і не універсальною, а її відносно високий ступінь конфліктності, незважаючи на широку пропаганду пацифізму, визначалася збереженням розподілу політичної карти Європи на переможців і переможених.

Враховуючи настрої населення й піднесення демократичних рухів після війни, творці Версальсько-Вашингтонської системи змушені були підтримати, принаймні на словах, заклики президента США В. Вільсона будувати світовий порядок на базі демократичних принципів і міжнародного співробітництва й у такий спосіб сприяли поширенню демократичних форм управління і встановленню демократичних режимів, зокрема в новостворених державах. У результаті число демократичних країн збільшилося, сягнувши майже 30-ти. Також, згідно з Версальським договором, у рамках Ліги Націй була створена Міжнародна організація праці, яка розробляла для держав-учасниць Паризької конференції свої рекомендації щодо того, як порозумітися зі «своїм» робітничим класом, до якої межі йти йому на поступки в трудовому і соціальному законодавстві, щоби справа не доходила до небезпечної для правлячих класів конфронтації.

З іншого боку, сама Версальсько-Вашингтонська система за своєю сутністю не могла бути тривкою. Ненадійність, слабкість і вибухонебезпечність створеної структури післявоєнних міжнародних відносин були обумовлені насамперед тим, що творці цієї системи свідомо чи несвідомо поставили надто багато держав і народів у таке становище, яке спонукало їх боротися проти цієї системи.

В основі хиткості й нестійкості післявоєнного устрою світу була ціла низка чинників:

- значною мірою несправедливий (а часто й грабіжницький) характер мирних договорів з переможеними країнами;
- поглиблення протиріч між переможеними і переможцями;
- незадоволення підсумками війни окремих країн з табору переможців і загострення суперечок між переможцями;
- обурення малих країн, інтересами яких часто нехтували;
- нерівномірність розвитку країн, що зумовлювало постійні зміни у співвідношенні сил між ними;
- невирішеність проблеми кордонів між європейськими країнами;

- відсутність у Ліги Націй дієвого механізму контролю за реалізацією своїх рішень;
- неучасть у роботі Ліги США та - доволі довгий час - Німеччини і СРСР, яких намагалися принизити та «покарати».

Після війни загострилися протиріччя між державами-переможницями. Так, між Великобританією і Францією, вчорашніми союзниками по Антанті, розгорнулася боротьба за гегемонію в Європі. США, які не змогли досягти реалізації своїх планів щодо здобуття світового лідерства за рахунок послаблення позицій Англії і Франції в Європі та на Сході, відмовилися ратифікувати Версальський договір і Статут Ліги Націй, значною мірою знецінивши їх стабілізуючу роль у післявоєнних міжнародних відносинах. Розробляючи принципи мирного врегулювання і створюючи систему післявоєнного світового порядку, представники великих держав припустилися низки фатальних помилок, які негативно позначилися на стані міжнародних відносин у наступні десятиліття.

Ялтинсько-Потсдамська система утворена на основі рішень Ялтинської (4 – 11 липня 1945 р.) та Потсдамської (17 липня - 2 серпня 1945 р.) конференцій, коли було укладено стали домовленості між трьома великими державами: Великобританією, СРСР, США.

В ході роботи конференції були розроблені принципи політики союзників щодо Німеччини: демілітаризація, демократизація, декартелізація й денацифікація.

В рамках нової міжнародної системи США й СРСР (Великобританія поступово зійшла на «другий план») визначили сфери впливу в світовій політиці. Згадані домовленості в цілому зберігали силу впродовж тривалого часу. Тоді ж Ялтинсько-Потсдамська система викликала обурення багатьох країн, роль яких значно припинувалася. До того ж невіддільними рисами зазначеної системи були «холодна війна», гонка озброєнь, яка досягла критичної межі.

Серед основних характеристик Ялтинсько-Потсдамської системи сучасні політологи називають:

- біполярність;
- поділ сфер впливу між двома наддержавами і прагнення до його порушення;
- децентралізація насильства (стабільність на центральному та глобальному рівнях, що підтримувалася наддержавами, нестабільність на регіональному та субрегіональному рівнях);
- фрагментація глобальної міжнародної системи і регіональних підсистем, на рівні яких вихід з конфліктів залежить передусім від рівноваги сил в регіоні та від чисто внутрішніх факторів;
- неможливість збройних сутичок між наддержавами, присутність регіональних криз і війн;
- розпад колоніальних імперій;
- відхід від європоцентристської орієнтації у глобальному масштабі;
- формування єдиного світового простору внаслідок розвитку транспорту та засобів комунікації;
- прискорення суспільно-історичних процесів внаслідок модернізації;
- формування єдиного інформаційно-телекомунікаційного простору.

При всій своїй суперечливості і постійній напруженості відносин двох конфронтуючих блоків Ялтинсько-Потсдамська система забезпечувала мінімізацію традиційних європейських протиріч.

Якщо Ліга націй була результатом першої світової війни, то Організація Об'єднаних Націй постала внаслідок другої світової війни, а її завдання, функціональні принципи й організаційні структури та параметри розроблено вже під час і наприкінці війни. Як і у випадку Ліги націй, головним її завданням було підтримання міжнародного миру і безпеки і з цією метою вживання ефективних колективних заходів для відвернення й усунення загрози мирові. Для виконання цих завдань ООН мала такі головні інституції: Генеральну Асамблею, Раду Безпеки, Секретаріат, а також нові органи – Економічну і Соціальну Раду, Міжнародний Суд.

Перші тріщини в цій системі світоустрою з'явилися в середині 1980-х рр., коли під гаслом «нового мислення» почався кардинальний перегляд основ радянської зовнішньої політики. Цьому не змогла протидіяти навіть позиція США та Великобританії, стратегічне партнерство яких також було одним з найважливіших елементів післявоєнного балансу сил у Європі. Самоліквідація Радянського союзу, одного з двох світових «центрів сили», привело до руйнування також «біполярної» моделі глобальної системи міжнародних відносин.

ТЕМА 4. Безпека сучасного світу

1. Поняття й види безпеки
2. Загрози безпеці
3. Забезпечення регіональної безпеки
4. Регіональна безпека України

1. Поняття й види безпеки

БЕЗПЕКА – стан системи, за якого вона зберігає свою цілісність, стійкість (стабільність), здатність до ефективного функціонування і стійкого розвитку, а на їх основі – можливість надійного захисту усіх її елементів (підсистем, сфер, об'єктів) від будь-яких деструктивних внутрішніх і зовнішніх дій.

Рівні безпеки

БЕЗПЕКА ГЛОБАЛЬНА – 1) вид безпеки для всього людства, тобто захист від загроз, викликів, небезпек, що породжують глобальні проблеми безпеки; 2) це комплекс міжнародних умов співіснування домовленостей та інституціональних структур, за яких кожній державі-члену світової спільноти забезпечується можливість вільно обирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА – стан міжнародних відносин, за якого суттєво мінімізуються (в ідеалі виключаються) ризики та загрози безпеці країн і народів; діяльність держав, міжнародних інститутів та організацій, спрямована на підтримання такого стану; універсальна система механізмів і гарантій, що виключають нелегітимне застосування сили в регіональному та світовому масштабах. Міжнародну безпеку можна трактувати як стан відсутності прямої чи прихованої загрози виникнення конфліктів або здатність провідних держав світу чи колективних міжнародних інституцій (організацій) ефективно їм протидіяти. Вона є результатом складної взаємодії багатьох держав, влада кожної з яких об'єктивно прагне реалізувати власні безпекові підходи. У кінцевому підсумку в міжнародних

відносинах встановлюється певна система безпеки, до якої більшість держав змушена адаптуватись.

БЕЗПЕКА РЕГІОНАЛЬНА – стан відносин між країнами тих чи інших регіонів світу, за якого вони отримують можливість суверенного визначення форм і шляхів свого економічного, політичного та культурного розвитку, перебуваючи при цьому забезпеченими від загрози війн (збройних конфліктів), економічних і політичних диверсій, а також втручання у їхні внутрішні справи. Регіональна безпека (РБ) є органічною частиною міжнародної безпеки та формою реалізації безпеки національної. Відповідно до Статуту ООН, допускається підписання регіональних угод та створення інститутів (у тому числі безпекового характеру), якщо це не суперечить принципам Організації. Об'єднання країн в регіональні групи як правило здійснюється добровільно, набуваючи при цьому спрямованості на реалізацію мирних цілей їх розвитку. У сучасному світі існує низка традиційних систем РБ – Організація безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація Африканської єдності (ОАЄ), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) тощо. Їх структурні, функціональні, цільові, ресурсні та інші характеристики не є сталими, коригуючись відповідно до факторів глобальної еволюції людства та стану міжнародної безпеки.

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА – співробітництво держав з метою розв'язання низки проблем спільного розвитку, насамперед підтримання миру в світовому чи регіональному масштабі. Складовими колективної безпеки є: 1) загальновизнані принципи і норми міжнародного права про заборону застосування сили, повагу суверенітету, рівноправність держав, невтручання у внутрішні справи тощо; 2) система мирного розв'язання міжнародних спорів; 3) система колективних заходів щодо роззброєння і відвернення агресії. Колективна безпека вимагає від держав надавати допомогу жертвам агресії та утримуватися від допомоги державі-агресору, брати участь у 13 спільних діях на основі Статуту ООН з метою запобігання або усунення загрози миру. Система колективної безпеки може здійснюватися в рамках всезагальної універсальної міжнародної організації (у першу чергу ООН, відповідно до статуту якої виключне право застосовувати санкції проти агресора належать Раді Безпеки ООН, що несе головну відповідальність за підтримання миру) або в рамках регіональних організацій та угод.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА — захищеність життєво важливих національних інтересів, за якої забезпечуються своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз вказаним інтересам у різних сферах життєдіяльності людини, суспільства та держави. Є величиною змінною.

Безпека особи, суспільства, держави

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ — захищеність конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності від зовнішніх та внутрішніх загроз.

БЕЗПЕКА ОСОБИ (ІНДИВІДУ) — захищеність життєво важливих інтересів особи (індивіду), за якої забезпечуються її всебічний прогресивний розвиток та самореалізація. Є величиною змінною, а її рівень, зокрема, залежить від політичного режиму та стану економіки.

БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА — захищеність життєво важливих інтересів суспільства, за якої забезпечуються його всебічний прогресивний розвиток. Є величиною змінною, а її рівень, зокрема, залежить від політичного режиму, стану економіки, функціональної спроможності СЗНБ.

Безпека держави

БЕЗПЕКА ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНА – рівень внутрішньополітичної стабільності, за якого забезпечується захист політичної системи суспільства від внутрішніх загроз та реалізація національних внутрішньополітичних інтересів.

БЕЗПЕКА ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА – стан зовнішньополітичної сфери держави, за якої забезпечуються її поступальний розвиток, своєчасне виявлення і нейтралізація деструктивних факторів впливу (загроз, викликів, небезпек), детермінованих міжнародним життям; напрямок діяльності держави, націлений на здійснення спрямованого впливу на об'єкти її зовнішньополітичних інтересів з метою забезпечення національної безпеки. На відміну від систем регіональної, колективної, міжнародної безпеки, структурно-функціональні характеристики яких поширюються на групи держав або все світове співтовариство, зовнішньополітична безпека є безпековою характеристикою насамперед конкретної країни.

За сферами життєдіяльності держави

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА — складова національної безпеки, забезпечення якої передбачає наявність внутрішніх та міжнародних механізмів для запобігання і усунення впливу загроз людині та суспільству, належний рівень життєдіяльності населення, територіальну цілісність та суверенітет держави, стабільність і розвиток політичної системи суспільства, баланс інтересів особистості, суспільства та держави.

БЕЗПЕКА ВОЄННА — захищеність життєво важливих національних інтересів від чинників, які породжують небезпеки воєнного характеру для реалізації цих інтересів й за якої імовірність війни зводиться до мінімуму.

БЕЗПЕКА ГУМАНІТАРНА – захищеність цілей, ідеалів, цінностей і традицій, способу життя і культури людини, соціальних груп, суспільства в цілому за якої забезпечується їх нормальна життєдіяльність, стійке функціонування, зокрема, дотримання прав свобод, незалежно від раси і статі, етнічної приналежності, мови і релігії.

БЕЗПЕКА ДУХОВНА – це захищеність особи, суспільства за якої забезпечуються сприятливі умови для творчого духовного життя і здорового соціально-морального розвитку.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА – складова національної безпеки, забезпечення якої передбачає діяльність людини, яка не наносить значних збитків навколишньому природному середовищу, компенсує погіршення екологічної ситуації природоохоронними заходами та сприяє захисту людини, суспільства, природи, зберігає екосистеми, враховує необхідність підтримки екологічного балансу в біосфері.

БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНА – стан національної економіки, за якого зберігається економічна стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і задовольняються потреби та економічні інтереси особи, суспільства, держави; характеристика основних існуючих параметрів життєзабезпечення особи, суспільства, держави.

БЕЗПЕКА ЕНЕРГЕТИЧНА – спроможність держави забезпечити максимально надійне, технічно безпечне, екологічно прийнятне, економічно ефективне та обґрунтовано достатнє енергозабезпечення економіки й населення, а також гарантоване забезпечення можливості керівництва держави у формуванні й здійсненні політики захисту національних інтересів в енергетичній сфері без внутрішнього та зовнішнього тиску.

БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА – ступінь стабільності системи взаємовідносин між представниками різних етнічних спільностей, етнічними групами та державою, у процесі яких узгоджуються і реалізуються їх інтереси, забезпечуються права і свободи громадян незалежно від їх етнічної приналежності.

БЕЗПЕКА ІНВЕСТИЦІЙНА – сукупність нормативно-правових, соціальних і екологічних умов, що визначають тип і динаміку відтворювального процесу, які забезпечують надійність відшкодування та ефективність вкладеного капіталу. Інвестиційна безпека передбачає спроможність підтримувати виробничі накопичення і капітальні вкладення на рівні, що забезпечують необхідні темпи розширеного відтворення, реструктуризацію і технологічне переозброєння економіки.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації.

БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬЧА – це гарантія держави щодо забезпечення потреб населення у продуктах харчування в необхідних обсягах, асортименті та якості за рахунок створення відповідних економічних умов.

БЕЗПЕКА СОЦІАЛЬНА – це такий стан розвитку держави, при якому вона здатна забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

БЕЗПЕКА ФІНАНСОВА – стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, податкової систем, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

ЗАКОН УКРАЇНИ Про національну безпеку України (15 червня 2022 р.):

- загрози національній безпеці України - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України;

- державна безпека - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

- національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз;

- національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян;

- воєнний конфлікт - форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт;

- збройний конфлікт - збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

2. Загрози безпеці

Класифікація загроз:

За джерелами походження:

- природного походження — це небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні явища, деградацію ґрунтів чи надр, природні пожежі, масове руйнування (через природні катаклізми) каналів зв'язку, зміна стану водних ресурсів та біосфери тощо;

- техногенного походження — транспортні аварії (катастрофи), пожежі, неспровоковані вибухи чи їх загроза, раптове руйнування каналів зв'язку, аварії на інженерних мережах і спорудах життєзабезпечення, аварії головних серверів системи управління національною безпекою тощо;

- антропогенного походження — вчинення людиною різноманітних дій з руйнування інформаційних систем, ресурсів, програмного забезпечення тощо.-До цієї групи за змістом дій належать: ненавмисні, викликані помилковими чи ненавмисними діями людини (наприклад, помилковий запуск програми, ненавмисне допущення через недотримання правил безпеки роботи в Інтернеті інсталяції закладок тощо); навмисні (інспіровані), результат навмисних дій людей (наприклад, навмисна інсталяція програм, які передають інформацію на інші комп'ютери, навмисне зараження вірусами, навмисна дезінформація тощо).

За ступенем гіпотетичної шкоди:

- загроза — явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів у інформаційній сфері і створюють небезпеку для системи управління національною безпекою, життєзабезпечення її системостворюючих елементів;

- небезпека — безпосередня дестабілізація функціонування системи управління національною безпекою.

За повторюваністю вчинення:

- повторювані — такі загрози, які мали місце раніше;
- продовжувані — неодноразове здійснення загроз, що складається з ряду тотожних загроз, які мають спільну мету.

За сферами походження:

- екзогенні — джерело дестабілізації системи лежить поза її межами;
- ендогенні — алгоритм дестабілізації системи перебуває у самій системі.

За ймовірністю реалізації:

- вірогідні — такі загрози, які за виконання певного комплексу умов обов'язково настануть. Прикладом може слугувати оголошення атаки інформаційних ресурсів системи управління НБ, яке передуює власне атаці;

- неможливі — такі загрози, які за виконання певного комплексу умов ніколи не настануть. Такі загрози зазвичай мають більш декларативний характер, не підкріплений реальною і навіть потенційною можливістю здійснити проголошені наміри, вони здебільшого мають залякуючий характер;

- випадкові — такі загрози, які за виконання певного комплексу умов кожного разу протікають по-різному. Загрози даного рівня доцільно аналізувати за допомогою методів дослідження операцій, зокрема теорії ймовірностей і теорії ігор, які вивчають закономірності у випадкових явищах.

За рівнем детермінізму:

- закономірні — такі загрози, які носять стійкий, повторюваний характер, що зумовлені об'єктивними умовами існування та розвитку системи інформаційної безпеки. Так,

наприклад, будь-який суб'єкт системи забезпечення національної безпеки піддаватиметься інформаційним атакам, якщо в ньому не функціонує, або функціонує не на належному рівні система забезпечення інформаційної безпеки. Прикладом тому слугують численні атаки хакерів на офіційні сайти ФБР, ЦРУ, ДВБ США;

- випадкові — такі загрози, які можуть або трапитися або не трапитися. До таких загроз належать загрози хакерів дестабілізувати інформаційній системи органів державного управління.

За значенням:

- допустимі — такі загрози, які не можуть призвести до колапсу системи. Прикладом можуть слугувати віруси, які не пошкоджують програми шляхом їх знищення;

- неприпустимі — такі загрози, які: 1) можуть у разі їх реалізації призвести до колапсу і системної дестабілізації системи; 2) можуть призвести до змін, не сумісних із подальшим існуванням СНБ. Так, наприклад, вірус "i love you*", спричинив пошкодження комп'ютерних систем у багатьох містах світу і завдав загального збитку майже 100 мільйонів доларів США.

За структурою впливу:

- системні — загрози, що впливають одразу на усі складові елементи системи управління національною безпекою;

- структурні — загрози, що впливають на окремі структури системи;

- елементні — загрози, що впливають на окремі елементи структури системи. Дані загрози мають постійний характер і можуть бути небезпечними лише за умов неефективності або непроведення їх моніторингу.

За характером реалізації:

- * реальні — активізація алгоритмів дестабілізації є неминучою і не обмежена часовим інтервалом і просторовою дією;

- * потенційні — активізація алгоритмів дестабілізації можлива за певних умов середовища функціонування органу державного управління;

- * здійснені — такі загрози, які втілені у життя;

- * уявні — псевдоактивізація алгоритмів дестабілізації, або ж активізація таких алгоритмів, що за деякими ознаками схожі з алгоритмами дестабілізації, але такими не є.

За ставленням до них:

- * об'єктивні — такі загрози, які підтверджуються сукупністю обставин і фактів, що об'єктивно характеризують навколишнє середовище. При цьому ставлення до них суб'єкта управління не відіграє вирішальної ролі через те, що об'єктивні загрози існують незалежно від волі та свідомості суб'єкта. Відтак об'єктивні загрози, не відображені в офіційних документах, ми назвали ненормативні загрози;

- * суб'єктивні — така сукупність чинників об'єктивної дійсності, яка вважається суб'єктом управління системою безпеки загрозою. За даного випадку визначальну роль у ідентифікації тих чи інших обставин і чинників відіграє воля суб'єкта управління, який і приймає безпосереднє рішення про надання статусу або ідентифікації тих чи інших подій в якості загроз безпеці.

За об'єктом впливу:

- * особа;

- * суспільство;

- * держава.

Головним призначенням класифікації загроз є демонстрації багатошаровості їх видової картини. Безперечно, що загрози інформаційній безпеці постійно змінюються. Відтак,

головна мета теорії інформаційної безпеки розробити критерії моніторингу причин та умов, детермінант активізації алгоритмів дестабілізації національної безпеки в інформаційній сфері. Класифікація допомагає усвідомити не лише розмаїття загроз, а й наблизитися до розуміння витоків їх формування, а отже і розробляти управлінські моделі впливу на них.

3. Забезпечення регіональної безпеки

Регіональний рівень у міжнародних відносинах найкраще розглядати в рамках аналізу комплексів регіональної безпеки - «група держав, чії безпекові питання та ризики настільки пов'язані, що проблеми національної безпеки кожної з них не можуть бути проаналізовані або розв'язані окремо від інших держав групи». Цей комплекс може мати характер

- конфліктного утворення, в якому основою відносин є суперництво і обопільна загроза;
- режиму безпеки, в якому рівень загрози зменшений завдяки відповідним заходам/домовленостям;
- спільноти безпеки, в якій держави не становлять загрози одна для одної, а відтак жодна з них не застосує сили стосовно іншої.

Таке зосередження на аналізі відносин між сусідніми державами, поєднаними географічним розташуванням, виходить із розуміння того, що джерелом небезпеки для конкретно взятої держави часто є сусідня, а не віддалена держава. Відповідно, увага приділяється вивченню динаміки відносин, прикладів союзництва і ворожнечі в межах одного комплексу безпеки, а баланс сил тут стає концептуальною основою аналізу. Важливою також є відсилка до двох ключових аспектів, які визначають взаємозалежність відносин у регіоні: баланс між дружніми і недружніми кроками; наявність спільних загроз.

Міжнародні регіональні організації (МРО) об'єднують країни певного регіону. Вони створюються на основі договору з метою вирішення спільних проблем відповідно до нац. інтересів держав-членів. Сферою діяльності МРО можуть бути питання в межах регіонального співробітництва: спільна безпека, економічна, політична, культурна взаємодія. Глава 8 Статуту ООН передбачає умови створення та діяльності регіональних організацій безпеки. Діяльність МРО має відповідати цілям та принципам Статуту ООН, вони мають сприяти Організації Об'єднаних Націй у вирішенні економічних, соціальних, культурних проблем. За сферою компетенції регіональні міжнародні організації поділяються на організації загальної та спеціальної компетенції. Міжнародні регіональні організації, як правило, мають певну організаційну структуру та постійно діючі керівні органи. Напр., Організація чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), Організація американських держав тощо. МРО покликані сприяти розвиткові ефективного двостороннього та багатостороннього співробітництва, стабілізації міжнародних відносин. Учасники Міжнародних регіональних організацій, як правило, конкурують між собою за ступінь впливу на рішення та їхнє виконання. За цим критерієм визначається місце певної держави в регіональній ієрархії впливів.

Статут ООН поряд з універсальними міжнародними організаціями передбачає можливість створення і регіональних організацій, членами яких можуть бути, як правило, держави певного географічного регіону. Розділ УПІ Статуту ООН «Регіональні угоди» визначає порядок створення й загальні напрями діяльності таких організацій.

Регіональні організації повинні створюватися насамперед для вирішення питань підтримки миру й безпеки на регіональному рівні й вирішення регіональних суперечок

мирними засобами. Відповідності до ст. 53 Статуту ООН Рада Безпеки використовує, де це доречно, регіональні організації для примусових дій під її керівництвом. Однак жодні примусові дії не застосовуються регіональними організаціями без отримання повноважень від Ради Безпеки. Рада Безпеки ООН також повинна бути завжди повністю поінформована про дії, що розпочаті або намічаються, згідно з регіональними угодами (або регіональними організаціями) для підтримки міжнародного миру й безпеки (ст. 54).

Водночас зазначені організації залишаються полем дипломатичних зусиль, спрямованих на конструктивне вирішення існуючих проблем на основі норм міжнародного права та принципів добросусідства. Виконання зазначених функцій надає сенс існуванню МРО. Історія цих організацій закінчується в разі вичерпання предмета співпраці (у процесі європейської інтеграції так було вичерпано функції Європейського об'єднання вугілля і сталі, створеного 1952, але це західноєвропейське регіональне об'єднання після підписання Римського договору 1957 р. увійшло до структури Європейського економічного співтовариства, а після підписання Маастрихтського договору 1992 про створення Європейського Союзу в 2002 р. припинило свою діяльність). Може зменшуватися кількість держав-членів міжнародної регіональної організації. Напр., створена 1960 р. Європейська асоціація вільної торгівлі після вступу в 1973 р. до Європейського економічного співтовариства Великої Британії, Данії та Ірландії втратила чверть своїх членів, а після вступу до ЄС Швеції, Австрії та Фінляндії (1995) опинилася на периферії європейської економічної співпраці. Приклад ряду африканських регіональних організацій із обмеженим потенціалом співпраці та гострими протиріччями свідчить про можливість конфронтаційного варіанту розпаду МРО. Внаслідок цього посилюється загальна нестабільність міжнародних відносин. Зазначена тенденція особливо властива для періодів глобальних економічних криз та зміни формату систем міжнародних відносин.

ОБСЄ

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ), що проходила з 3 липня 1973 р. по 1 серпня 1975 р. за участю 33 європейських держав, США і Канади, завершилася підписанням главами держав і урядів у Гельсінкі Заключного акту, який визначив засади співробітництва держав в Європі та став довгостроковою програмою дій, спрямованою на будівництво єдиної, мирної, демократичної і процвітаючої Європи.

Згідно з Гельсінкським Заключним актом НБСЄ 1975 р., до основних напрямів діяльності Організації відносяться питання, що стосуються безпеки, співробітництва у галузі економіки, науки, технологій та довкілля, а також в гуманітарній та інших сферах (права людини, інформація, культура, освіта).

НБСЄ була заснована у розпал «холодної війни» як важливий багатосторонній форум для діалогу та співпраці Сходом та Заходом.

Сьогодні ОБСЄ є найбільшою регіональною організацією, яка об'єднує 57 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах – військово-політичному, економіко-довкільному та людському. Регіон відповідальності Організації охоплює Європу, Далекий Схід, Центральну Азію та Північну Америку. Крім того, з ОБСЄ підтримують зв'язки різного рівня та інтенсивності низка держав інших регіонів - Алжир, Єгипет, Ізраїль, Йорданія, Марокко, Туніс (середземноморські партнери); Афганістан, Республіка Корея, Таїланд і Японія (азійські партнери).

У 2013 р. Україна здійснювала Головування в ОБСЄ, сфокусувавши увагу Організації на таких питаннях, як врегулювання «заморожених» конфліктів, розвиток механізмів

контролю над озброєннями, протидія транснаціональним загрозам, захист довкілля в контексті енергетики та виконання зобов'язань в людському вимірі ОБСЄ з наголосом на свободі ЗМІ та освіті для молоді. За підсумками українського Головування на засіданні Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) ОБСЄ в Києві 5–6 грудня 2013 р. було ухвалено низку важливих рішень та декларацій РМЗС у усіх трьох вимірах Організації та в рамках Форуму з безпеки та співробітництва.

Україна є учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) з 30 січня 1992 р. Серед пріоритетів діяльності України в ОБСЄ варто виокремити такі:

1. Визнання міжнародною спільнотою фактів порушення Російською Федерацією основоположних принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ внаслідок широкомасштабної збройної агресії проти України, незаконної окупації та спроби анексії АР Крим та м. Севастополь, засудження викрадення та незаконного утримування українських громадян в Росії та тимчасово окупованому Криму. Використання інструментарію ОБСЄ та заходів в рамках Організації для припинення агресії РФ проти України та відновлення порушених прав.

2. Забезпечення підтримки з боку ОБСЄ та держав-учасниць діяльності України із захисту суверенітету та територіальної цілісності, впровадження необхідних реформ.

3. Забезпечення присутності на порядку денному ОБСЄ таких пріоритетних для України питань: припинення порушень основоположних принципів та зобов'язань у рамках ОБСЄ у зв'язку з триваючою агресією Росії проти України та незаконною окупацією Криму, відновлення довіри, необхідність мирного врегулювання спорів, зміцнення інструментарію Організації у сфері попередження конфліктів, оновлення засобів зміцнення довіри та безпеки, забезпечення свободи слова та ЗМІ, боротьба з пропагандою, посилення захисту прав людини, недопущення зловживання правилом консенсусу.

4. Залучення експертного потенціалу ОБСЄ шляхом розширення проєктів практичної допомоги в реалізації програми внутрішніх реформ в Україні.

5. Врегулювання «заморожених» конфліктів у Придністров'ї (Молдова), Абхазії та Південній Осетії (Грузія), Нагірному Карабасі (Азербайджан).

6. Реформування Організації з метою підвищення ефективності її роботи. При цьому Україна виходить з того, що систематичне грубе зловживання РФ консенсусною основою прийняття рішень в ОБСЄ остаточно ставлять під сумнів доцільність подальшої участі Росії в цій організації.

У цьому контексті Україна виступає, зокрема, за збалансування трьох вимірів діяльності ОБСЄ, удосконалення роботи польових операцій та миротворчої діяльності ОБСЄ, забезпечення дотримання принципу географічної рівності у кадровій політиці.

Діяльність Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ в Україні

Зважаючи на порушення Російською Федерацією своїх зобов'язань стосовно гарантування територіальної цілісності та суверенітету України, її військового вторгнення на територію нашої держави та ескалацію напруги в Україні та навколо неї у зв'язку з агресивними діями російської сторони, 21 березня 2014 р. за результатами тривалих переговорів держави-учасниці ОБСЄ прийняли рішення про направлення в Україну Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ (СММ ОБСЄ). Згідно з прийнятим рішенням, СММ збирає інформацію та доповідає державам-учасницям про безпекову ситуацію у зоні відповідальності, встановлює та інформує про інциденти щодо порушення базових принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ, здійснює моніторинг ситуації із дотримання прав

людини та основних свобод, сприяє діалогу з метою зменшення напруженості та нормалізації ситуації.

Європейський Союз

ЄС від самого початку долучився до реформування сфери безпеки в різних аспектах, включаючи поліцейські та військові операції, зміцнення верховенства права, судової і пенітенціарної систем. Спочатку ці заходи здійснювались без спеціальної політики реформування сфери безпеки. У 2003 році ЄС схвалив свою першу [Стратегію європейської безпеки](#). У 2005 р. Європейська Рада схвалила [Концепцію підтримки реформування сфери безпеки в рамках Європейської політики безпеки та оборони](#). У 2006 р. Єврокомісія схвалила [Концепцію підтримки реформування сфери безпеки Європейським Співтовариством](#). Ці документи Визначили концептуальний підхід ЄС до реформ у сфері безпеки. У 2016 р. Європейська комісія оприлюднила Повідомлення для Європейського парламенту та Ради – [Елементи стратегічних засад реформування сфери безпеки в ЄС](#).

Європейський Союз здійснює заходи з реформування сфери безпеки на трьох взаємопов'язаних рівнях: рівні громад, рівні країн-учасниць і спільно з міжнародними організаціями. На рівні громад ці заходи здійснює переважно Рада та Комісія. Заходи Комісії виключно цивільні, тоді як Рада здійснює цивільні, військові та змішані заходи. На рівні країн-учасниць країни ЄС впливають на проблематику та політику ЄС з реформування сфери безпеки і самостійно здійснюють заходи в третіх країнах. ЄС як організація бере активну участь у заходах реформування сфери безпеки, розроблених міжнародними організаціями. Крім того, країни-учасниці в силу свого членства і за власною ініціативою беруть участь у численних ініціативах з реформування сфери безпеки, що здійснюються спільно з міжнародними організаціями. Як наслідок, багато проектів, заходів та спільних дій з реформування сфери безпеки, в яких бере участь, фінансує або організує ЄС або задіяні країни-члени ЄС, перетинаються.

ЄС відіграє важливу роль у зусиллях ОБСЄ, ОЕСР, ООН, НАТО і Ради Європи (РЄ) з розробки норм і кращих практик демократичного урядування сектором безпеки. Показовим прикладом цих зусиль є схвалення [Кодексу поведінки ОБСЄ стосовно військово-політичних аспектів безпеки](#) у 1994 р.

Рада Європи

Рада Європи (РЄ) міжнародна організація із штаб-квартирою у Страсбурзі. РЄ об'єднує 47 європейських країн і була створена у 1949 р. для підтримки демократії та захисту прав людини і верховенства права у Європі.

Від початку РЄ переважно займалась правами людини, верховенством права, підзвітністю урядів та іншими питаннями врядування. Ці теми поступово еволюціонували в напрямку демократичного урядування безпекою, оскільки всі вони внутрішньо стосуються безпеки та підзвітності. Зміни в міжнародній ситуації, що відбулись у 1990-х рр., теж сприяли повороту до тем сфери безпеки.

Діяльність РЄ з урядування безпекою охоплює різні питання, в т.ч. розбудову спроможностей, слідчі та судові процедури, а також дорадчі та навчальні задачі. Завдяки програмам підготовки до членства в ЄС РЄ зміцнює можливості країн-претендентів в аспекті підзвітності, прав людини та верховенства права. РЄ розслідує такі проблеми, як таємні затримання. Вона також надає політичні консультації та організує навчальні заходи для персоналу сфери безпеки. Важливою сферою дій РЄ є встановлення стандартів сфери безпеки. Крім того, РЄ забезпечує підзвітність діяльності сектору безпеки країн-учасниць і виконує важливу юридичну функцію, коли йдеться про порушення прав людини.

Основні документи РЄ з реформування сфери безпеки:

- Resolution on oversight of the intelligence sector. 1999
- Recommendation of the Committee of Ministers to Member States on the European Code of Police Ethics 2001
- Council of Europe: Committee of Ministers, Guidelines on human rights and the fight against terrorism, 11 July 2002.
- Council of Europe, Parliamentary Assembly, 'Democratic oversight of the security sector in member states', Recommendation 1713 2005.
- Council of Europe: Committee of Ministers, Recommendation CM/Rec(2010)4 of the Committee of Ministers to member states on human rights of members of the armed forces, 24 February 2010.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ)

Рада Європи визначає Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) як міжнародний суд, створений у 1959 р., який розглядає заяви фізичних осіб або держав про порушення громадянських і політичних прав, викладених у Європейській конвенції про права людини.

Європейська конвенція про права людини – це міжнародний договір, у якому країни-учасниці Ради Європи зобов'язались забезпечити фундаментальні громадянські та політичні права не лише власних громадян, а всіх, хто перебуває в їхній юрисдикції. Конвенція, підписана в Римі 4 листопада 1950 р., набула чинності у 1953 р.

Згідно зі спрощеною версією Конвенції та протоколами до неї, підготовленими ЄСПЛ, Конвенція про права людини Європейського Союзу підтверджує наступні права, викладені в Загальній декларації прав людини:

Стаття 1 - Зобов'язання поважати права людини

Стаття 2 - Право на життя

Стаття 3 - Заборона катувань

Стаття 4 - Заборона рабства та примусової праці

Стаття 5 - Право на свободу та безпеку

Стаття 6 - Право на справедливий суд

Стаття 7 - Заборона покарання без закону

Стаття 8 - Право на повагу до приватного та сімейного життя

Стаття 9 - Свобода думки, совісті та релігії

Стаття 10 - Свобода волевиявлення

Стаття 11 - Свобода зборів та об'єднання

Стаття 12 - Право на одруження

Стаття 13 - Право на ефективний судовий захист

Стаття 14 - Заборона дискримінації

Стаття 15 - Обмеження прав за надзвичайних обставин

Стаття 16 - Обмеження політичної діяльності іноземців

Стаття 17 - Заборона зловживання правами

Стаття 18 - Обмеження застосування обмежень прав

Статті 19-51 – Пояснення, як працює Європейський суд з прав людини

Стаття 34 - Якщо ваші права, викладені в Конвенції, були порушені в одній з країн-учасниць, ви маєте спочатку звернутись до всіх компетентних національних органів влади. Якщо це не діє, тоді ви можете звернутись безпосередньо до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі.

Стаття 52 - На прохання Генерального секретаря Ради Європи уряд повинен пояснити, як національний закон захищає права, викладені в цій Конвенції.

Протоколи до Конвенції

Стаття 1 Протоколу № 1 - Захист майна

Стаття 2 Протоколу № 1 - Право на освіту

Стаття 3 Протоколу № 1 - Право на вільні вибори

Стаття 2 Протоколу № 4 - Свобода пересування

Стаття 1 Протоколу № 6 - Скасування смертної кари

Стаття 2 Протоколу № 7 - Право на апеляцію в кримінальних справах

Стаття 3 Протоколу № 7 - Компенсація за неправомірний вирок

Стаття 1 Протоколу № 12 - Загальна заборона дискримінації

Головна задача Європейського суду з прав людини у керівництві безпекою – забезпечувати правосуддя у випадках порушень прав людини персоналом сфери безпеки, якщо національні суди не втрутились або не втручаються, або у випадках, коли можливості оскарження їхніх рішень вичерпані.

Згідно публікації Суду Facts and Figures у 2015 р. четверта частина порушень, розглянутих ЄСПЛ, стосувалась Статті 6 (право на справедливий суд). Майже 23% з них стосувались заборони катувань та негуманного або принизливого поводження (Стаття 3), а 15% стосувались права на свободу та безпеку (Стаття 5). Усього 30% порушень були серйозними порушеннями Конвенції (права на життя чи заборони катувань та негуманного або принизливого поводження).

Важливими напрямками діяльності регіональних організацій також є колективна безпека, співробітництво в економічній, соціальній і культурній сферах, заохочення поваги до прав людини й основних свобод для всіх.

Нині створено й функціонує велика кількість регіональних організацій різної спрямованості в багатьох регіонах Землі. Розглянемо найвідоміші з них.

Організація американських держав – міжнародна організація, створена 30 квітня 1948 р. на 9-й Міжамериканській конференції в Боготі (Колумбія) на базі Панамериканського союзу, що існував з 1889 р. Нині в ОАД входять 35 держав Західної півкулі.

Організація функціонує на підставі Статуту й Міжамериканського договору про взаємну оборону 1947 р. Доступ в ОАД відкритий для всіх держав Західної півкулі, що ратифікували її Статут.

Слід зазначити, що Канада вступила в ОАД тільки в 1990 р., а Гаяна була прийнята в Організацію в 1991 р. (через 25 років після набуття незалежності). Гаяна сьогодні є останньою країною, прийнятою в ОАД.

До 1962 р. Куба як член ОАД брала участь у її роботі, але після переходу Куби на марксистський шлях розвитку керівництво ОАД вважало це несумісним із системою колективної безпеки

Америку і призупинило членство країни в організації. Членство Куби було відновлено 3 червня 2009 р.

На сесії Генеральної асамблеї ОАД у квітні 1971 р. заснований інститут постійних спостерігачів ОАД; нині цим статусом володіють ЄС і 51 держава, у тому числі Азербайджан, Вірменія, Грузія, Казахстан, Росія, Україна. 4 липня 2009 р. уряд Гондурасу, що прийшов до влади у результаті, військового заколоту, оголосив про денонсацію Статуту ОАД і негайний вихід своєї країни з цієї організації.

Цілями ОАД є: підтримка регіонального миру й безпеки, мирне врегулювання суперечок між державами-членами, спільна відсіч агресії, сприяння вирішенню політичних, економічних і правових проблем американських держав, об'єднання зусиль з метою економічного, соціального, науково-технічного й культурного прогресу.

Вищий орган ОАД - Генеральна асамблея, що скликається щороку. Вона визначає політику й діяльність Організації, структуру і функції її органів. Для розгляду проблем термінового характеру, у яких зацікавлені всі держави-члени, може скликатися Консультативна рада міністрів закордонних справ. Для сприяння Консультативній раді з питань військового співробітництва заснований Консультативний комітет оборони.

Виконавчі функції виконують кілька рад: Постійна рада ОАД, Міжамериканська економічна й соціальна рада, Міжамериканська рада з освіти, науки й культури. Зазначені ради підпорядковуються безпосередньо Генеральній асамблеї. В ОАД є також консультативні органи - Міжамериканський юридичний комітет і Міжамериканська комісія з прав людини. Центральним постійним адміністративним органом ОАД є Генеральний секретаріат (до 1970 р. мав назву Панамериканський союз). У рамках ОАД також функціонують спеціалізовані установи: Панамериканська організація охорони здоров'я, Міжамериканський інститут дитини, Міжамериканський інститут сільськогосподарських наук, Панамериканський інститут географії й історії, Міжамериканський інститут з проблем індіанців та ін. Місцезнаходження ОАД - Вашингтон (США).

Ліга арабських держав є регіональною міжурядовою організацією арабських держав, створена 22 березня 1945 р. Правову базу Ліги становлять Пакт (статут) ЛАД (1945 р.) і Договір про спільну оборону й економічне співробітництво (1950 р.). До складу ЛАД входять більше 20 арабських держав, Організація визволення Палестини (ОВП) і одна неарабська держава - Сомалі.

Цілі ЛАД: зміцнення зв'язків і всебічного співробітництва між державами-членами, координація їх спільних дій у сфері політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва, забезпечення їх незалежності й суверенітету, розгляд будь-яких питань, що зачіпають інтереси арабських держав. У Пакті ЛАД передбачені заходи із врегулювання суперечок між державами-членами, а також засоби боротьби з агресією.

Важливим напрямом діяльності ЛАД є об'єднання зусиль арабських держав із забезпечення безпеки, припинення ізраїльської окупації всіх захоплених у 1967 р. арабських територій, справедливого вирішення близькосхідної проблеми, реалізації невід'ємних прав арабського народу Палестини аж до створення власної держави.

Керівний орган ЛАД - Рада, до складу якої входять керівники держав і урядів держав-членів. Рада збирається на сесії двічі на рік. Одноголосно прийняті нею рішення стають обов'язковими для членів Ліги. При Раді функціонують Політичний комітет, Економічний та інші комітети. У міжсесійний період діє Генеральний секретаріат на чолі з Генеральним секретарем, який обирається на 5-річний строк. Військова організація ЛАД також має свої органи співробітництва.

Під егідою Ліги створені і працюють спеціалізовані міжарабські організації. Місцезнаходження штаб-квартири ЛАД - Каїр (Єгипет). Як і раніше, головною проблемою Ліги залишається відсутність єдності серед держав-членів.

Африканський Союз - регіональна міжнародна міжурядова організація, що об'єднує 52 держави Африки. Створена 26 травня 2001 р. на базі Організації африканської єдності (ОАЄ). Об'єктивними причинами створення АС, що замінив ОАЄ - найбільше політичне об'єднання держав Африканського континенту, є кардинальні зміни в розстановці

політичних сил у світі за час її існування (1963-2001 рр.) і виконання на межі нового тисячоліття частини першочергових завдань, поставлених перед ОАЄ. Проблеми сучасного економічного розвитку держав Африки потребують пошуку нових підходів і механізмів.

Рішення про створення Африканського Союзу було прийнято на надзвичайній зустрічі на вищому рівні ОАЄ у вересні 1999 р. у м. Сирт (Лівія). Воно відображало прагнення африканських лідерів до вищого рівня єдності, ніж у рамках ОАЄ. Глави держав континенту схвалили Установчий акт Африканського Союзу на саміті ОАЄ в липні 2000 р. у м. Ломе (Того), тоді ж було офіційно оголошено про створення АС. На 37-й сесії Асамблеї ОАЄ в столиці Замбії м. Лусака (липень 2001 р.) був затверджений пакет документів, що визначають структуру і правову базу нової організації. Акт ратифікувала 51 африканська держава і він замінив Статут ОАЄ, який, проте, продовжував діяти ще рік протягом перехідного періоду від ОАЄ до АС.

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) створена на конференції міністрів закордонних справ Індонезії, Малайзії, Сінгапуру, Таїланду й Філіппін у 1967 р. У 1984 р. членом АСЕАН став Бруней, у 1995 р. - В'єтнам, а в 1997 р. - Лаос і М'янма. Договірною правову базу Асоціації становлять Договір про дружбу і співробітництво в Південно-Східній Азії і Декларація згоди АСЕАН, прийняті в 1976 р. У цих документах цілями Асоціації проголошені: прискорення економічного зростання, соціального прогресу й культурного розвитку держав-членів та сприяння встановленню миру й стабільності в Південно-Східній Азії. Статут АСЕАН був підписаний на саміті АСЕАН у Сінгапурі в 2007 р., 15 грудня 2008 р. у Джакарті відбулася церемонія набрання Статутом чинності.

Вищим органом АСЕАН є Саміт лідерів (глав держав і урядів) країн-членів, що починаючи з 2001 р. відбувається щороку. Саміт зазвичай триває три дні й супроводжується зустрічами з партнерами організації по регіону. Керівним та координуючим органом є щорічні наради міністрів закордонних справ.

Між нарадами справи Асоціації веде Постійний комітет, що засідає раз на місяць. У рамках АСЕАН діють галузеві комітети: з продовольства й сільського господарства, з морських перевезень, з торгівлі й промисловості та ін. У 1973 р. для поліпшення й розширення торгівлі з державами - членами ГАТТ і Спільного ринку були утворені Женевський і Брюссельський комітети АСЕАН. У 1975 р. сформований Секретаріат Асоціації на чолі з Генеральним секретарем, штаб-квартира якого перебуває в Джакарті (Індонезія).

Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ, *Ташкентський договір*) — військово-політична [міжнародна організація](#), до якої входять [Білорусь](#), [Вірменія](#), [Казахстан](#), [Киргизстан](#), [Росія](#), [Таджикистан](#).

Відповідно до офіційних російських документів, створена 15 травня 1992 р. організація «розглядається як головний міждержавний інструмент, покликаний протистояти регіональним викликам і загрозам військово-політичного і військово-стратегічного характеру, включаючи боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин».

В рамках організації проводили операції: «Канал» (з боротьби з наркотрафіком), «Нелегал» (з протидії незаконній міграції), «ПРОКСІ» (з боротьби з кіберзлочинністю).

Організація має цінність для Росії як:

- інструмент реалізації російської зовнішньої політики,
- засіб відновлення впливу Росії на пострадянському просторі.

На відміну, наприклад, від НАТО критеріїв для прийому до ОДКБ не існує. Щоб стати членом ОДКБ, не треба відповідати демократичним критеріям і мати реформовану економіку і судову систему.

Влада Росії намагається подати ОДКБ як реальну альтернативу НАТО і всіма силами домагається збільшення ваги ОДКБ у системі міжнародних відносин. З грудня 2004-го ОДКБ має статус спостерігача Генеральної асамблеї ООН.

На початку січня 2022 р. в Казахстані спалахнули **масові народні протести**, які спершу були спрямовані проти підняття цін на автомобільний газ, але потім переросли у масштабні заворушення і сутички проти клану Назарбаєвих і чинної казахської влади. Тому 5 січня 2022 р. президент Казахстану **Касим-Жомарт Токаєв** попросив ОДКБ надати йому військову допомогу. Рада ОДКБ схвалила рішення про введення «миротворчих сил» Білорусі, Вірменії, Киргизстану, Росії і Таджикистану на територію Казахстану. Уже 6 січня російські війська вступили на територію Казахстану

Організація Північноатлантичного договору (НАТО). У березні 1948 р. з метою протидії загрозам безпеки і створення загальної системи оборони п'ять західноєвропейських держав (Бельгія, Великобританія, Люксембург, Нідерланди і Франція) підписали Брюссельський пакт, який поклав початок існуванню Західноєвропейського союзу.

Потім послідували переговори цих держав з США і Канадою про створення Північноатлантичного союзу, приєднатися до якого були запрошені Данія, Ісландія, Італія, Норвегія і Португалія. Підсумком цих переговорів стало підписання в 1949 р. у Вашингтоні договору про створення НАТО, політичного і військового союзу 12 країн, включаючи вищезгадані європейські країни, а також США і Канади. На даний момент членами НАТО є 28 держав. За останній час склад НАТО було розширено в березні 2004 року, коли в неї вступили сім країн (Болгарія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія, Румунія, Естонія), а потім (у 2009 р) до НАТО приєдналися Албанія та Хорватія.

Головним і єдиним, згаданим в Північноатлантичному договорі органом НАТО є Північноатлантична рада (САС), також відомий як Рада НАТО. Всі інші органи НАТО були створені Радою. САС збирається на сесії двічі на рік в складі міністрів оборони, закордонних справ або глав урядів. Щотижневі сесії Ради проводяться в складі представників держав-членів в ранзі посла. Головує в Раді генеральний секретар НАТО. У Раді обговорюються всі питання, що стосуються безпеки держав-членів. Його рішення приймаються на основі одностайності і спільної згоди - в НАТО не існує процедур голосування або прийняття рішень більшістю голосів. Строк дії та статус рішень не залежать від рівня, на якому проводився Рада, їх прийняв. У роботі Ради беруть участь підлеглі йому комітети. Підготовку засідань Ради і роботу по виконанню його рішень здійснюють ті комітети, в веденні яких знаходиться напрямок роботи, обговорюване на Раді.

Більшість заяв і комюніке НАТО готуються Головним політичним комітетом, що складається із заступників представників держав-членів САС. Комітет оборонного планування з 1966 р. є вищим військово-політичним органом НАТО. Він складається з міністрів оборони і збирається на сесії двічі на рік. У роботі цього комітету беруть участь всі члени НАТО. У завдання даного комітету входить планування колективної оборони. Група ядерного планування складається з міністрів оборони, які входять до складу Комітету військового планування. В рамках роботи групи обговорюються питання політики, пов'язані з ядерними силами. Прийняття рішень по військовому командуванню в трьох зонах - Північноєвропейської, Південноєвропейської і зоні Атлантики здійснює Військовий комітет, що складається з начальників генеральних штабів країн-членів і цивільного представника

Ісландії. Військовий комітет проводить засідання двічі на рік. Очолюється Військовий комітет Верховним головнокомандувачем союзних сил.

У період між засіданнями вищевказаних комітетів їх діяльність здійснюється відповідними постійними комітетами у складі представників країн-учасниць в ранзі послів. Штаб-квартира НАТО знаходиться в Брюсселі (Бельгія).

Комісія Україна – НАТО була найвищим органом, який ухвалював рішення стосовно розвитку відносин Україна – НАТО та спрямовував заходи в плані практичного співробітництва у період з 1997 до 2023 р., коли на заміну їй створено Раду Україна – НАТО. Комісія забезпечувала форум для консультацій між країнами-членами Альянсу та Україною з тих питань безпеки, що викликали обопільну стурбованість, включаючи війну Росії проти України.

Комісію Україна – НАТО було утворено відповідно до Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, яку підписали глави держав та урядів України і країн-членів Альянсу у Мадриді в 1997 р. Її завданням було забезпечення належного виконання положень Хартії, здійснення комплексної оцінки розвитку стосунків між Україною та НАТО, контроль над процесом планування майбутніх заходів та висунення пропозицій щодо шляхів поліпшення та подальшого розвитку співробітництва. У грудні 2008 р. міністри закордонних справ погодили подальше поглиблення діяльності під егідою Комісії шляхом розробки Річної національної програми (РНП), покликаної допомогти спрямовувати зусилля України у запровадженні реформ.

У 2023 р. на Вільнюському саміті НАТО на заміну Комісії створено Раду Україна – НАТО. Цей крок свідчить про зміцнення політичних зв'язків і дедалі вищий ступінь інтеграції України з НАТО

4. Регіональна безпека України

Регіональна безпека України має спиратися на декілька стовпів: 1) двостороння співпраця з дружніми сусідніми державами; 2) багатостороння співпраця в інфраструктурних, економічних, культурних тощо проектах з країнами Центрально-Східної Європи; 3) двостороння співпраця з США, Німеччиною, Великою Британією, політика яких щодо Центрально-Східної Європи та Чорноморського регіону є фактором стримування Росії на пострадянському просторі; 4) двостороння співпраця з Японією та посилення за її підтримки присутності України в Азії; 5) регіональна співпраця в рамках ГУАМ на пострадянському просторі; 6) багатостороння військова та військово-технічна співпраця з оборонними об'єднаннями в Європі; 7) міжнародна співпраця в ООН та ОБСЄ. Кожен з цих форматів співпраці має свої сильні і слабкі сторони, а тому розробка і реалізація кожного з них вимагає ретельного стратегічного планування за участі експертів та працівників МЗС України.

Люблінський трикутник ([лит.](#) *Liublino trikampis*, [пол.](#) *Trójkąt Lubelski*) — тристоронній регіональний **альянс** для політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва між **Литвою**, **Польщею** та **Україною**, метою якого зокрема є зміцнення діалогу між країнами, підтримка інтеграції України в **Європейський Союз** та **НАТО** і спільна протидія **російській агресії в Україні**.

Країни Люблінського трикутника заявили про свою підтримку відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів і закликають припинити російську агресію проти неї. Люблінський трикутник підтримує надання Україні

статусу партнера з розширеними можливостями НАТО та заявляє, що надання Україні [Плану дій щодо членства в НАТО](#) є наступним необхідним кроком у цьому напрямку.

Тристоронній формат заснований на традиціях та історичних зв'язках трьох країн. Відповідну спільну декларацію міністри підписали 28 липня 2020 р. в [Любліні](#), Польща.^[2] Люблін обрали спеціально як натяк на середньовічну [Люблінську унію](#), що створила [Річ Посполиту](#) — одну з найбільших держав Європи свого часу. Ідея про створення такої організації належить [Адаму Чарторийському](#), яку озвучив [В'ячеслав Чорновіл](#).

Спільну декларацію міністрів закордонних справ Литви, Польщі та України [Лінаса Лінкявічуса](#), [Яцека Чапутовича](#) й [Дмитра Кулеби](#) про створення формату було підписано 28 липня 2020 року в Любліні, Польща.

На другу зустріч, яка повинна відбутися в [Києві](#), Міністр закордонних справ України [Дмитро Кулеба](#) як почесного гостя 1 серпня 2020 року запросив главу [МЗС Білорусі Володимира Макея](#). Під час Економічного форуму у польському Карпачі 10 вересня 2020 р. директор Східного департаменту МЗС Польщі [Ян Хофмокл](#) заявив, що Люблінський трикутник мав бути насправді квадратом із [Білоруссю](#). За його словами, на початковому етапі [Мінськ](#) був зацікавлений цим політичним проектом, однак згодом змінив думку.

17 вересня 2020 р. відбулася перша зустріч (у форматі відеоконференції) національних координаторів Люблінського трикутника, створеного міністрами закордонних справ України, Польщі і Литви у липні 2020 року. 29 січня 2021 р. під час першого онлайн засідання Люблінського трикутника, міністр закордонних справ України [Дмитро Кулеба](#) заявив на брифінгу, що Україна, Литва та Польща виступають за приєднання Білорусі до «Люблінського трикутника», однак час для цього ще не настав.

Ініціатива:

[Литовсько-польсько-українська бригада](#) — це багатонаціональний підрозділ з можливостями загальної військової бригади, призначений для ведення незалежних військових операцій відповідно до міжнародного права або участі в таких діях. До його складу входять спеціальні військові частини трьох країн, вибрані з 21-ї Підгальської стрілецької бригади (Польща), 80-ї десантно-штурмової бригади (Україна) та батальйону Великої княгині Біруте Улан (Литва).

Литовсько-польсько-українська бригада створена в рамках тристороннього співробітництва в сфері оборони 2014 р., яка забезпечує національний внесок у багатонаціональні військові формування високого ступеня готовності (Резервні угоди ООН, Бойові тактичні групи ЄУ, [Сили реагування НАТО](#)), а також міжнародні операції з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ЄУ, НАТО та інших міжнародних організацій у сфері безпеки на основі мандату [Ради Безпеки ООН](#) та у випадку схвалення [парламентами](#) країн-учасниць.

З 2016 року ЛитПолУкрбриг є важливим елементом дій НАТО, спрямованих на впровадження стандартів НАТО в [Збройних Силах України](#). Основна діяльність бригади включає навчання українських офіцерів та військових частин цим стандартам, планування та проведення оперативних завдань та підтримку оперативної готовності.

Асоційоване тріо ([англ.](#) *Association Trio*) – тристоронній формат посиленої співпраці між [Грузією](#), [Молдовою](#) та [Україною](#) щодо інтеграції до [Європейського Союзу](#) (ЄС). Формат відображає прагнення усіх трьох країн, що вже є [асоційованими партнерами ЄС](#), увійти до Європейського Союзу і передбачає посилену співпрацю, координацію та діалог між міністерствами закордонних справ трьох країн, а також із ЄС із питань, що становлять спільний інтерес і стосуються європейської інтеграції цих країн, включаючи співпрацю у

форматі «Східного партнерства». Асоційоване тріо створили 17 травня 2021 р. в Києві шляхом підписання спільного меморандуму між міністрами закордонних справ Грузії, Молдови та України.

Учасниці формату висловлюють чітку позицію прагнення трьох європейських держав «Асоційованого тріо» до членства в Євросоюзі та підтверджують свої зобов'язання щодо подальшого прогресу у виконанні Угод про асоціацію з ЄС, які, однак, не є кінцевою метою їх відносин з ЄС. У цьому контексті вони нагадують, що, відповідно до статті 49 Договору про Європейський Союз, європейські держави, Грузія, Республіка Молдова й Україна мають європейську перспективу й можуть подати заявку на членство в Європейському Союзі за умови дотримання всіх необхідних критеріїв для членства в ЄС.

Координуючи разом свої дії, Грузія, Молдова й Україна прагнуть розширити можливості угод про асоціацію, сприяти секторальному зближенню з ЄС (транспортне співробітництво, зелений курс, юстиція та внутрішні справи, стратегічні комунікації, охорона здоров'я, безпека та оборона) та поступовій інтеграції до Внутрішнього ринку Європейського Союзу.

19 липня 2021 р. пройшов саміт Асоційованого тріо в Батумі за участю глав трьох держав і президента Європейської Ради Шарля Мішеля. Під час зустрічі Президент Грузії Саломе Зурабішвілі, Президент Республіки Молдова Мая Санду та Президент України Володимир Зеленський підписали Батумську декларацію, в якій вони підтвердили свою відданість продовженню реформ, передбачених угодами про асоціацію з ЄС і наголосили, що «надання європейської перспективи трьом асоційованим партнерам стане потужним стимулом та надасть поштовх для ще глибших та більш широких реформ».

Механізми співпраці:

Відповідно до спільних інтересів європейської інтеграції, учасниці співпрацюють з метою посилення своєї політичної асоціації та економічної інтеграції з ЄС, як це передбачено відповідними Угодами про асоціацію, та просування нових можливостей в рамках Східного партнерства. Учасники вважають, що значний потенціал подальшого розвитку інтеграції їх держав з ЄС вимагає, щоб інструменти та напрямки співпраці відповідали потребам та можливостям «Асоційованого тріо», надаючи більше можливостей посиленого політичного діалогу, а також більшої економічної та галузевої інтеграції.

Процес європейської інтеграції отримає користь від підходу, заснованого на стимулах («more for more»), спрямованого на встановлення прогресивних еталонів процесу інтеграції та забезпечення відчутних досягнень для їх суспільства. Внесок учасниць у співпрацю в рамках Східного партнерства не шкодить їх двосторонній співпраці з ЄС відповідно до їхніх європейських прагнень. Також підкреслюється важливість підтримки ЄС суверенітету та територіальної цілісності Грузії, Молдови й України в межах їхніх міжнародно визнаних кордонів, а також посилення їх стійкості та протидії викликам безпеки. Тріо продовжить працювати над посиленням ролі ЄС у просуванні мирного вирішення конфліктів у відповідних форматах та платформах.

Беручи до уваги амбітну та складну європейську програму реформ держав «Асоційованого тріо», держави визнають вирішальну роль допомоги ЄС, зокрема за допомогою спеціальних фінансових інструментів, що відповідає рівню їхніх зобов'язань та цілей та відповідає принципу обумовленості щодо прогресу в реформах.

Ініціативи:

Керуючись метою поглиблення їхнього процесу європейської інтеграції, а також бажаючи забезпечити подальший стратегічний розвиток Східного партнерства, учасниці

домовились спільно сприяти в діалозі з інституціями ЄС та державами-членами ЄС таким цілям:

- Розширення порядку денного діалогів між Європейською Комісією та «Асоційованим тріо», крім питань, пов'язаних із ПВЗВТ, на нові тематичні напрямки для посиленої співпраці, такі як транспорт, енергетика, цифрова трансформація, зелена економіка, юстиція та внутрішні справи, стратегічні комунікації, охорона здоров'я;

- Вихід за рамки ПВЗВТ та розробка додаткових інструментів для полегшення та прискорення інтеграції «Асоційованого тріо» у внутрішній ринок ЄС;

- Посилення співпраці в галузі безпеки та оборони з ЄС з особливим акцентом на протидію гібридним загрозам, зміцненню кіберстійкості, розробці платформ співпраці з Гібридною ядерним синтетичним осередком ЄС та Агентством кібербезпеки ЄС, участі в місіях та операціях ЗПСО, а також участі в проєктах ЄС постійного структурованого співробітництва (PESCO);

- Сприяння подальшому залученню «Асоційованого тріо» до рамкових програм та установ ЄС;

- Підтримка мобілізації потужної допомоги ЄС для підтримання складних реформ «Асоційованого тріо» та забезпечення їхнього доступу до альтернативних фондів та ресурсів, що є в розпорядженні ЄС, у тому числі для реалізації проєктів, що становлять спільний інтерес;

- Координація спільних зусиль у рамках Східного партнерства на основі європейських прагнень та спільних потреб Асоційованого тріо.

Методи співпраці:

Для цілей Асоційованого тріо учасниці погодилися посилити свою співпрацю такими методами:

- проведення регулярних та/або спеціальних тристоронніх консультацій з метою огляду поточних подій або обговорення конкретних питань в рамках їх інтеграції з ЄС, а також співпраці в рамках Східного партнерства;

- створення координаторів «Асоційованого тріо» у міністерствах закордонних справ;

- проведення координаційних нарад «Асоційованого тріо» щодо експертів, вищих посадових осіб та, за необхідності, на рівні міністрів напередодні важливих подій порядку денного Східного партнерства, з особливою увагою до заходів високого рівня;

- проведення спільних дипломатичних демаршів до установ ЄС та держав-членів ЄС щодо спільно узгоджених питань, що стосуються їхніх європейських прагнень, спільних ініціатив щодо європейської інтеграції, а також співпраці в рамках Східного партнерства;

- проведення узгодженої громадської комунікації щодо спільних підходів, пов'язаних з європейськими прагненнями «Асоційованого тріо» та співпраці в рамках Східного партнерства, включно з експертними заходами та публікаціями;

- розробка нових платформ для діалогу з регіональними ініціативами із залученням держав-членів ЄС, спрямованих на мобілізацію підтримки європейських прагнень Тріо;

- розгляд інших форм співпраці з огляду на нові події, потреби та стратегічні цілі, що впливають із прогресу в інтеграції Тріо з ЄС.

«Східне партнерство» - політика Європейського Союзу (ЄС), що має на меті зміцнення стосунків зі східними сусідами ЄС і є продовженням східного напрямку Європейської політики сусідства. «Східне партнерство» урочисто відкрив Європейський Союз у Празі 7 травня 2009 р.

Перша зустріч міністрів закордонних справ у рамках «Східного партнерства» відбулась 8 грудня 2009 р. в Брюсселі.

Ініціативу Східного партнерства представила Польща за підтримки Швеції у травні 2008 року на Раді ЄС. Ця ініціатива передбачала участь 6 країн Східної Європи — України, Молдови, Білорусі, Грузії, Вірменії та Азербайджану. До основних сфер, у яких пропонувалося зміцнити співпрацю, належали:

- робота над Угодою про асоціацію, яка включатиме комплексне порозуміння про зону вільної торгівлі між ЄС та 6 країнами партнерами;
- фінансування комплексних програм, що мають покращити адміністративну структуру української влади;
- інтеграція з економіками країн ЄС, що передбачає зближення українського законодавства з законодавством ЄС;
- створення економічного союзу між учасниками проекту Східного партнерства;
- співпраця у боротьбі з корупцією, організованою злочинністю, нелегальною міграцією;
- збільшення мобільності робочої сили та перспективи відкриття ринків праці ЄС для українців;
- посилення енергетичної безпеки України;
- реалізація програм, що спрямовані на подолання економічної і соціальної нерівності України;
- реалізація індивідуальних програм (охорона кордонів, допомога у ліквідації наслідків стихійного лиха, підвищення енергетичної ефективності та відновлюваних джерел енергії);
- посилення контактів між Україною та ЄС і між їх громадянами;
- додаткова фінансова допомога.

Організація за демократію та економічний розвиток ГУАМ — регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова. В основі утворення цієї форми співпраці лежить єдність позицій країн із подібними політичними й економічними зовнішніми орієнтаціями. Організація створена в 1997 р. для протистояння впливу Росії в регіоні й отримала підтримку США.

У 1999 р. організація була перейменована у **ГУУАМ** завдяки вступу Республіки Узбекистан до неї, яка, однак, вийшла з організації 5 травня 2005 р., викликавши повернення початкової назви. Штаб-квартира розташована у Києві на Майдані Незалежності.

Спільні економічні зацікавлення держав ГУАМ найбільше зосереджені навколо питань транспортування прикаспійських енергоносіїв та прокладання нових транзитних маршрутів через Кавказький регіон.

Ефективним напрямком економічної співпраці є розвиток інвестиційної діяльності між державами ГУАМ, створення спільних підприємств з переробки сільськогосподарської продукції, в галузі машинобудування, енергетики і транспорту.

Іншим важливим напрямком співпраці в межах ГУАМ є проблеми безпеки й стабільності в регіоні. Співпраця делегацій країн ГУАМ в рамках міжнародних організацій, в першу чергу ООН та ОБСЄ, втілюється на постійній основі, що включає постійні консультації з метою обговорення тих чи інших питань, які виникають під час роботи та торкаються інтересів країн ГУАМ, та вироблення спільних позицій. Започатковано механізм головування національних делегацій країн ГУАМ у рамках міжнародних організацій.

Зміцнення і поглиблення цієї форми співпраці країн ГУАМ допомагає ефективнішому узгодженню окремих позицій та зусиль країн об'єднання, втілення їхніх державних інтересів у діяльності міжнародних організацій.

Учасники об'єднання зацікавлені у всебічному розвитку співпраці з третіми країнами та міжнародними організаціями, які виявляють зацікавленість до діяльності ГУАМ та можуть сприяти досягненню цілей та принципів, викладених у Ялтинській Хартії ГУАМ. З цією метою в рамках об'єднання за ініціативою України створюється інститут спостерігачів. До порядку денного 58-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН включено питання про надання ГУАМ статусу спостерігача в ГА ООН.

ТЕМА 5: Конфлікт як загроза регіональній безпеці

1. Поняття «конфлікт» в міжнародному праві
2. Класифікація міжнародних конфліктів
3. Структура міжнародного конфлікту
4. Детермінація сучасних міжнародних конфліктів
5. Динаміка міжнародних конфліктів

1. Поняття «конфлікт» в міжнародному праві

Поняття «конфлікт» і «міжнародний конфлікт» активно вживаються в міжнародно-політичній сфері, соціології, психології, але набагато рідше в джерелах сучасного міжнародного права. Тут перевага віддавалася більш нейтральним словами і словосполученнями: «суперечка», «спірна ситуація», «мирне вирішення суперечок», так як саме поняття «суперечка», на думку юристів-міжнародників, містить у собі конструктивне зерно – чітко визначені і пропоновані один до одному вимоги сторін, що налаштовує їх на дозвіл наявного протиріччя.

Події останніх десятиліть показали, що звертатися до поняття «конфлікт» і різним його сполученням, особливо такого як «міжнародний збройний конфлікт» у сучасних міжнародних відносинах і міжнародному праві доводиться набагато частіше, ніж цього хотілося. Благі наміри держав вирішувати конфлікти на стадії спору зіткнулися з невідповідністю цієї оптимістичної позиції з реаліями міжнародного життя, сьогодні світовій спільноті доводиться мати справу з вирішенням конфліктів, а не спорів або спірних ситуацій.

Поняття «конфлікт» уживається в міжнародному праві неоднозначно через відсутність чіткого визначення поняття «конфлікт» у галузі міжнародного права, міждисциплінарного використання цього терміну, а також наявності в міжнародно-правових актах безлічі колідуючих з ним термінів (міжнародний спір, спірна ситуація, криза, війна). Відповідно, немає чітких визначень понять врегулювання, вирішення конфлікту, його видів.

Враховуючи досвід реальних війн, світове співтовариство прийшло до необхідності обмеження насилля воюючих сторін шляхом узгодженої розробки і укладення договорів, які регулюють відносини між державами в період збройних конфліктів. Так виникла система міжнародного гуманітарного права, або права війни. Саме життя підтвердило правильність вислову великого мислителя Г. Гроція про те, що *для війни, як і для мирного часу, існують свої закони.*

Дослідники зазначають, що хоча концепція «конфлікту» з'явилася у міжнародних дослідженнях лише в перші роки діяльності Ліги Націй, а остаточно утвердилася в 50-х роках, міжнародне право в значній своїй частині завжди було традиційно пов'язане з регулюванням війн, спорів, зіткнень, розбіжностей і інших ситуацій, які сьогодні описуються нині словосполученням «міжнародний конфлікт». Разом з тим характер взаємодії міжнародного конфлікту і міжнародного права в повоєнні десятиліття зазнає досить відчутні зміни.

Конфлікт – зіткнення протилежних інтересів та поглядів, напруження й крайнє загострення суперечностей, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби; ситуація, в якій кожна сторона намагається зайняти позицію, несумісну з інтересами іншої сторони.

Міжнародне гуманітарне право (іноді воно має назву **право збройних конфліктів або право війни**) – це сукупність міжнародно-правових норм, які направлені на захист жертв збройних конфліктів і встановлюють заборону або обмеження методів і засобів ведення війни, а також відповідальність за порушення відповідних принципів і норм.

Міжнародне гуманітарне право охоплює низку проблем:

- регулювання ведення збройних конфліктів,
- проблема захисту жертв війни та цивільних об'єктів,
- неміжнародні збройні конфлікти,
- проблема захисту прав людини збройних конфліктах.

Джерела Міжнародного гуманітарного права:

1. **Чотири Женевські конвенції від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни,** а саме:

- про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях (Перша Конвенція);
- про покращення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли корабельну аварію, з складу збройних сил на морі (Друга Конвенція);
- про поводження з військовополоненими (Третя Конвенція);
- про захист цивільного населення під час війни (Четверта Конвенція).

• **Додаткові протоколи** –

- протоколі I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів;
- протоколі II, що стосується захисту жертв не міжнародних збройних конфліктів.

2. **Міжнародні договори, які забороняють застосування деяких видів зброї і методів ведення війни, до яких відносяться:**

- Санкт-Петербурзька декларація 1868 р.,
- Гаазькі конвенції 1899 року,
- Гаазькі конвенції 1907 р.,
- Конвенція про заборону бактеріо-логічної (біологічного) зброї 1972 р.,
- Конвенція про заборону або обмеження зброї 1980 р.,
- Конвенція про заборону хімічної зброї 1993 р.,
- Гаазька конвенція 1954 р., про захист культурних цінностей в період збройного конфлікту,
- Оттавська конвенція 1997 року щодо заборони протипіхотних мін, інші відповідні міжнародні договори.

3. **Рішення Римської дипломатичної конференції 1998 року,** на якій було прийнято і відкрито для підпису державами Статут міжнародного кримінального суду.

Головна мета міжнародного гуманітарного права – зменшити страждання, пом'якшити жорстокість, які не викликані воєнною необхідністю, захистити права людини під час війни, зупинити намагання воюючих сторін будь-якими засобами досягти перемоги над супротивником.

Предметом регулювання права ведення війни є специфічні суспільні відносини, що складаються між його суб'єктами в ході збройних конфліктів.

Термінологія міжнародного гуманітарного права дещо відрізняється від вживаного у теорії міжнародних конфліктів понятійного апарату. Зазначимо основні поняття, якими оперує названа правова галузь.

Поняття міжнародного спору – держави, вступаючи у світове співтовариство, беруть на себе зобов'язання здійснювати свою міжнародну діяльність відповідно до основних принципів міжнародного права (у Статуті ООН йдеться, зокрема, про «міжнародні спори мирними способами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість» (п. 3 статті 2 Статуту ООН).

Ситуація, тобто конфлікт, що у випадку його розвитку може загрожувати міжнародному миру і безпеці (наприклад, ситуація з Іраком) – спір, тобто ситуація, коли *сторони пред'явили одна одній взаємні претензії* (наприклад, спір Англії з Іспанією з приводу Гібралтару). У спорі завжди є учасники, у яких претензії завжди сформульовані і збігаються з предметом спору. При цьому держави свої претензії обґрунтовують законними інтересами і нормами міжнародного права.

Якщо претензії держав не збігаються з предметом спору, то вони так і залишаються претензіями, без надії інституціоналізації (формування і розвитку) спору (наприклад, претензії Японії на російські острови південної частини Курил). Міжнародний Суд ООН відзначав, що «односторонні претензії не утворюють спору».

Таким чином, для **будь-якого міжнародного спору** характерним є наявність розбіжностей з питання факту або норми права, тобто конфлікту інтересів між двома суб'єктами міжнародного права.

Використання термінів «ситуація» і «спір» є правомірним із позицій сучасного міжнародного права, тому що саме ці терміни входять у понятійний апарат Статуту ООН (в Уставі ООН для кваліфікації конфліктних відносин використовується поняття «спір» і «ситуація»). Правда, у жодній статті Статуту ООН не міститься дефінітивна характеристика цих термінів. Статут ООН указує лише на те, що ситуації і спори можуть бути двох видів:

- 1) ті, що загрожують міжнародному миру і безпеці;
- 2) ті, що не несуть такої загрози.

Існування міжнародного спору зобов'язує держави вирішувати цей спір. Відповідно до сучасного міжнародного права держави зобов'язані свої спори вирішувати мирними способами

2. Класифікація міжнародних конфліктів

На думку українських дослідників міжнародних відносин, найближче до істини є дефініція міжнародного конфлікту як «...стану дуже серйозного погіршення (загострення) стосунків між учасниками міжнародного життя, які з метою розв'язання між ними суперечки загрожують один одному застосуванням збройних сил або безпосередньо їх застосовують». Недоліком наведеного визначення, вони вважають, звуження поняття конфлікту до погроз або застосування ворогуючими сторонами *збройної сили*.

Практика міжнародних відносин свідчить, що в основі міжнародного конфлікту дуже часто є багато чинників, зокрема: 1) бідність і нерівність у добробуті народів; 2) соціально-економічний лад; 3) політичний устрій; 4) територіальні спори; 5) релігійні та національні протиріччя. Кожна зацікавлена сторона демонструє свою волю, висуває власні вимоги, обґрунтовує притаманну їй позицію або при певних обставинах висловлює заперечення. Отже, міжнародна суперечність виникає за умови, якщо принаймні дві країни висувають взаємні претензії.

Виділяють такі типи міжнародних конфліктів: 1) *війна* – великомасштабний конфлікт між державами, що прагнуть досягнути своїх політичних цілей за допомогою організованої збройної боротьби; 2) *світова війна* – збройний міжнародний конфлікт, у який втягуються групи держав, що переслідують глобальні цілі; 3) *міжнародна криза* – конфліктна ситуація, за якої зачіпаються життєво важливі цілі суб'єктів міжнародної політики, обмежений час для прийняття політичних рішень. Події розгортаються непередбачувана, ситуація «ні миру, ні війни»; 4) *тероризм* – форма політичного насильства, яке спрямовується проти урядів окремих держав (але часто страждають пересічні громадяни) і його метою є створення атмосфери страху; 5) *громадянська війна і революція* – стає міжнародним конфліктом у випадку, коли держава звертається по допомогу до інших держав чи організацій і конфлікт набуває міжнародного характеру; 6) *конфлікт малої інтенсивності* – відносини між державними та недержавними суб'єктами на регіональному рівні чи у прикордонній зоні, часто такі конфлікти можуть перерости у великомасштабні конфлікти.

У міжнародній юридичній практиці термін «війна» поступово замінюється відносно новим поняттям – **«збройний конфлікт»**. Термін «міжнародний збройний конфлікт» вперше був застосований в Женевській конвенції 1949 року і, як відзначають Н. Арцибасов і С. Єгоров, ознака «збройний» характеризується **застосуванням зброї проти іншої воюючої сторони**, тому конфлікт неможливо назвати «збройним», якщо не застосовується зброя; без цієї ознаки поняття «збройний конфлікт» втрачає свою специфіку.

В. Дяченко, М. Цюрупа, П. Шумський вважають, що термін «воєнний конфлікт» значно ширший, ніж поняття «війна»; він охоплює «всі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як всередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого насильства, переходом від мирних до мілітарних способів життєдіяльності з неминуче широким порушенням прав та свобод населення». Автори відносять поняття «війна» до різновиду воєнного конфлікту і зазначають, що за своєю формою вона є видом збройного конфлікту.

Міжнародний збройний конфлікт є озброєним зіткненням між державами або між національно-визвольним рухом і метрополією, тобто між повсталюю (воюючою) стороною і військами відповідної держави.

Збройний конфлікт не міжнародного характеру – це озброєне зіткнення антиурядових організованих загонів із збройними силами уряду, те, що відбувається на території якої-небудь однієї держави.

На думку деяких юристів, поняття «війна» і «збройний конфлікт» ідентичні в міжнародно-правовому вимірі, рівноцінні за юридичною силою. Інші пропонують відрізнити терміни «війна» і «збройний конфлікт», підкреслюючи певну умовність такого розмежування.

Збройний конфлікт, наприклад, пропонують розглядати як *будь-яку ситуацію, незалежно від її правової кваліфікації, в якій дві чи більше сторін протистоять одна одній зі зброєю в руках.*

Будь-яка війна – це перш за все збройний конфлікт, але не всякий збройний конфлікт можна назвати війною. І справа тут не тільки в масштабах воєнного протистояння. Війна наділена низкою специфічних ознак, які не властиві збройному конфлікту:

- з юридичної точки зору для війни характерна така ознака, як її *оголошення*, згідно з III Гаазькою конвенцією 1907 року, проте, в більшості випадків держави розв'язують війну, формально не об'являючи її. Все це призвело до широкого використання терміну «збройний конфлікт».

- згідно з міжнародними правовими актами, термін «війна», використовується при збройному зіткненні *між суверенними державами*; а у випадку боротьби нації чи народу за свою незалежність використовується термін «збройний конфлікт».

Як показує досвід, існує сильний контраст між чудово розробленими положеннями гуманітарного права та їх порушеннями, що повторюються під час конфліктів у всьому світі. Галузь сучасного міжнародного права регулює відносини держав у сфері міжнародних конфліктів. Тут розглядаються такі питання

К. Райт вважав, що конфлікт у міжнародних відносинах є проявом прихованої раніше ворожості сторін. На його думку, варто принципово розрізнити конфлікт і конкуренцію, оскільки конфлікт — це «протистояння соціальних одиниць, спрямованих одна проти одної, на відміну від конкуренції як протистояння соціальних одиниць, що незалежно одна від одної докладають зусиль до того, досягнення чого неоднаковою мірою задовольнить усіх. Конфлікт, таким чином, характеризується взаємним втручанням сторін, а їхня конкуренція — паралельною спрямованістю». На думку К. Райта, конфлікт розпочинається з моменту якісного переходу від протиставлення та ескалації напруженості у стосунках між потенційними противниками до прямого зіткнення та активного протистояння між ними.

На думку українських дослідників міжнародних відносин, найближче до істини є дефініція міжнародного конфлікту як «...*стану дуже серйозного погіршення (загострення) стосунків між учасниками міжнародного життя, які з метою розв'язання між ними суперечки загрожують один одному застосуванням збройних сил або безпосередньо їх застосовують*». Недоліком наведеного визначення, вони вважають, звуження поняття конфлікту до погроз або застосування ворогуючими сторонами *збройної сили*.

Безумовно, збройні конфлікти є найбільш небезпечною формою розв'язання міжнародних суперечностей, але конфліктуючі сторони завжди мають у своєму арсеналі також дипломатичні демарші, економічний тиск, активну пропагандистську кампанію, найрізноманітніші форми підривної діяльності. Конфліктуючі сторони (у тому випадку, якщо йдеться про держави) переважно враховують можливість застосування збройної сили як *остаточного засобу розв'язання суперечки* між ними. Як зауважив свого часу Р. Арон, міжнародні відносини завжди відбуваються в тіні війни, яка є найдійєвішим аргументом у політиці.

Міжнародним конфліктом є ситуація активної чи пасивної боротьби двох учасників (або груп) міжнародних відносин за можливість реалізації своїх життєво важливих (або принципових) інтересів. При цьому варто підкреслити, що учасниками міжнародних відносин є не тільки держави, але і різного роду недержавні і наддержавні організації, що можуть мати економічний, релігійний, національний, ідеологічний і інший характер, хоча

найважливішою складовою частиною міжнародних відносин залишаються міждержавні відносини, де суб'єктами виступають держави або їхні об'єднання.

Отже, **міжнародний конфлікт** — це особливі політичні відносини двох або декількох сторін міжнародних відносин — народів, держав або груп держав, що концентровано відтворює у формі непрямого або безпосереднього зіткнення економічні, соціально-класові, політичні, територіальні, національні, релігійні або інші по природі й характеру інтереси.

Міжнародні конфлікти, будучи за своєю сутністю політичними відносинами, відтворюють не тільки об'єктивні протиріччя, але й вторинні, суб'єктивні за своїм характером, протиріччя, обумовлені специфікою їхнього сприйняття політичним керівництвом і процедурою прийняття політичних рішень у даній країні. При цьому суб'єктивні протиріччя здатні так чи інакше впливати на виникнення і розвиток конфлікту, інтереси і цілі сторін, які в багатьох випадках представляються досить відчуженими від реальних протиріч. Тобто міжнародний конфлікт фокусує у собі всі без винятку економічні, ідеологічні, соціально-класові, ідеологічні, властиво політичні, воєнно-стратегічні й інші відносини, які розвиваються у зв'язку з даним конфліктом.

Міжнародні конфлікти також класифікують за:

1. За сферою суперечностей міжнародні конфлікти можна визначати як політичні, економічні та ідеологічні, що загалом відповідає основним сферам взаємодії учасників міжнародних відносин.

Політичні конфлікти випливають із традиційного для сфери зовнішньої політики протиставлення держав щодо розподілу влади (домінування) і престижу у міжнародних відносинах. У міжнародній політиці влада будь-якої держави намагається розв'язувати двоєдине завдання, з одного боку, реалізувати власний суверенітет, а з іншого – встановити і підтримувати стійкий вплив на владу інших держав.

Політичні конфлікти відбуваються переважно з таких причин:

1. Юрисдикція над певною територією, тобто конфлікт щодо включення певної ділянки суші, яка є предметом спору, у межі державних кордонів держав – учасників конфлікту.

2. Суверенітет, тобто намагання однієї із сторін реалізувати чи захистити власну політичну незалежність на противагу намаганням іншої сторони зберегти контроль та не допустити зміни status-quo.

3. Домінування в міжнародній системі, як виявляється у прагненні владних еліт декількох могутніх держав встановити чи зберегти свій визначальний вплив на зовнішню і внутрішню політику інших держав світу. Конфлікти з приводу домінування переважно стосуються проблеми лідерства у міжнародній системі або її окремих частинах. Могутні держави світу змагаються за розподіл і перерозподіл сфер впливу, а в кінцевому підсумку – за глобальне лідерство. Провідні позиції у міжнародній системі дають змогу державі не лише володіти значним політичним престижем, але й конструювати вигідний для неї міжнародний порядок.

Економічні конфлікти порівняно із політичними характеризуються значно ширшим колом учасників. Поряд із державами, їх сторонами можуть виступати також і будь-які суб'єкти підприємництва, особливо ТНК, які мають розгалужені інтереси за кордоном.

Економічні конфлікти традиційно виникають через такі причини:

1. Контроль за сировинно-енергетичними та рибпромисловими районами світу, превалююча можливість експлуатації яких становить значну економічну вигоду.

2. Конкуренція на ринках збуту готової продукції промислового виробництва. У таких конфліктах провідну роль відіграють суб'єкти підприємництва, але в них досить часто

втягуються держави, коли їх торгова політика має характер повного чи часткового протекціонізму.

3. Міжнародний економічний порядок, який, на думку політичних лідерів цілої низки держав світу, дискримінує їхніх національних виробників та ставить останніх у наперед незручне становище.

Ідеологічні конфлікти виявляються у ворожнечі між народами і державами, причиною якої є несумісність домінуючих систем цінностей, поглядів на суспільство та світ. Несумісність панівних ідеологій позначається на настроях широких кіл громадян, позиціях політичних партій і рухів, владних елітах конкуруючих між собою держав світу. Вона стає причиною ворожості у стосунках між державами, а у випадку прямого зіткнення між ними надає боротьбі антагоністичного характеру. На цій обставині наголошував Р. Арон, стверджуючи, що війни в умовах ідеологічного гетерогенізму завжди провадяться з метою повного знищення противника. Владні еліти воюючих держав не зупиняються ні перед будь-якими (навіть морально сумнівними) засобами для досягнення тріумфу. Вважаючи свою боротьбу справедливою, вони можуть задовольнитись лише повною катастрофою ворога та його моральним приниженням.

Г. Моргентау надавав ідеології характеру аргументації дій держав у сфері зовнішньої політики. З огляду на це, ідеологія завжди є засобом маскуванню реальних політичних (та будь-яких інших) інтересів держави. Коли у міжнародному середовищі стикаються стратегічні політичні та економічні інтереси держав, влада кожної з них, розпочинаючи боротьбу за їх реалізацію, посиляється на свою моральну вищість, історичну місію, об'єктивну потребу чи закономірність, що завжди має на меті ствердити справедливий характер власної позиції та несправедливість противника.

Міжетнічні конфлікти традиційно пов'язують із зіткненнями між представниками різних етнічних спільнот, організованими рухами, групами та навіть окремими особами. Конфліктність фактично закладена у взаємини між етносами в умовах їхнього сусідства в межах вузького географічного ареалу їх проживання. Зростання національної свідомості окремих осіб завжди пов'язане із самоідентифікацією, що є не лише ототожненням себе з певною етнічною групою, але й моральним виправданням зробленого вибору, який полягає у підкресленні моральної вищості обраної особою етнічної групи, порівняно з іншими, котрі в її очах представляються примітивнішими чи отримують певний відтінок негативності. Тобто взаємини між представниками різних етносів завжди містять значний елемент т. зв. побутового націоналізму, який переважно є пасивним не-сприйняттям особою представників інших етнічних груп.

Переростання міжетнічних конфліктів у гострі зіткнення між окремими особами, громадськими рухами і навіть державами свідчить про процес політизації взаємин між етносами. Формування і ріст впливу національно-визвольних рухів та втручання іноземних держав сприяє радикалізації позицій представників етнічних груп та наростанню антагоністичності їх поведінки. Усе це породжує гострі конфлікти, як правило, пов'язані зі збройними конфліктами та супутніми їм етнічними чистками.

2. *За географічними масштабами* міжнародні конфлікти можна поділити в порядку їх розширення на три типи: локальні, регіональні та глобальні.

Локальні конфлікти – це ті для яких характерне поширення:

1) у прикордонних районах суміжних держав (як, наприклад, Індо-Пакистанський конфлікт чи Іраксько-Іранська війна);

2) в окремих невеликих географічних пунктах відносно їх приналежності (конфлікт між Великою Британією та Аргентиною за Фолклендські (Мальвінські) острови);

3) на невеликих територіях конфліктуючих сторін (арабо-ізраїльські війни 50—70-х років ХХ ст.).

Локальні конфлікти найбільш поширені в біполярних міжнародних системах. Таким конфліктам переважно властиві незначний обсяг ресурсів, що залучаються до боротьби, та спорадичність. Якщо вони відбуваються в прикордонних районах держав, то, як показує досвід, мають затяжний характер, але в усіх інших випадках минають блискавично. Локальні конфлікти за певних умов мають тенденцію до розширення масштабів та перетворення в більш небезпечні регіональні та глобальні.

Регіональні конфлікти отримують поширення в більшій частині країн регіону або охоплюють його повністю. Такого типу конфлікти характеризуються, на відміну від попередніх, великими обсягами залучених до боротьби ресурсів, та, як правило, середньою тривалістю. Існує два найбільш поширених варіанти їх виникнення:

1) вибух локального конфлікту призводить до поступового втягнення третіх держав до нього, тим самим розширюючи не тільки склад учасників, але й його географічні межі та ресурсні масштаби. Прикладом такого конфлікту є Центральноамериканський 70—80-х років ХХ ст., у який у той чи інший спосіб втягнулись усі держави регіону, а також опосередковано США, СРСР та Куба;

2) держави регіону задовго до виникнення конфлікту групуються у складі ворогуючих коаліцій, які в момент вибуху конфлікту одразу вступають у боротьбу згідно з наперед розробленими планами, як, власне, вибухнули обидві світові війни.

Глобальні конфлікти, або світові війни, охоплюють практично весь світ, оскільки, якщо непрямо, то, принаймні, опосередковано зачіпають усі регіони, всі країни світу, навіть в тому випадку, коли вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях. Такі конфлікти характеризуються величезними територіальними та ресурсними масштабами боротьби між коаліціями, що протистоять одна одній. Вони, як правило, також є середньо-тривалими. Світові війни, як правило, виникають у мультиполярній міжнародній системі та пов'язані, як було показано вище з дисбалансом могутності провідних держав світу та коаліцій, котрі вони очолюють.

Міжнародні конфлікти такого типу практично завжди виникають шляхом ескалації від локального до глобального рівнів. Так, Перша світова війна розвивалась від локального конфлікту між Австро-Угорщиною та Сербією, а Друга – від такого ж конфлікту між Німеччиною та Польщею.

3. За складом конфліктуючих сторін міжнародні конфлікти досить чітко діляться на: двосторонні, багатосторонні та коаліційні.

Двосторонні конфлікти, як правило, випливають з територіальних, етнічних та релігійних протиріч, що виникають між суміжними державами, тому вони переважно мають локальний і затяжний характер. В окремих випадках двосторонні конфлікти також можуть відбуватися на міжрегіональному рівні, як, наприклад, японсько-американська торгова війна 70—80-х років ХХ ст., або війна між Іспанією та США на початку ХХ ст.

Багатосторонні конфлікти характеризуються хаотичним або поступовим втягненням держав у боротьбу між тими чи іншими їх угрупованнями, спричиненими переважно протиріччями політичного, економічного та військового характеру. Такого типу конфлікти мають здебільшого регіональний масштаб та є середньотривалими, а в окремих випадках вони також можуть бути затяжними, як, наприклад, Центральноамериканський, що

пояснюється різним співвідношенням залучених ресурсів та масштабів території, на якій відбувається конфлікт. Тут існує закономірність щодо того, що при великих географічних масштабах використання ресурсів у конфлікті не може бути швидким.

Коаліційні конфлікти, на відміну від попереднього типу, є наперед організованим, одномоментним втягненням держав у протиборство. Тобто створена заздалегідь коаліція держав розпочинає дії згідно з т. зв. *casus foederis*, на основі попередньо укладених союзницьких угод про воєнні та політичні гарантії взаємної безпеки. Такі угоди мають конфронтативний характер, оскільки завжди спрямовані проти тієї чи іншої держави, або коаліції, яка протистоїть. Задовго до Першої світової війни були створені ворогуючі коаліції: Троїстий союз та на основі франко-російського договору – Антанта. Втягненню держав Європи у Другу світову війну передувало укладення Німеччиною та Італією т. зв. Сталевого пакту та надання англо-французьких гарантій Польщі та Румунії. Коаліційні конфлікти в ХХ ст., як правило, мали глобальний характер, відзначалися середньою (4-6 років) тривалістю та величезними ресурсами, що залучалися до протиборства.

4. За тривалістю міжнародні конфлікти, як видно з попередніх класифікацій, діляться на: короткотривалі (блискавичні), середньотривалі та довготривалі (затяжні).

Короткотривалі, або блискавичні, конфлікти загалом є локальними та характеризуються незначними обсягами ресурсів, що залучаються до конфронтації. Їх тривалість може коливатися у проміжку від кількох днів до кількох місяців. Вони відбуваються переважно на двосторонній основі, а значно рідше – багатосторонній, як, наприклад, Суецький, де конфліктуючими сторонами були Велика Британія, Франція та Ізраїль, з одного боку, й Арабська Республіка Єгипет – з іншого.

Середньотривалі конфлікти відбуваються впродовж 4-6 років і характеризуються переважно регіональним та глобальним геопросторовим масштабом. Вони, як правило, відбуваються на коаліційній основі та відзначаються величезними ресурсами, що застосовуються в протиборстві. У ХХ ст. такими міжнародними конфліктами стали обидві світові війни, які суттєво змінили міжнародні відносини, ставши «каталізаторами» процесу трансформації міжнародної системи.

Довготривалі, або затяжні, конфлікти тривають від 6-7 до 10 і більше років. Для них характерні як регіональні, так і локальні географічні рамки та невеликі масштаби ресурсів, що при цьому використовуються. Такого типу конфліктом є, наприклад, ірано-іракський, який тривав загалом близько 10 років. Однак, як виняток, можна назвати японсько-американську торгову війну, яка, маючи міжрегіональний характер, тривала майже двадцять років.

Міжнародний конфлікт безпосередньо пов'язаний з характером протиріч між різними суб'єктами міжнародних відносин. Фахівці зазначають, що сучасний рівень розвитку міжнародних відносин дозволяє вирішувати практично будь-які міжнародні проблеми, викликані зіткненням інтересів держав і народів, на ранніх фазах міжнародного конфлікту політико-дипломатичними засобами, не доводячи справу до політичної кризи і тим більше – до збройного конфлікту. Але недосконалість міжнародно-правових норм, слабкість міжнародних «третейських» організацій, включаючи ООН, вузькокорисливі інтереси правлячих еліт сприяють використанню для вирішення міжнародних суперечок силу.

Конкуренція, на думку дослідників, характеризує стан відносин між суб'єктами, але не передбачає несумісності їхніх інтересів. Конкуренти можуть діяти під впливом спільних інтересів, або в рамках спільних правил та норм, що є сильнішими, ніж протиріччя між ними.

Таке інституціолізоване суперництво часто позбавлене конкретного об'єкту, яким сторони не можуть володіти одночасно.

Нерідко міжнародний конфлікт ототожнюють і з міжнародною кризою, проте співвідношення міжнародного конфлікту й криз — це співвідношення цілого й частини.

Міжнародна криза — специфічна фаза міжнародного конфлікту, яка характеризується

- 1) високою цінністю інтересів сторін;
- 2) коротким часом для прийняття рішень;
- 3) високим рівнем стратегічної невизначеності.

Міжнародна криза -- лише одна з можливих фаз конфлікту, що може виникнути як закономірний наслідок розвитку конфлікту і означає, що конфлікт дійшов у своєму розвитку до тої грані, яка відокремлює його від збройного зіткнення, від війни. Криза, прискорюючи ескалацію всього конфлікту, зовсім не обов'язково стає неминучою його фазою. С одного боку, міжнародний конфлікт тривалий час може залишатися латентним, не породжуючи безпосередньо кризових ситуацій. З іншого боку, криза -- далеко не завжди завершує конфлікт.

Дослідники вважають, що у міжнародних кризах існують дві принципово різні лінії поведінки держав:

- лінія на стимулювання і
- лінія на запобігання, мирне політичне розв'язання криз.

Немалу роль тут грає світове співтовариство, здатне активно впливати на політику залучених у кризу держав. На фазі міжнародної кризи найчастіше відбувається інтернаціоналізація конфлікту, оскільки тут здійснюється перебудова його структури: політичні інтереси, цілі, засоби, відносини починають поступово доповнюватися військовими. Міжнародна політична криза частіше, ніж будь-яка інша фаза конфлікту, виходить з-під контролю сторін. Він може дати "добро" активному залученню в конфлікт військової сили. Тому, як правило, некерований розвиток міжнародної кризи приводить до збройного конфлікту.

З іншого боку, як зазначає М.Капітоненко, кризу часто ототожнюють з використанням військової сили в конфлікті, хоча безпосереднього зв'язку між ними немає.

Якщо використання військової сили відбувається в ході кризи, воно нерідко має спонтанний, неорганізований характер і може включати мобілізацію регулярних військ, партизанських сил або визвольних армій; запровадження економічних або військових санкцій; часткову окупацію або порушення статусу демілітаризованих зон; прикордонні інциденти. На відміну від війни, використання військової сили в ході міжнародної кризи не є систематичним. Однак, якщо взяти до уваги тиск часових обмежень, в умовах якого діють учасники кризи, несистематичне використання військової сили здатне спровокувати повномасштабну війну.

Насилля не є обов'язковим атрибутом ані кризи, ані міжнародного конфлікту. Його використання характеризує форми протікання конфлікту, позначаючи різні шляхи застосування сили його учасниками. Еволюція силових засобів призвела до того, що пряме використання військової могутності поступово змінюється більш витонченими засобами примусу.

Цілі і функції міжнародних конфліктів

Існуюча система відносин часто не дозволяє вирішити проблемні питання без шкоди для інтересів інших держав, що призводить до консервації їх місця і ролі на міжнародній арені. Саме тому метою конфлікту є розв'язання протиріччя інтересів різних держав або

їхніх об'єднань. У той же час, далеко не завжди наслідком цього розв'язання є повномасштабна реалізація національно-державних інтересів однієї зі сторін конфлікту, проте, у процесі розв'язання міжнародного конфлікту вдається прийти до взаємоприйняттого балансу інтересів його учасників. У деяких випадках, особливо на фазі збройної боротьби, йдеться ні про баланс інтересів, а скоріше - про їх придушення однією зі сторін. Але в такому випадку міжнародний конфлікт не одержує свого розв'язання, а лише переходить у латентну фазу, що чревате його загостренням при першій же сприятливій можливості.

Міжнародний конфлікт як форма міжнародних відносин виконує як позитивну, так і негативну роль в їхньому розвитку. Позитивне значення проявляється тоді, коли він виконує роль сигнальника, який попереджає про зміну співвідношення сил на міжнародній арені, інакше кажучи, виконує комунікативно-інформаційну функцію.

1) *Інтегративна функція конфлікту* полягає в сприянні подоланню внутрішніх суперечок й неузгодженостей

Як правило, більшість країн, що входять у світове співтовариство, зацікавлені у збереженні стабільності системи міжнародних відносин. Будь-які кризи на різних рівнях системи вносять додаткову напруженість в відносин навіть тих держав, які безпосередньо не виступають сторонами конфлікту. І це особливо помітно в ході переростання конфлікту у збройну фазу. У даному випадку треті країни стають жертвами торговельних обмежень, диверсій, блокад і т.п., які широко застосовуються в ході конфлікту з застосуванням збройних сил. Внаслідок цього міжнародний конфлікт підспудно підштовхує треті країни до прийняття спільних акцій по локалізації та вирішення конфлікту, що в чималому ступені сприяє їх згуртуванню, інтеграції в діяльності по більш активному впровадженню норм міжнародного права у взаємини держав. Таким чином, міжнародний конфлікт виникає у самій гущі сучасних міжнародних відносин як одна з неминучих фаз міжнародно-політичного процесу виникнення та розв'язання протиріч держав, зіткнення і примирення інтересів і цілей держав і різних політичних сил, загострення і врегулювання конфліктів різного походження, інтенсивності, масштабів, рівня.

2) *Інформаційна функція конфлікту* проявляється в його сприянні обміну інформацією між елементами соціальних систем

3) Виступаючи засобом формулювання та вирішення протиріч, конфлікт виконує *організаційну функцію*

4) Конфлікти виконують іншу функцію, що пов'язана з попередньою – *стабілізаційну*. Завдяки конфліктам знаходять вихід найгостріші протиріччя, здатні зруйнувати систему

5) *Інноваційна функція конфлікту*, як і дві попередні, пов'язана із його внеском в підтримання життєздатності систем суспільних відносин. Конфлікт примушує суб'єктів та учасників генерувати ідеї щодо того як одержати перемогу або розв'язати конфлікт

Функції, розглянуті вище, властиві всім формам та типам конфліктів. Вони витікають із загальних параметрів, закономірностей та особливостей соціальних систем, сповнених різного роду протиріччями та антагонізмами. Міжнародний конфлікт виконує ці функції в міжнародних системах.

Міжнародний конфлікт виконує і деструктивну функцію -- створення міжнародної напруженості.

Оскільки системи мають ряд відмінних рис, особливостей, вони вносять деякі зміни до ролі та функцій міжнародних конфліктів

По-перше, міжнародні системи перебувають в стані анархії, тобто **відсутності загальних та універсальних засобів примусу**. В зв'язку із цим підсилюються організаційна та стабілізаційна функції конфлікту, а також змінюється контекст його протікання. Серед міжнародних конфліктів непропорційно багато насильницьких, а також ситуацій з нульовою сумою. Для них характерний процес швидкої та часто слабо контрольованої ескалації, які свідчить про готовність сторін «поставити все на карту». В системах, що позбавлені анархічності, таких конфліктів, як правило, набагато менше

В умовах анархії важливого значення набуває **стратифікація елементів** – міжнародних акторів – друга важлива функція міжнародного конфлікту. На відміну від деяких інших соціальних систем, міжнародні відносини не мають фіксованого статусу елементів, який визначав би їхні відносні права та можливості. Натомість існує формальна рівність суверенних держав та фактичні суттєві дисбаланси їхніх можливостей. Перевірка цих можливостей і встановлення реального співвідношення сил відбувається в ході міжнародних конфліктів. За їх підсумками з'являються «наддержави», «гіпердержави», «великі держави», «регіональні держави» та ін.

Нарешті, міжнародний конфлікт виконує важливу **попереджувальну функцію**. Часто він виступає **ultima ratio** світової політики, останнім аргументом держав у відносинах одна із одною. Сама можливість виникнення конфлікту, а тим більше війни, змушує держави шукати компроміси та зменшувати власні претензії на владу, ресурси, ідеологічний вплив та інші важливі у світовій політиці цінності. Одним словом, конфлікт дисциплінує міжнародних акторів.

3. Структура міжнародного конфлікту

Міжнародний конфлікт є складною соціальною системою. Будучи особливими політичними відносинами, міжнародні конфлікти є феноменами, що володіють власною структурою й процесом розвитку. Разом з тим конфлікти в тім або іншому виді взаємодіють із системою, структурою й процесом міжнародних відносин у цілому, виникають, і розвиваються за законами цього системного середовища. Одні з конфліктів є частиною основний, багато в чому інваріантній у межах певних історичних періодів структури міжнародних відносин (баланс сил, мирне співіснування й т.п.). Інші конфлікти являють собою частину мінливих у більше короткі історичні строки структурних вузлів МВ (близькосхідний, балканський і ін.). Багато хто з конфліктів, особливо на глобальному рівні, розвиваючись, переносять у структуру міжнародних відносин властиві їм складні процеси, накладаючи певний відбиток на характер процесів, що протікають у системі, коректують виникаючі в ній протиріччя. Міжнародні конфлікти можуть робити вплив і на саму систему міжнародних відносин у цілому, викликаючи виникнення в ній структурних змін. Поки що це було властиво лише таким масштабним міжнародним конфліктам, як перша й друга світова війна.

До найважливіших його структурних компонентів традиційно відносять -- **середовище**, в якому конфлікт протікає сторони конфлікту, об'єкт або об'єктне поле конфлікту, відносини між суб'єктами і непрямі учасники конфлікту (треті сторони).

Суб'єктами міжнародного конфлікту є держави, національно-визвольні рухи, терористичні угруповання, сепаратистські сили, транснаціональні корпорації та, цілком можливо, окремі індивіди. Суб'єкти міжнародного конфлікту мають власні інтереси та можливості їх захисту.

Об'єкт міжнародного конфлікту -- це матеріальна або нематеріальна цінність, з приводу якої інтереси його суб'єктів є несумісними; повне володіння або контроль над якою не може бути досягнуте одночасно всіма сторонами конфлікту. Об'єктом міжнародного конфлікту може бути територія, політичний вплив, військова присутність, ідеологічний контроль та ін. Інтереси обумовлюють цілі кожного із суб'єктів, при цьому міжнародний конфлікт часто виникає внаслідок переплетіння декількох різноманітних протиріч, визначаючи таким чином **об'єктне поле конфлікту** – систему взаємопов'язаних об'єктів, множину цілей, які не можуть бути досягнутими одночасно. Деякими дослідниками виокремлюється також предмет конфлікту, як конкретна, специфічно визначена цінність, з приводу якої сторони вступають у конфліктні відносини.

Об'єктне поле конфлікту, як правило, складається із декількох елементів, серед яких найважливішими є:

- 1) влада (політичний контроль, вплив);
- 2) цінності;
- 3) територія та інші фізичні ресурси.

Ці елементи є взаємопов'язаними, і поширюючи контроль на один з них, суб'єкт конфлікту може розраховувати на зміцнення впливу на інші. Така взаємопов'язаність ускладнює регулювання сучасних міжнародних конфліктів.

Хоча у сучасних міжнародних конфліктах об'єктами можуть бути і всі зазначені групи ресурсів одночасно, особливого значення, на думку дослідників, набувають територіальні конфлікти, тобто конфлікти, в яких основним об'єктом виступає територія. Значення й цінність території обумовлені функціями, які вона виконує в розвитку силових можливостей сучасної держави. Територія одночасно є місцем розміщення армій та озброєння, важливим економічним та геополітичним ресурсом. Це збільшує її політичну цінність і робить найбільш «популярним» об'єктом конфліктів, особливо між новими або т.зв. «слабкими» державами.

Окрім території об'єктами конфлікту можуть виступати й інші матеріальні цінності.

Відносини між суб'єктами міжнародного конфлікту - це практична взаємодія їхніх стратегій. Вона охоплює різні сфери дво- та багатосторонніх відносин, але нерівномірно. В залежності від фази конфлікту та його об'єкту, відносини між сторонами концентруються переважно в одній або декількох суміжних сферах. Лише масштабні конфлікти («тотальні») зачіпають всі сфери відносин між сторонами.

Система відносин будується не лише між сторонами, але також і між окремими непрямыми учасниками конфлікту. **Непрямыми учасниками** міжнародного конфлікту є треті сторони: посередники, третейські судді, миротворці, арбітри тощо.

Ключовою відмінністю непрямих учасників від суб'єктів конфлікту є відсутність прямої зацікавленості перших щодо об'єкту конфлікту. Вони, тим не менш, є зацікавленими в його результатах або в його врегулюванні з різних причин.

Розглядаючи сутність і структуру міжнародного конфлікту, варто говорити про особливості міждержавних та інших міжнародних конфліктів, зокрема, пов'язаних з виникненням і розв'язанням протиріч між державами, зіткненням й примиренням інтересів і цілей держав і різних політичних сил, загостренням й урегулюванням конфліктів різного походження, інтенсивності, масштабів, рівня.

4. Детермінація сучасних міжнародних конфліктів

Складна постбіполярна система обумовлює співіснування різних типів і форм міжнародних конфліктів. Термін “постбіполярність” характеризує собою певну невизначеність сучасної міжнародної структури. В ній, на відміну від біполярності чи мультиполярності, що відповідали конкретним періодам історії, не закладено однозначної оцінки структури.

Міжнародні конфлікти виникають через численні змінні. Фактично не існує єдиної причини міжнародного конфлікту. Для оцінки його ймовірності зараз здійснюється черговий пошук причин та механізмів, який призвів до справжнього ренесансу старих наукових шкіл. Їх причини стали знаходити

- в біологічних особливостях людини (інстинкт забіякуватості або, за З. Фрейдом, вроджений інстинкт агресії)
- в культурних факторах (особливості виховання, етноцентризм, подвійні моральні стандарти в системі «свій - чужий» та інші
- випадковість і некерованість розвитком подій
- ірраціональна діяльність груп осіб, в першу чергу політичних лідерів, які при прийнятті життєво важливих для своєї країни рішень керуються «своім особистим вибором» тощо.

Джерела (причини) міжнародних конфліктів, як зазначав К. Уольц, на думку одних дослідників, знаходяться

- у міжнародній системі, тоді як на думку інших –
- всередині держав -- в їх соціальних, економічних чи політичних структурах.

«Міжнародний» підхід зорієнтований на дослідження конфігурації міжнародної структури або взаємовідносини держав і впливів, які вони впливають один на одного, на норми міжнародного права і створювані ними міжнародні інститути, перш за все механізмів колективної безпеки типу ООН.

«Національний» підхід зорієнтований на вивчення механізму і структури поведінки конкретних держав, способи і форми, за допомогою яких вони приймають політичні рішення, а також їх концепції національних інтересів, зовнішньополітичні цілі та матеріальні ресурси, що використовуються ними для ведення збройних дій.

І «міжнародний», і «національний» підходи до причин міжнародних конфліктів при певних відмінностях між ними єдині в тому, що їх прихильники вбачають міжнародний, як і будь-який інший, конфлікт в загальному контексті соціального розвитку і пояснюють його походження зовнішніми по відношенню до людини соціальними факторами, виходять із «інструментальності» конфліктної поведінки -- її зумовленості необхідністю реалізації детермінованих соціальним середовищем цілей

Зокрема, **матеріалістична філософія**, яка пояснює причини соціального (або міжнародного) конфлікту фактичною нерівністю людей (держав) в можливостях реалізації їхніх матеріальних інтересів, або системний аналіз, який розглядає конфлікт як наслідок, наприклад, циклічності світових процесів або нестійкості економічної системи, зумовленої її дисбалансом з навколишнім середовищем, -- все це приклади «інструментальних» уявлень про природу соціального конфлікту.

На противагу «інструментальним» підходам «експресивні» теорії бачать джерело будь-якого соціального конфлікту у внутрішніх психологічних процесах людини, що детермінують в кінцевому рахунку його зовнішнє, в тому числі групове, поведінку. Так, Р. Шоу і Ю Вонг стверджують, що:

- 1) люди мають схильністю до агресії та війни;
- 2) ця схильність має біологічні (еволюційні) корені;
- 3) вона є результатом спроб максимізувати «включає відповідність» індивідів власної «атомизированной етнічної» групі, які спочатку конкурували один з одним у боротьбі за ресурси [21].

У політичній науці традиція «експресивного» пояснення природи соціального конфлікту звичайно пов'язується з філософією Гоббса, який доводив необхідність концентрації влади і примусу в руках держави саме схильністю людини до конфлікту. Інша традиція полягає в тому, що міжнародний конфлікт розглядається як нерозривно пов'язаний з агресивністю індивідів і навіть є прямим її наслідком. З цієї причини, якщо «інструменталісти» виходять з підпорядкованості конфліктним цілям всіх інших елементів структури конфлікту, то для «експресивних» підходів пріоритетні конфліктні установки, особливо осіб, що приймають політичні рішення. «Експресивні» теорії хоча і наближають сферу політичного аналізу до особистості людини, але самі по собі недостатні для розуміння механізму соціальної конфліктності. Проведені на Заході в останні роки емпіричні дослідження свідчать про те, що цінність цих теорій «перебуває у критичній залежності від її зв'язку з іншими підходами до вивчення поведінки людини».

В основі міжнародного конфлікту лежать якісь об'єктивні протиріччя, що придбали глибокий антагоністичний характер, коли насильство сприймається як прийнятний спосіб досягнення намічених цілей, а групи, що беруть участь у ньому, переконані в достатності у них для цього сил. Тому велику теоретичну важливість представляє розгляд факторів та умов, в результаті яких ті чи інші групи, що відчують соціальний дискомфорт, починають усвідомлювати необхідність конфронтаційних дій і організовуються для них.

Такими факторами фахівці вважають чинники, на основі яких відбувається підрахунок могутності держави, є:

- 1) військова міць і здатність ефективно застосувати її на обраному театрі дій або в обраному географічному регіоні;
- 2) обґрунтований прогноз сторін: як поведуть себе різні держави (в першу чергу, держави, що знаходяться поблизу кордонів цієї країни) у разі виникнення конфлікту;
- 3) оцінка внутрішньої згуртованості суспільства в даній державі, а також у дружніх і ворожих державах;
- 4) здатність враховувати або, навпаки, не враховувати фактори, пов'язані з негативними наслідками міжнародних конфліктів у різних сферах державної життя;
- 5) усвідомлення наявності економічних та інших аналогічних ресурсів для ведення міжнародних конфліктів передбачуваного масштабу, характеру і інтенсивності;
- 6) наявність згуртування у суспільстві націоналістичних чи ідеологічних чинників;
- 7) особисті та розумові здібності лідерів, які приймають рішення з питання міжнародного конфлікту.

Жоден з цих зазначених критеріїв не є превалюючим, визначальне значення має їх поєднання.

5. Динаміка міжнародних конфліктів

Міжнародний конфлікт може бути виділений як відносно самостійна соціально-політична система, що динамічно розвивається. Міжнародний конфлікт, як і будь-яка відкрита система, що саморозвивається, безупинно розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Звідси відносність строго фіксованого подання про якісь константи конфлікту: сторонах, відносинах, інтересах, умовах. Ці поняття досить умовні, рухливі,

мінливі й, що саме головне, конкретно. У будь-якому міжнародному конфлікті світові держави, незалежно від того, є вони його прямими чи учасниками ні, грають важливу, якщо не вирішальну роль, оскільки вони безпосередньо зацікавлені в певній спрямованості розвитку системи міжнародних відносин.

Необхідно відзначити, що **міжнародний конфлікт як система ніколи не виступає в "закінченій" формі**. У кожному разі він являє собою процес або сукупність процесів розвитку, що з'являються як певна цілісність. При цьому в процесі розвитку може відбуватися зміна суб'єктів конфлікту, а, отже, і характеру протиріч, що лежать в основі міжнародного конфлікту. Дослідження процесу розвитку міжнародного конфлікту дає можливість установити багато хто його істотні для аналізу історичні й причинно-наслідкові аспекти, а розгляд його системи й структури виявляє головним чином функціональні сторони конфлікту. При цьому **фази розвитку конфлікту - це не абстрактні схеми, а реальні, детерміновані в історичному й соціальному відношенні конкретні стани міжнародного конфлікту як системи**.

Виділення фаз міжнародного конфлікту є **методологічним прийомом**. Для зручності сприйняття, безліч фактів та подій, які відбуваються в ході конфлікту, групуються та систематизуються у вигляді відносно самостійних підсистем. Це – швидше особливості нашого сприйняття, а не атрибути самого конфлікту. Існують конфлікти, які не знають деяких фаз. Але більшість їх все-таки розвивається за традиційним алгоритмом. Послідовно проходячи через фази свого розвитку, конфлікт змінюється. Трансформуються інтереси сторін, об'єкт конфлікту, реакція зовнішнього середовища. Самі суб'єкти конфлікту також можуть змінюватися. Кожна фаза конфлікту надає специфічні можливості для спрямування його в конструктивне русло, навіть загрозлива фаза ескалації. Разом з тим, кожна фаза несе в собі виклики, нейтралізувати які учасники конфлікту можуть далеко не завжди.

Фази міжнародного конфлікту

Фазою конфлікту називається характеристика стану конфліктного процесу в окремо визначений період часу. Фаза визначається власними структурними особливостями і є відносно самостійною системою, пов'язаною, однак, із змістом та природою конфлікту в цілому. Перехід між фазами конфлікту відбувається по-різному, але цей момент завжди характеризується зростанням ймовірності кризи у відносинах, якісною зміною протистояння. В залежності від форми й типу конфлікту переходи між фазами можуть бути або дискретними, помітними, стрибкоподібними; або ж прихованими, майже непомітними.

Можна виокремити наступні **основні фази міжнародного конфлікту**:

1. латентна (нульова);
2. ініціація («відкриття»);
3. ескалація;
4. закріплення;
5. деескалація;
6. врегулювання або вирішення;
7. постконфліктне будівництво та примирення

1. Латентна фаза міжнародного конфлікту характеризується наявністю прихованих протиріч об'єктивно-суб'єктивного характеру. Це означає, що між його сторонами не лише існують протиріччя, але й усвідомлюються ними. Проте, таке усвідомлення є неповним. В той же час, ряд обставин зупиняє сторони від загострення відносин. Цими обставинами можуть бути низька цінність об'єкту конфлікту, відсутність інформації щодо шляхів його використання, внутрішній опір, неузгодженість в процесах прийняття рішень, високий рівень

невизначеності. Для латентної фази конфлікту часто характерним є зовнішнє враження стабільності та порядку, відсутності будь-яких конфліктів або підстав для них. Накопичення конфліктів в латентній фазі є небезпечним для системи міжнародних відносин і може свідчити про кризу її механізмів попередження або вирішення протиріч

Конфлікт в латентній фазі відрізняється *відсутністю інституціоналізації* – тобто його сторони ще не створили засобів та інститутів для участі в конфлікті, не поставили за стратегічну мету перемогу в ньому; структура конфлікту, яка потім визначатиме поведінку суб'єктів, ще не сформувалася. За таких умов виникають додаткові можливості для раннього врегулювання або попередження конфлікту, спрямування його в русло ефективних міжнародних процедур. Весь комплекс таких можливостей охоплюється сучасною поширеною концепцією превентивної дипломатії, покликаної займатися міжнародними конфліктами в латентній фазі

2. Фази ініціації міжнародного конфлікту характеризується ефективністю превентивної дипломатії та інших профілактичних інструментів.

Це означає, що проблеми, які знаходяться в центрі розвитку конфлікту, набувають резонансу, привертають увагу суспільства, підпорядковують власній логіці функціонування окремих сфер або суспільного життя в цілому. Разом з тим як зростає усвідомлення цих проблем та можливих шляхів їх вирішення, виокремлюються політичні та інші цілі й можливі засоби їх досягнення. В процесі прийняття рішень відбувається важливий вибір на користь протистояння після підрахунку співвідношення можливих здобутків та втрат. В результаті таких підрахунків визначається, як правило, сторона-ініціатор конфлікту. Відкритий конфлікт може також відповідати інтересам декількох сторін одночасно, причому іноді здається, що парадоксальним чином. Тим не менш, розрахунки очікуваних здобутків та втрат можуть підштовхувати антагоністів до конфлікту одночасно, навіть в конфліктах з нульовою сумою, де двох переможців бути не може. Як правило, це є результатом оптимістичних переоцінок власних можливостей або неповної інформації; невірною трактування фактору часу або відсутності впевненості в намірах противника. Для міжнародних конфліктів такий «спусковий гачок», що швидко переводить їх у відкриту фазу, є широко поширеним.

В цій фазі відбувається *поляризація суспільства*, яку легко помітити за частим використанням термінів «ми-вони». Особливо загрозливим цей процес стає в т.зв. «слабких державах», нестабільних або розшарованих суспільствах. Політичні системи таких країн швидко стають заручниками мілітаристської, войовничої або націоналістичної риторики, внаслідок чого ефективне регулювання конфлікту на цій стадії стає неефективним або неможливим. Конфлікт швидко переходить в стадію ескалації.

3. Фаза ескалації міжнародного конфлікту характеризується збільшенням питомої ваги об'єктів конфлікту в системі зовнішньополітичних пріоритетів, орієнтацією суспільства на важливість перемоги в конфлікті та його *інституціоналізацією*. Крім того, сторони вносять корективи до власних стратегій, збільшуючи ступінь власної готовності до використання насильства. Стадія ескалації, сумно відома як початковий етап багатьох війн, є вирішальною для майбутнього конфлікту, визначення його форм, методів та шляхів розв'язання.

В ході ескалації конфлікту сторони *переглядають власні цілі*, сформульовані на початковому етапі. Як правило, такий перегляд відбувається в бік збільшення, що диктується намаганням послабити опонента, від якого в стадії ескалації очікують більш ворожої поведінки. Внаслідок цього попередньо відкриті можливості для порозуміння закриваються,

а старі варіанти розподілу об'єкту конфлікту відкидаються. Конфлікт загострюється внаслідок зменшення можливостей задоволення інтересів всіх сторін за рахунок існуючого об'єктного поля.

В цій фазі сторони конфлікту *активно шукають зовнішньої та внутрішньої підтримки*. Відбувається мобілізація суспільства та обґрунтування позицій та цілей, що переслідуються; активізується пропаганда, будується інформаційне забезпечення конфлікту. Міжнародні конфлікти в фазі ескалації характеризуються пошуком союзників. Ними можуть бути як партнери по коаліції, так і міжнародні організації, «суспільна думка», організації колективної безпеки тощо. Як правило, відбувається апеляція до міжнародно-правових норм та принципів, принаймні з боку деяких сторін конфлікту. В цій фазі часто внутрішні конфлікти інтернаціоналізуються, локальні – виходять за власні межі, а регіональне протистояння набуває глобальних ознак.

Ескалація конфлікту позначається *переглядом сторонами власних стратегій*. В її ході вони більш схильні до одностороннього використання власних асиметричних переваг проти слабостей опонента, що призводить до подальшого розширення об'єктного поля конфлікту. Сторони також вносять зміни у свої стратегії, збільшуючи готовність до використання насильства, формами якого можуть виступати як епізодичні незначні провокації, так і систематичне погрожування або застосування сили. Перехід «порогу насильства» сторонами конфлікту має значний психологічний вплив, провокуючи на постійне збільшення його застосування. «Спіраль насильства», що формується таким чином, зруйнувати буває дуже важко.

Застосування насильства у фазі ескалації принципово відрізняється від застосування насильства для вирішення конфлікту тим, що перше не усуває його причин і сприяє інституціоналізації конфлікту. Цим терміном позначається формування сталих форм конфліктної взаємодії, фіксування сприйняття сторонами одна одної як супротивників, визначення методів боротьби та її меж, формування специфічних інститутів, якими сторони користуються в ході конфлікту.

Стадія ескалації конфлікту являє собою найбільш небезпечний виклик завдяки своїй здатності поширювати географічні рамки конфлікту та стратегії сторін, в тому числі й насильницькі. Якщо конфлікт не врегулювати в цій фазі, що вдається зробити надзвичайно рідко, він переходить в фазу закріплення.

4. Фаза закріплення міжнародного конфлікту проявляється у збереженні його основних параметрів, тривалому, відкритому, інституціоналізованому протистоянні. У цій фазі сторони існують в умовах конфлікту, підкоряються його вимогам та підпорядковують життя суспільства цілям, що переслідуються в ході конфлікту. *Протистояння сторін стабілізується, набуває сталих рис*. Змінюватися можуть окремі елементи конфлікту, але сам він як система відносин залишається незмінним. Інституціоналізоване існування конфлікту в стадії закріплення може тривати як декілька днів, так і кілька десятиліть або століть.

Для цієї стадії конфлікту характерним стає *перетворення використання насильства на норму*, обмеження для нього слабшають або зникають. Тут має місце зростання перешкод на шляху взаємного порозуміння сторін, зменшення довіри, намагання приховати власні слабкості та небажання, внаслідок цього, йти на компроміси, впевненість в тому, що ресурси, затрачені на продовження конфлікту є меншими, ніж можливі втрати внаслідок неприйняттого врегулювання.

Залежно від самого типу конфлікту, така трансформація може відбуватися швидко або повільно. Наприклад, для територіальних конфліктів характерним є швидке закріплення

конфлікту, для економічних – повільніше. Крім змін у відносинах суб'єктів між собою, в цій фазі відбувається й формування реакції середовища конфлікту на його існування. Проявляється реакція потенційних союзників та зацікавлених сторін, частина з яких може втягнутися в конфлікт.

Стадія закріплення та стабілізації конфлікту є важливим етапом для його розвитку та подальшого врегулювання. Саме в цій стадії сторони випробовують всі наявні заходи для завершення конфлікту на власну користь, і лише якщо ті виявляються неефективними, виникає готовність до деескалації та врегулювання.

5. Фаза деескалація міжнародного конфлікту багато в чому є протилежною за проявами до його ескалації. Її передумовами виступають взаємне виснаження сторін та усвідомлення ними неможливості перемогти в конфлікті за допомогою односторонніх дій. Такий раціональний висновок робить подальше затягування конфлікту не вигідним, змінюючи таким чином оцінку стратегічних перспектив порівняно із фазою закріплення.

Сторони конфлікту, що приходять до такого висновку, починають одночасно переслідувати дві цілі:

- 1) зниження рівня напруги в конфлікті та
- 2) забезпечення мінімального гарантованого рівня власної безпеки (в конфліктах, з безпекою пов'язаних опосередковано – захист мінімально прийнятних результатів конфлікту).

Передумовами деескалації конфлікту можуть стати як усвідомлення обома сторонами безперспективності подальшого розвитку конфлікту, так і зміна співвідношення сил між ними в його ході, внаслідок якої відкриваються перспективи швидкої перемоги одного із суб'єктів. В конфлікт можуть також втрутитися інші учасники, змінивши або співвідношення сил, або процедури й шляхи розподілу об'єкту конфлікту. Іноді конфлікт проходить крізь декілька послідовних змін фаз деескалації та ескалації, коли досягнуті домовленості порушуються, а незначна взаємна довіра руйнується внаслідок односторонніх дій. Механізми підтримання довгострокової стабільності та гарантування сторонам мінімального рівня захищеності їхніх інтересів – важливе завдання на стадії деескалації конфлікту.

Основною проблемою в процесі деескалації для сторін конфлікту є її загрозливий характер, адже в ході конфлікту сторона, що послаблює власні позиції, ризикує програти, а без такого послаблення деескалації бути не може. В цьому можна легко пересвідчитися на прикладах дії вже згадуваної дилеми безпеки або, в теоретико-ігровому варіанті, – відомої стратегічної гри «дилема в'язня». Як в першому, так і в останньому випадках, стратегічна невизначеність не дає сторонам змоги обирати стратегії співробітництва. З цієї причини деескалація являє собою послідовність дуже обмежених поступок, основна мета яких – продемонструвати готовність до зміни позиції.

Разом із позиціями змінюється і сприйняття сторонами самого конфлікту, що виглядає як спільна проблема. Ця проблема вимагає вирішення, а щоб її вирішити сторонам необхідно стати партнерами. Партнерство в цьому випадку означає визнання легітимності та обґрунтованості вимог одна одної та пошук спільних стратегій, спрямованих на пошук компромісного рішення. Конфлікти, в яких об'єктне поле піддається розширенню та розподілу, проходять стадію деескалації швидше. Успішна деескалація переводить конфлікт в стадію врегулювання.

6. Фаза врегулювання міжнародного конфлікту передбачає зближення позицій сторін та зняття найгостріших протиріч у відносинах між ними. Врегулювання може бути

частковим, спрямованим лише на найбільш очевидні прояви конфлікту. Воно здатне внести корективи у сприйняття сторонами об'єкту конфлікту та одна одної, внаслідок чого досягається компроміс. Останній може бути як постійним, так і тимчасовим. Надійність та тривалість компромісу залежить від переговорної техніки сторін, яка впливає на розподіл цінностей, що лежать в основі конфлікту. Компроміс, який залишає у всіх сторін враження, що вони отримали достатню частину, є ідеальною метою врегулювання конфлікту. Можна легко пересвідчитись, що в деяких ситуаціях такого компромісу досягти надзвичайно важко, особливо в конфліктах міжнародних. Коли об'єктом є безпека, важко задовольнитися мінімумом і бути впевненим в достатності досягнутого. Так що досягнення компромісу і знання гострих протиріч стосовно деяких аспектів конфлікту не гарантує того, що відносини між сторонами не повернуться до латентної конфліктної фази.

Надати такі гарантії може вирішення конфлікту – комплексне й повне усунення його причин, до якого можна висунути наступні вимоги:

- *Завершеність протиріччя стосовно об'єкту конфлікту.* Ця вимога передбачає «зникнення» причини конфлікту або втрату нею власної значимості. Як правило, це відбувається внаслідок розподілу об'єкту конфлікту, причому такого розподілу, який хоча б мінімально задовольняє уявленням про справедливість всіх його суб'єктів. В іншому випадку причина конфлікту може зникнути лише разом із одним або декількома його сторонами. Таким чином, завершеність включає в себе погодження сторін із результатом конфлікту та пристосування його до власних систем цінностей.

- *Здатність підтримки та самостійного відтворення нового стану відносин.* Лише таке вирішення конфлікту можна вважати ефективним, яке не потребує постійного або тривалого зовнішнього втручання для попередження нової ескалації.

- *Інноваційність вирішення конфлікту.* Знайдений компроміс має встановлювати нові відносини між сторонами, вносити структурні зміни, внаслідок яких зникають підстави для рецидиву конфлікту. Часто рішення, що не виконують ці функції, є лише тимчасовими заходами, здатними повернути конфлікт до латентної фази, але не здатними попередити загострення старих протиріч. Ефективне управління конфліктами має пропонувати інноваційні рішення.

Вирішення міжнародного конфлікту – тривалий процес, який часто вимагає одночасного задоволення сформульованих вище вимог. На практиці лише обмежене коло конфліктів піддається такому врегулюванню, часто в тих випадках, коли попереднє протікання конфлікту вже змінило структуру відносин, значно послабивши його сторони. Але таке, «природне», вирішення часто стає неприйнятним, оскільки в його ході яскраво проявляються дисфункції конфлікту, його негативні, руйнівні особливості. Тому світове співтовариство, окремі держави та міжнародні організації шукають засобів ефективніше втручатися в протікання конфліктів, сприяючи їх врегулюванню. Часто таке втручання стає предметом дискусій, оскільки вирішуючи один конфлікт, здатне створити новий. Вирішення міжнародних конфліктів багато в чому залишається справою «спроб та помилок».

7. Завершальна фаза постконфліктного будівництва та примирення. У разі успішного вирішення, конфлікт переходить на наступну фазу. Як правило, вона включає два основні елементи:

- постконфліктне будівництво стосується насамперед *розбудови інститутів та процедур, що регулюватимуть відносини сторін* після завершення конфлікту;

- примирення має на меті заходи *відновлення довіри, зниження ворожості* та ін.

Часто формальним кроком постконфліктного будівництва виступає *укладання мирної угоди*. Але мирні угоди в історії міжнародних відносин часто бували лише перемир'ями, які не забезпечували стабільного та тривалого миру. Натомість сторони припиняли боротьбу внаслідок виснаження, зберігаючи як високий рівень недовіри одна до одної, так і готовність поновити конфлікт за першої зручної нагоди. Таке вирішення, безумовно не можна вважати інноваційним та ефективним.

Повноцінне постконфліктне будівництво передбачає структурні зміни. Для їхнього здійснення необхідні:

- визнання сторонами взаємної відповідальності в конфлікті, включаючи відповідальність за його початок та форми;
- відповідальність передбачає готовність до подолання негативних наслідків конфлікту та виправлення здійснених в його ході помилок. Для їх встановлення часто необхідні спеціальні процедури, як-то суди, трибунали, допомога посередників та ін.;
- зміни в сферах, що породили конфлікт – знаходження нових форм взаємодії та розподілу цінностей, що стосуються інтересів всіх сторін конфлікту;
- перебудова старих та, якщо необхідно, запровадження нових інститутів підтримки відносин між сторонами.

Процес примирення між сторонами конфлікту є невід'ємним атрибутом його розв'язання. Якщо постконфліктне будівництво здебільшого передбачає відновлення політичних, економічних та соціальних інститутів, функцій та процесів; примирення стосується вдосконалення, а часто й встановлення заходів зміцнення довіри між сторонами конфлікту, мінімізації історичної ворожнечі чи руйнації ворожих стереотипів. Примирення часто вимагає апелювання до історичного досвіду, зміну його трактування сторонами; відмови від давніх претензій; визнання нових реалій або обставин. Актуальність вислову про те, що конфлікт існує насамперед в свідомості його суб'єктів підтверджується безпосереднім чином в процесі примирення.

ТЕМА 6. Дипломатія й дипломатичні переговори

1. Взаємозв'язок понять «дипломатія» й «дипломатичні переговори». З історії дипломатичних переговорів
2. Види й функції дипломатичних переговорів
3. Сторони дипломатичних переговорів, їх інтереси та сила
4. Структура дипломатичних переговорів
5. Комунікативні технології переговорних процесів
6. Національні стилі ведення переговорів

1. Взаємозв'язок понять «дипломатія» й «дипломатичні переговори». З історії дипломатичних переговорів

Поняття «дипломатія» походить із Стародавнього Риму, де «дипломатами» спочатку називали осіб, які мали диплом – рекомендаційну, або вірчу, грамоту, що видавалася сенатом офіційним посланникам, яких направляли у провінції імперії чи за кордон.

Класичне визначення дипломатії міститься в Оксфордському словнику англійської мови: *«Дипломатія – це здійснення міжнародних відносин шляхом переговорів; сукупність засобів, що їх використовують послы й посланники з метою забезпечення переговорного*

процесу; праця або мистецтво дипломата». Англійський дипломат Е. Сатоу уточнює: дипломатія – це «застосування розуму і такту з метою розвитку офіційних відносин між урядами незалежних держав».

Сучасний український «Словник іншомовних слів» дає таке визначення дипломатії: «Офіційна діяльність глав держав, урядів та спеціальних органів зовнішніх зносин щодо здійснення зовнішньої політики й захисту прав та інтересів держави за кордоном... мистецтво досягти своєї мети методами, притаманними дипломатові».

Таким чином, дипломатія безпосередньо належить до сфери зовнішньої політики і по своїй суті є одним із головних і найбільш ефективних засобів її здійснення. Дипломатія – це діяльність щодо ведення переговорів, підписання міжнародних угод, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку як регіональних, так і глобальних міжнародних відносин.

Постійні посольства почали з'являтися в Європі лише після підписання Вестфальської мирної угоди 1648 р., яка є епохальною в історії розвитку міжнародних відносин.

Однак, недоречно зводити дипломатію лише до переговорів, адже міжнародні справи проводять також за допомогою інших мирних засобів (таких, як збір інформації, прояв доброї волі), які прямо або побічно припускають проведення переговорів.

Переговори є діючим інструментом побудови й регулювання міжнародних відносин. Необхідність вирішувати сучасні проблеми дипломатичними засобами внесла в процес міжнародних переговорів цілий ряд нових моментів. Насамперед у зв'язку з ростом кількості глобальних проблем і їхньої актуальності в другій половині ХХ ст. зросло значення міжнародних переговорів як засобу рішення міжнародних проблем, а також збільшилася кількість переговорів, що ведуться у світі; розширилася проблематика міжнародних переговорів, у них стало утягуватися велика кількість людей, що як безпосередньо беруть участь у переговорах, так і виконують функції експертів; ускладнилися й обговорювана тематика й структура переговорних форумів.

Кожна епоха висувала власні вимоги до дипломатів, виходячи зі своїх потреб, визначала суть цієї професії. Так, в індійських «Законах Ману» дається чи не найперший перелік вимог до дипломата: посол повинен не тільки розумітися на всіх науках, але й вміти розуміти натяки, вирази обличчя, жести іноземного володаря і розкривати його плани.

У Стародавній Греції послами були здебільшого люди поважного віку, які володіли красномовністю, вміли чітко викладати свої думки і справляли позитивне враження на слухачів. Красномовність, вміння аналізувати ситуацію були важливими рисами і дипломатів Стародавнього Риму.

У Середньовіччі на формування вимог до дипломатів впливала католицька церква, яка домінувала в суспільному житті. Ці вимоги найбільш яскраво викладені венеціанським дипломатом ХVІ ст. Оттавіано Маджі: «Він повинен бути не лише хорошим християнином, але також ученим-теологом; він повинен бути філософом, добре знати Аристотеля і Платона; він повинен вміти в кожному мить викласти в діалектичній формі абстрактні проблеми; він повинен знати класиків і бути знавцем математики, архітектури, музики, фізики, цивільного і канонічного права; він повинен не тільки говорити і писати латиною з класичною тонкістю, але й володіти грецькою, іспанською, французькою і турецькою мовами; він повинен мати глибокі знання історії, географії, військових наук і завжди мати при собі Гомера».

Сучасні вимоги до дипломата такі: обов'язкове громадянство держави, яку дипломат представляє; працездатний вік і добре здоров'я (без фізичних вад); добра морально-політична база; академічна освіта; практика роботи в МЗС; здача конкурсних іспитів для зайняття вакантної посади; бездоганне знання не менше двох іноземних мов; дипломатичної

історії; міжнародного права; історії власної держави; господарської (економічної) географії, конституційного права, торговельного і морського права, цивільного права, дипломатичного протоколу. Дуже велика увага приділялася довірі до особи, яка зараховувалась на дипломатичну службу.

Видатні дипломати минулого і сучасності винятково великого значення надають особистій правдивості та чесності дипломатів, вважаючи, що обман може стати головною перепоною на будь-яких переговорах, може дискредитувати офіційну особу, бо, обманувши, свідомо дезінформувавши співрозмовника, дипломат може втратити довіру й опинитися в ізоляції, втративши контакти.

Роль дипломатії як знаряддя зовнішньої політики держави завжди була надзвичайно великою. Адже навіть між варварськими племенами існували більш-менш стабільні відносини, відбувалися переговори, укладалися угоди і союзи як економічного, так і військово-політичного характеру. Багатий матеріал для розуміння витоків дипломатії, як одного із видів державної діяльності, дає історія Стародавнього Єгипту. В одній із гробниць було знайдено зображення міністерства закордонних справ, його канцелярії та архіву, яке датується 1400 р. до н. е. Це свідчить про те, що Давній Єгипет підтримував різнобічні стосунки із сусідніми державами, а значить проводив активну дипломатичну діяльність.

Найважливіші міжнародні проблеми вже тоді вирішувалися за допомогою дипломатії. Коли в середині VI ст. до н. е. перський цар Кір розпочав здійснення своїх завойовницьких планів, він проводив ретельну дипломатичну підготовку перед кожною військовою операцією. Зокрема, в 558 р. до н. е. Кірові вдалося створити союз перських племен, завдяки якому в 539 р. завойована Вавилонія.

Широко застосовувалася дипломатія в зовнішній політиці міст-держав Стародавньої Греції, зокрема такі державні діячі й дипломати, як Фемістокл та Перікл, котрі прагнули встановити гегемонію Афін над усією Елладою, й особливо цар Філіп Македонський, який здійснив об'єднання Греції під контролем власної Македонської держави.

Боротьба знаменитого карфагенського полководця Ганнібала проти Риму під час другої Пунічної війни супроводжувалась широкомасштабними дипломатичними заходами з обох сторін. Так, перемога Ганнібала при Каннах у 216 р. до н. е. була підготовлена його дипломатичною діяльністю. Він прихилив на свій бік численні племена Піренейського півострова, Галлії та інших земель. Водночас римляни, намагаючись паралізувати дипломатичні успіхи Ганнібала, добилися підтримки сусідніх Карфагену нумідійських царів у Африці, домовитися з якими карфагенським дипломатам не вдалося.

Що стосується Риму, як імператорського так і республіканського, то Макіавеллі справедливо наголошував, що дипломатія дала Римові більше, ніж усі війни разом узяті. Після розвалу Римської імперії настає епоха середньовіччя. Вся державна структура західноєвропейського суспільства розпалася, залишався лише один центр, який мав певні можливості і прагнув поновити цю структуру. Таким центром була Римська церква, глави якої – папи, – використовуючи релігію як засіб впливу на варварські племена, створили нову дипломатію, яка забезпечила їхнє власне суспільне піднесення і вселенську владу.

З іншого боку, на протилежному кінці Європи, в її південно-східній частині Візантія змогла, насамперед завдяки своїй вмілій дипломатії, вистояти під натиском варварських племен і продовжити своє існування ще на ціле тисячоліття. За цей час роль церкви в західноєвропейському суспільстві значно зросла, вона стала, по суті, єдиною впливовою силою не тільки в духовному житті, а й політичному.

Згодом, коли середземноморська Європа в результаті хрестових походів у XIII–XVI ст. набрала нового вигляду (розвиток торгівлі та мануфактури, розквіт архітектури, мистецтва, поява нових міст тощо), дипломатія в руках пап, венеціанських дожів, тиранів італійських міст-держав, візантійських імператорів, які боролися між собою за сфери економічного, військового та політичного впливу, за нові джерела збагачення й водночас вели запеклу боротьбу проти своїх французьких і німецьких конкурентів, набуває колосального, принципово нового значення. До середини XV ст. звичай призначати постійних представників, що утвердився між Міланом, Флоренцією та Неаполем, поступово поширюється на інші італійські міста. Примат Італії в заснуванні постійних представництв пояснювався також і відносною військовою слабкістю її міст-держав, змушених виявляти постійну пильність перед могутнішими арміями, які були готові підкорити собі півострів. Більш могутні централізовані держави, наприклад Франція, в цей період обмежуються посиланням за кордон лише надзвичайних короткотермінових місій.

Звичайно, в ті далекі часи міжнародні (міждержавні) стосунки ще не були постійними і не мали системного характеру. Тому й дипломатія ще не могла здійснюватися постійними, спеціальними органами (інститутами), оскільки не була професійною. За кордон посилали чи приймали в себе, в державі, посольства, які, виконавши свою місію, поверталися додому і, як правило, припиняли своє існування. Спочатку це були навіть не посольства, в сучасному розумінні цього слова (тобто не йшлося про отримання загальних директив і можливість діяти в їх рамках на свій розсуд, залежно від обставин). Правдоподібно це були делегації, які діставали жорсткі вказівки як саме діяти і що говорити (іноді текст послання вивчався напам'ять і мав бути доведеним до адресата з абсолютною точністю). Ось чому в Стародавній Греції до складу таких делегацій входили актори, майстри художнього слова, у Стародавньому Римі – професійні промовці, так звані оратори-посли. Ще й сьогодні папських послів вищого рангу називають нунціями, тобто провісниками. Ці місії отримували інструкції від вищих органи влади своєї держави – від народного зібрання у Греції, від сенату – в Римі. Вони викладали свою справу гласно перед аналогічними зібраннями зарубіжних держав, після чого залишали зали засідань, аж доки там тривало обговорення почутого, а отримавши відповідь, відбували на батьківщину.

З установами інституту особистої або олігархічної влади в ранніх середньовічних державах процедура зносин між ними і ведення переговорів суттєво змінюється: дипломатичні місії направляються від однієї особи, наприклад короля, персонально до іншої. Разом із тим, починаючи з XV ст., дипломатія починає набувати професійного характеру.

Проте це ще не означало, що застосування постійних представництв стало звичним явищем, а проїзд послів до країни призначення міг відбуватися вільно й безперешкодно. В ті часи почуття недовіри до всіх іноземців узагалі, й послів особливо, набуло гіпертрофованих форм. Втім, останні користувалися до певної міри особистою та майновою недоторканністю. Не дивно, що інститут постійних представництв приживався повільно, з великими труднощами.

Постійні посольства почали з'являтися в Європі лише після підписання Вестфальської мирної угоди 1648 р., яка є епохальною в історії розвитку міжнародних відносин.

На Сході, в Японії, перші постійні посольства з'являються лише в другій половині XIX ст., після «насильницького відкриття» цієї країни. Спочатку гармати американського командора М. Перрі зіграли роль перших «вірчих грамот», і лише згодом у цій країні з'явилися перші іноземні – голландські, британські, російські, американські – купці, консули, дипломати.

Ще повільнішими темпами відбувалося утворення перших зовнішньополітичних відомств. Щоправда, вже в XIII ст. в Іспанії, Франції, а згодом і в Англії при монархах з'являються секретарі, які поряд із внутрішніми справами відали зовнішніми зносинами. Проте, по-перше, це дійсно були лише секретарі, які ретельно виконували волю своїх володарів, а, по-друге, вони тривалий час поєднували виконання як зовнішньополітичних, так і внутрішньополітичних функцій. Лише наприкінці XVIII ст. в переважній більшості європейських монархій визначаються особливі статс-секретарі з іноземних справ і формуються спеціальні дипломатичні відомства та інститути.

Історію сучасної, тобто класичної, дипломатії можна поділити на три великі етапи, кожен з яких, у свою чергу, ділиться на окремі періоди та підперіоди. Початком першого етапу вважається Віденський конгрес 1815 р. та Аахенський протокол 1818 р., які вперше встановили поділ на класи дипломатичних агентів («Положення щодо дипломатичних агентів»), заклали правила і традиції дипломатичного церемоніалу та протоколу. Саме на цьому етапі формуються класичні правила геополітики та дипломатії.

Початок другого етапу в історії дипломатії збігається із завершенням Першої світової війни 1914–1918 рр. та облаштуванням повоєнного світу Версальською системою мирних угод, одним із головних наслідків яких було утворення Ліги Націй. Хоча й на цьому етапі дипломатії не вдалося врятувати людство від вселенської катастрофи 1939–1945 рр., вона стала більш зрілою, набула певних усталених міжнародно-правових форм. Саме на цьому етапі ухвалено цілу низку конвенцій, які заклали основи сучасного дипломатичного та консульського права.

Третій етап охоплює другу половину XX ст. Саме на цьому етапі остаточно формується міжнародно-правовий кодекс дипломатії, «правила гри» стають універсальними і чітко визначеними. З прийняттям Статуту ООН у 1945 р., Конвенції про привілеї та імунітети ООН у 1946 р., Віденської конвенції про дипломатичні зносини в 1961 р., Віденської конвенції про консульські зносини в 1963 р., Конвенції про спеціальні місії 1969 р., Конвенції про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру в 1975 р. та цілої низки інших міжнародно-правових актів світова дипломатія отримала цивілізаційний інструментарій для ведення своїх справ у нових історичних умовах.

2. Види й функції дипломатичних переговорів

Своє сучасне юридичне оформлення і закріплення практика переговорів знайшла в Статуті ООН, зокрема в статті 33 наголошено:

1. Сторони, які беруть участь у будь-якому спорі, продовження якого могло б загрожувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні перш за все намагатись розв'язати спір шляхом переговорів, обслідування, посередництва, примирення, арбітражу, судового розбору, звернення до регіональних органів чи угод, або іншими мирними засобами на свій розсуд.

2. Рада Безпеки, якщо вона вважає це необхідним, вимагає від сторін розв'язання їх спору з допомогою таких засобів.

Однак не слід вважати, що переговори проводять лише для врегулювання спорів і конфліктів. Сучасна дипломатія все частіше звертається до них для розробки і координації загальних політичних, економічних або гуманітарних акцій, що мають міжнародний або регіональний характер. Тому переговори активно використовуються для погодження і координації окремих зовнішньополітичних, а в деяких випадках і внутрішньополітичних

заходів, для вироблення загальної стратегії і тактики у розв'язанні складних проблем науки і техніки, які торкаються інтересів багатьох країн (наприклад, проблеми Чорнобильської катастрофи). Об'єктом переговорів у наші дні стають загальні питання боротьби з тероризмом, розповсюдженням зброї і наркотиків, захисту довкілля, освоєння космосу і Світового океану, боротьби проти найнебезпечніших захворювань (наркоманія, СНІД) і т. ін. Це дуже яскраво і наочно демонструється в діяльності нових європейських об'єднань (таких, як ЄС, Рада Європи, Центральноевропейська ініціатива, ОБСЄ, ПАРЄ, і т. п.).

Міжнародні переговори можна класифікувати за цілями, задачами, кількістю сторін, ступенем відкритості та складності.

1. Найбільш поширеною є типологія міжнародних політичних переговорів за рівнем представлених учасників:

- *переговори на вищому рівні* – глав держав і урядів;
- *переговори на високому рівні* міністрів закордонних справ або міністрів інших відомств);
- *переговори в робочому порядку*, в яких не задіяні перші особи, між представниками політичних партій і організацій.

Міжнародні переговори на високому та найвищому рівні мають особливе значення в міжнародних відносинах, оскільки дозволяють вирішити найбільш складні і актуальні міжнародні проблеми, прийняти принципи, а іноді й доленосні рішення, що дає можливість серйозно змінити політичну ситуацію. При цьому на переговорах даного рівня домовленості скріплюються підписами вищих посадових осіб держав, що покликане забезпечувати додаткові гарантії виконання прийнятих домовленостей. У найбільш складних ситуаціях при цьому можливе посередництво на вищому рівні, що іноді дозволяє знайти рішення в особливо складних конфліктних ситуаціях.

Міжнародні переговори на високому та найвищому рівні можуть мати різні форми: 1) регулярні зустрічі (наприклад, зустрічі «Великої сімки»); 2) двосторонні і багатосторонні саміти; 3) переговори під час свят або похорону. Зауважимо, що проведення урочистих міжнародних свят і похорону часто дає можливість неформального обговорення проблем з тими лідерами, зустрічі з якими в інших обставинах ускладнені по складних політичних причин.

2. Інша відома типологія міжнародних переговорів базується на кількості учасників:

- двосторонні;
- багатосторонні.

Очевидно, що організаційна структура багатосторонніх переговорів набагато складніша, ніж двосторонніх: потрібно більше зустрічей і обговорень, іноді необхідно залучення незалежних експертів. При цьому багатосторонні переговори (особливо на міжнародному рівні) вимагають особливої уваги до вироблення регламенту і процедур їх проведення: вирішення питань про робочу мовою переговорів, про компетенції голови, порядок надання слова, про участь у дискусії, про внесення пропозицій, порядок прийняття рішень, публічному або закритому характері засідань і т. п.

Основні цілі і задачі міжнародних переговорів можуть бути різними:

- встановлення і розвиток міжнародних відносин;
- врегулювання виниклого конфлікту;
- досягнення і підписання угоди;
- обмін інформацією і з'ясування позицій сторін.

Нарешті, переговори можуть переслідувати маніпулятивні цілі, покликані вплинути на світову громадську думку, маскуючи справжні наміри однієї із сторін (часто такі переговори ведуться перед початком військових дій, щоб приспати пильність супротивників).

3. Серед інших типологій зазначимо поділ переговорів на:

- прями і непрямі;
- відкриті і конфіденційні;
- стандартні і нестандартні.

Прямі переговори ведуться безпосередньо самими учасниками, непрямі можуть проходити за допомогою посередників, коли безпосередня зустріч зацікавлених сторін утруднена з якихось причин. **Посередник** (медіатор) – це особа (а також організація, держава), за участі якого ведуться переговори між сторонами. Розрізняють посередництво офіційне і неофіційне. У першому випадку в ролі посередника виступають держави або міжурядові організації, у другому – приватні особи, наукові чи неурядові організації.

Про конфіденційних переговорах зазвичай взагалі нічого не повідомляється у відкритій пресі.

Стандартними прийнято називати переговори в умовах відомої ділової чи політичної ситуації, коли досить прозорі основні обставини і правила гри, принципи аргументації, присутні тексти стандартних договорів. Навпаки, в новій ситуації на ринку або в світі політики, коли дії та принципи ще не визначені, переговори прийнято називати нестандартними.

У будь-якому випадку вести переговори – значить приймати і оцінювати політичні і ділові відносини в їх взаємозалежності, уникаючи атмосфери ворожості і конфліктів. Не випадково всі серйозні події у світі політики і бізнесу були підготовлені з допомогою переговорів, а якщо вам здається, що це не так, – значить, переговори були строго конфіденційними.

В наші дні дуже популярною і ефективною *формою* двосторонніх відносин є політичні консультації, які дають можливість глибоко і всебічно обговорювати питання не тільки двосторонніх, але й міжнародних відносин взагалі. Консультації проводяться згідно з попередньо встановленим графіком, або в міру виникнення необхідності. Проводяться вони, як правило, на рівні спеціальних робочих комісій, але частіше на рівні офіційних представників двох держав, переважно це директори (або їх заступники) департаментів МЗС.

Переговори ведуться як у формі безпосередніх бесід на зустрічах, нарадах, різних міжнародних форумах, так і у письмовому вигляді шляхом обміну відповідними дипломатичними документами (нотами, меморандумами, пам'ятними записками і т. п.).

В сучасних умовах виникають деякі нетрадиційні форми двосторонніх переговорів на постійній основі. Наприклад, у відносинах з Республікою Польща дуже добре зарекомендував себе такий інститут, як Консультативний Комітет Президентів України і Польщі, частини якого очолюються відповідно Секретарем Ради національної безпеки і оборони України і Секретарем Ради національної безпеки Республіки Польща. Переговори в рамках цього Комітету проводяться два-три рази на рік і присвячуються як політичним та економічним проблемам двосторонніх відносин, так і найважливішим питанням міжнародного життя.

В дипломатичній практиці XIX і першої половини XX ст. вищою формою переговорів вважався конгрес, наприклад Віденський конгрес 1815 р., рішення якого стосувалися облаштування Європи після закінчення наполеонівських війн, документального оформлення практики дипломатичних відносин. Сьогодні ця форма в дипломатичній практиці майже не

застосовується, а найпоширенішою формою міжнародних політичних переговорів стали конференції і міжнародні форуми (зустрічі). Вони, як правило, скликаються на рівні глав держав або урядів, на рівні міністрів і урядових делегацій.

Дуже часто для ведення як двосторонніх, так і багатосторонніх переговорів використовуються періодичні сесії і засідання міжнародних організацій, в кулуарах яких обговорюється багато важливих проблем як двосторонніх, так і багатосторонніх відносин.

Кулуарна робота – один із невід’ємних елементів професії дипломата, джерело цінної інформації, можливість налагодження неформальних зв’язків з колегами-іноземцями. За важливістю кулуарна робота не поступається формальній, офіційній дипломатії. Однак, на відміну від останньої, не регламентується настільки чітко, не має кодифікованих правил, тому вимагає не лише високої фахової підготовки, а й специфічних особистих якостей, постійної роботи над собою.

Мета кулуарної роботи – особисто познайомитися з партнерами по переговорах, зустрічах, конференціях, увійти з ними в неформальний контакт, що нерідко буває надзвичайно корисним для отримання чи передачі інформації, попереднього обговорення можливих пропозицій, викладу аргументів з метою впливу на позицію партнерів тощо.

За формою кулуарна робота може мати активний і пасивний характер. Активна передбачає дії дипломата для встановлення швидкого контакту. В дипломатичній практиці вважається цілком прийнятним, коли дипломат підходить до одного або групи дипломатів і після представлення приєднується до бесіди або й розпочинає її. За цих умов необхідно попередньо вирішити, яке питання дипломат пропонуватиме для бесіди, чи буде воно цікавим для співрозмовника, чи не виглядатиме штучним, вигаданим тощо. Безперечно, керуватись при цьому треба вказівками чи директивами визначеними позиціями з цього питання, а не власним бажанням. Треба мати в запасі принаймні ще одну тему і бути готовим перейти до неї. Досвідчений дипломат, крім того завжди має так звану «відхідну» тему, що пов’язана з актуальними для країни перебування або країни акредитації подіями, бажано позитивного змісту (вигране спортивне змагання, церемонія відкриття якогось офісу чи громадського закладу, підписаний контракт тощо).

Пасивна кулуарна робота полягає в умінні, знаходячись серед співрозмовників, уникати викладення позиції своєї сторони з того чи іншого питання. В складних випадках таку поведінку можна пояснити відсутністю відповідної державної позиції тощо. Водночас пасивна позиція залишає можливість вислуховувати аргументи сторін, не висловлюючи власних. Досвідчений дипломат ніколи не вдасться лише до пасивних або лише до активних форм спілкування.

У цілому слід зазначити, що кулуарна робота належить до дипломатії високого рівня. Уміле її ведення часто дає кращі результати, ніж формальне обговорення проблем під час офіційних заходів. Однак це можливо лише за високої майстерності дипломата, незграбні ж манери, неконкретна розмова не лише не зацікавлять співрозмовника, а навіть можуть створити хибне враження про наміри дипломата, зашкодити його репутації.

Терміни проведення переговорів жодними міжнародними актами не обумовлюються і можуть тривати від кількох днів до кількох років (звичайно, з відповідними перервами). Так, наприклад, кілька років тривали переговори з питань безпеки і співробітництва в Європі.

В сучасній дипломатичній практиці часто застосовується метод проведення важливих міжнародних переговорів «під егідою» однієї або кількох держав, чи міжнародних організацій. Суть полягає в тому, що в такому випадку на міжнародній конференції головує не представники країн, безпосередньо зацікавлених у розгляді того чи іншого пи-

тання, а представники третіх країн чи міжнародних організацій, під егідою яких проходить форум. Метод «під егідою» застосовується на прохання зацікавлених країн або з ініціативи ООН. Метод посередництва в дипломатичній практиці відомий давно, а нове в ньому полягає в тому, що роль посередників відіграють, як правило, впливові держави, які тією чи іншою мірою стають гарантами без пеки і миру не тільки в окремому регіоні, але й у світовому масштабі.

Оптимальним наслідком переговорів є спільне рішення, яке б задовольняло всіх учасників переговорного процесу і розглядалося ними в конкретній ситуації як найкраще. Використовують переговори і для інших цілей (з'ясування позицій зацікавлених сторін, дезінформування про свої інтереси, імітування активності тощо). В управлінському процесі переговори реалізують такі функції:

1. Інформаційно-комунікативна. Сприяє обміну інформацією, поглядами, налагодженню нових зв'язків. Виявляє вона себе під час будь-яких переговорів, однак обмеженість лише цією функцією дає підстави вважати їх консультаціями.
2. Регулятивна. Передбачає встановлення взаємодії на переговорах, упорядкування спільної діяльності.
3. Координаційна. Спрямована на узгодження дій між учасниками переговорів, встановлення, оптимізацію взаємозв'язку між суб'єктами переговорного процесу.

3. Сторони дипломатичних переговорів, їх інтереси та сила

Американський автор, учасник багатьох міжнародних форумів Дж. Дін запропонував класифікацію міжнародних переговорів, засновану на ступені зацікавленості сторін у досягненні домовленості. Дж. Дін поділяє всі переговори на три групи. До першої з них він відносить переговори, у яких держава проявляє індиферентне ставлення до досягнення домовленостей або, крім того, прагне не допустити їх. Такі переговори «ведуться в основному для того, щоб створити видимість переговорів», тобто вони не виконують провідної функції переговорів – пошуку взаємоприйнятної рішення. До другої групи потрапляють переговори, на яких держава прагне досягти позитивних результатів, проте не проявляє при цьому особливого завзяття. До третьої групи входять переговори, що є вкрай важливими для їх учасників. Інакше кажучи, головна функція переговорів на них реалізується в якнайповнішому обсязі.

Часто для класифікації міжнародних переговорів використовують й інші підстави. Американський автор, учасник багатьох міжнародних форумів Ф. Ч. Ікле запропонував класифікацію міжнародних переговорів, за якою вони розрізняються залежно від мети, яку ставлять учасники. Він виділяє такі переговори, як:

1. Переговори, спрямовані на продовження дії наявних угод, досягнутих раніше домовленостей (наприклад, продовження терміну перебування військової бази на території іншої держави).
2. Переговори з метою нормалізації відносин. Ці переговори припускають перехід від конфронтації до встановлення нормальних відносин. До них відносять насамперед переговори між країнами, що конфліктують, про припинення вогню.
3. Переговори для досягнення перерозподільної угоди. Значення таких переговорів полягає в тому, що одна зі сторін, займаючи наступальну позицію, вимагає змін на свою користь за рахунок інших сторін.
4. Переговори для досягнення нових угод. Ці переговори зорієнтовані на встановлення нових відносин і зобов'язань між сторонами, які беруть участь у них.

5. Переговори, орієнтовані на отримання побічних результатів, які не віддзеркалюються в угоді (у разі досягнення угоди). Як побічні «результати» може бути встановлення контактів, виявлення думки партнерів, формування впливу на громадську думку та ін. У наведеній Ф. Ч. Ікле класифікації основне значення надається завданням, які розв'язуються за допомогою переговорів, а не самому процесу, хоча очевидно, що залежно від мети учасників переговорів по-різному будується процес їхньої взаємодії. Так, міжнародні переговори, спрямовані на нормалізацію відносин, відрізнятимуться від переговорів, спрямованих на продовження чинних угод. У першому випадку можна чекати складніших і жорстких переговорів, які, не виключено, зажадають посередників.

Учасниками міжнародних переговорів (особливо зорієнтованих на розв'язання конфлікту) є: коаліції держав, окремі держави, міжнародні й регіональні організації, ТНК й НУО, а також партії, організації і рухи, що борються за запобігання, завершення і розв'язання різних видів конфліктів, пов'язаних з реалізацією владних функцій.

Важливою характеристикою суб'єктів конфлікту є *сила* (здатність одного суб'єкта конфлікту змусити або переконати іншого суб'єкта конфлікту зробити те, що в іншій ситуації він робити не став би, інакше кажучи, сила суб'єкта конфлікту означає здатність до примусу). На думку Г. Моргентау, можна виділити дев'ять факторів сили: географічне положення; природні ресурси; промислові можливості; військовий потенціал; населення; національний характер; національну мораль ступінь підтримки населення; якість дипломатії; якість уряду. Р. Клайм уважає, що сила держави визначається видимою силою (міцністю) держави, критичної маси, що складається з кількості населення і території, економічного потенціалу, військового потенціалу, стратегічної мети, національної волі. Ураховуючи зазначені показники за певною формулою, на думку дослідника, можна дати кількісну оцінку міцності країни (квантифікацію сили держави) через систему показників (змінних) кожного з елементів сили. Позичі суб'єктів конфлікту визначаються його силою, підтримкою з боку інших суб'єктів міжнародних відносин, умовами реалізації потенціалу суб'єктів конфлікту.

Упродовж переговорів сторони захищають національний інтерес, який є усвідомленням й відбиттям потреб держави в діяльності її лідерів. Це стосується й багатонаціональних етнічно неоднорідних держав, оскільки фактично під національним інтересом мається на увазі національно-державний інтерес.

Корінний *національно-державний інтерес*, що розуміється традиційно, включає три основних елементи:

- військова безпека;
  - економічне процвітання й розвиток;
  - державний суверенітет як основа контролю над певною територією й населенням
- Інтереси бувають: сумісні, несумісні, інтереси третьої сторони.

4. Структура дипломатичних переговорів

В сучасній дипломатичній практиці широко застосовується кілька видів міжнародних переговорів, серед яких на першому місці стоять дипломатичні (або політичні) переговори. Але активно проводяться і економічні, військові, торгові, переговори з проблем культурно-гуманітарного і науково-технічного співробітництва, спеціальні (галузеві) і т. д. Тобто, будь-які питання, що стосуються інтересів різних країн, можуть обговорюватися на переговорах. В міжнародному праві не існує якихось чітких рекомендацій, як вести переговори, але дипломатичною практикою вироблено певні загальноприйняті норми.

По-перше, всі учасники офіційних переговорів будь-якого виду повинні мати офіційні повноваження своїх урядів або інших керівних органів, що направили їх на переговори. Не потребують спеціальних повноважень лише три офіційні особи країни: глава держави, уряду, а також міністри закордонних справ. В практиці окремих країн таке право згідно з їх конституціями надається і деяким міністрам, зокрема оборони, торгівлі, культури і т. д. Дуже часто переговори від імені своєї держави ведуть послы. В такому випадку їм також не потрібно спеціальних повноважень, бо ведення переговорів з урядом країни перебування відноситься до прямої функції дипломатичного представника відповідно до статті 3 Віденської конвенції про дипломатичні зносини. Проте, якщо в результаті переговорів посол має підписати якийсь договір або угоду, то він обов'язково повинен пред'явити повноваження свого уряду.

По-друге, результати міжнародних переговорів, як правило, фіксуються в загальноприйнятих у міжнародній практиці документах: договорах, угодах, протоколах, деклараціях, заявах і т. ін. Для інформування громадськості після переговорів публікується комюніке або повідомлення для ЗМТ.

По-третє, згідно зі ст. 102 Статуту ООН учасники переговорів повинні надати для реєстрації і публікації до секретаріату ООН міжнародні договори і угоди, які підписані в результаті переговорів, бо в разі невиконання цієї процедури сторони не зможуть посилатися на них в органах ООН, тобто де-факто ці документи не матимуть міжнародного визнання.

По-четверте, при рівноправних переговорах дотримуються загальноприйнятих норм протоколу і порядку проведення переговорів. Всі делегації, що беруть участь у переговорах, повинні мати належним чином оформлені повноваження (крім тих, кому це не обов'язково). На рівноправних засадах учасники переговорів домовляються про мову переговорів: як правило, це мова країн, де відбуваються переговори, звичайно з відповідним, бажано синхронним перекладом, або одна з офіційних мов ООН (англійська, французька, іспанська, китайська, арабська, російська); про регламент переговорів, попередньо про форму заключного документа, про порядок головування на переговорах.

Загальноприйнято, що глави делегацій на переговорах обговорюють найважливіші питання, а решту великої, складної, часто невидимої роботи здійснюють експерти і радники. Вони ж готують проекти заключних документів, які потім остаточно погоджують глави делегацій, проекти комюніке і повідомлень для ЗМТ.

Переговорна *стратегія* визначається загальним підходом до міжнародних переговорів, зовнішньополітичних цілей та загальнонаціональних інтересів держави. Вона відображається в інструкціях учасникам переговорів. Тактика підпорядковується стратегії та залежить від конкретної ситуації.

Кожні переговори по-своєму унікальні, у них особлива порядок денний, свої проблеми і методи їх рішень, тому неможливо запропонувати єдину універсальну модель переговорного процесу. Більш того, з моменту зустрічі за столом переговорів кожен партнер має право вносити принципово нові пропозиції, і будь-який такий непередбачуваний хід і вимагає осмислення, і відповідних дій, що здатне змінити всю структуру переговорів. Однак у попереднього моделювання переговорного процесу є свої переваги: маючи уявлення про ідеальну карті переговорів, сторони будуть більш впевнено почувати себе за столом переговорів.

Багато дослідників пропонують досить докладний **план ведення переговорів**, виділяючи чотири основні стадії.

1. Початок переговорів: обмін думками, перші пропозиції.

2. Дебати.

3. Зона конкретних пропозицій.

4. Заключний етап: прийняття рішень і завершення переговорів.

Цей план є досить логічним. Підкреслимо, що початок офіційних переговорів збігається з піком інформаційної кампанії, коли всі дії партнерів за столом переговорів активно коментують ЗМІ, намагаючись повернути громадську думку на ту або іншу сторону. Тому подача позиції на переговорах повинна бути чітко узгоджена з певними коментарями у ЗМІ, щоб мати необхідний інформаційний резонанс.

Перша зустріч з партнерами, початок переговорів має важливе психологічне значення. Ритуал вітання на міжнародних переговорах може бути різним і залежить від культурних традицій сторін. Так, якщо в Росії і країнах Заходу усне привітання супроводжується потиском руки, то у багатьох азіатських державах рукоштовування не прийнято. Слід також пам'ятати, що східні культури досить формальні щодо статусу і титулів членів делегації: якщо на Заході ділові партнери зазвичай просто називають один одного по імені, то в країнах Сходу слід більш точно згадувати титули і звання.

Експерти дають наступні рекомендації: заходити в приміщення, звільнивши праву руку від паперів і речей; не змушувати себе чекати при рукоштовуванні; потискати руку швидко і впевнено, не переводити рукоштовування в захоплення; відкрито, природно посміхатися; вільно, без напруги підтримувати зоровий контакт. Позитивний настрій, гідне поведіння та солідний імідж на початковому етапі переговорів особливо важливі.

Дуже багато на даній стадії переговорів залежить від того, хто зробить перше речення. «Правило першого речення» говорить: якщо ви вважаєте, що варто взяти ініціативу в свої руки, необхідно зробити це першим. Дуже важливо, щоб перше речення викликало інтерес ваших партнерів, було досить яким і в той же час гнучким: воно повинно залишати простір для маневру, але разом з тим не повинно містити поступок. Перше речення повинно бути цілком реалістичним, при цьому слід уважно вислухати відповідь ваших партнерів, а якщо вони не готові відповісти вам - залишити їм час на обдумування.

Як правило, партнери на переговорах ніколи не відкривають «карти» повністю: щось завжди залишається недосказаним або свідомо замовчується. При всій унікальності кожної переговорної ситуації психологічно правильно для створення атмосфери співробітництва почати при подачі позиції з підкреслення спільних моментів. Однак мотиви учасників переговорів можуть бути різними: іноді партнери приходять на переговори не тільки без серйозного наміру домовлятися, але і, навпаки, з метою уникнути угоди. В цьому випадку відбувається відверте підкреслення розбіжностей і закриття позицій.

Але в більшості випадків партнери все ж прагнуть домовитися, тому на першому етапі вносять й обґрунтовують пропозиції кожної із сторін, висувуються аргументи на їх підтримку. Важливо досить чітко сформулювати свої пропозиції, щоб партнери могли добре усвідомити ваші пріоритети і уточнити висунуті вимоги. Поступово відбувається взаємне уточнення образу партнера, ведеться робота по визначенню зони можливого компромісу. В результаті сторони можуть намітити переговорну область, в рамках якої відбуватимуться дискусії на наступному етапі, щоб позначити межі можливої угоди.

На стадії *дебатів* відбувається активне обговорення висунутих пропозицій і в ході полеміки з'ясовуються найбільш прийнятні варіанти вирішення проблем. Однак слід пам'ятати, що багатослівність під час обговорень – головний ворог парламентаря. Тут сторонам знадобиться карта питань, заготовлена в їх переговорного досьє. Висувуючи аргументи на користь своєї позиції, використовуйте правила теорії аргументації та

красномовство. У запалі полеміки намагайтеся контролювати атмосферу переговорів. Прагніть до того, щоб зберегти спокій і дружелюбність на всіх етапах дискусії.

Успішність цього етапу багато в чому залежить від ефективності інформаційної підтримки, яка зуміла (чи не змогла) схилити громадську думку в потрібну сторону. Якщо вдалося отримати вирішальне інформаційну перевагу над опонентами, то і за столом переговорів аргументи будуть виглядати більш вагомими і значущими. На етапі дебатів можливі вкидання компромату в ЗМІ, розкрутка надуманих сенсацій і скандалів навколо учасників переговорів, що здатне значно ускладнити полеміку і навіть змінити суспільні настрої.

Іноді зайвий розмах полеміки заводить переговори в глухий кут. Природний перебіг переговорів призупиняється, можливий навіть перерву в роботі, щоб учасники могли заново переосмислити те, що відбувається, провести консультації в межах своїх делегацій, зв'язатися з центром. Під час перерви важливо задіяти неофіційні зустрічі з партнерами, щоб обговорити в неформальній обстановці можливі шляхи виходу з кризи. Тут можуть стати в нагоді заготовлені заздалегідь альтернативні варіанти переговорного рішення. Дуже важливо також використовувати продовження дискусії в ЗМІ для зміцнення своїх позицій.

Зона конкретних пропозицій. На стадії дебатів сторони з'ясували для себе, наскільки їх інтереси перетинаються з інтересами партнерів. Тепер можна уточнити конкретні пропозиції, наближаючись до реалістичного вирішення проблеми. Експерти пропонують цілий ряд тактичних прийомів, що дозволяють знайти варіант взаємоприйняттого рішення.

1. *Фрагментація*: розбити проблему на більш дрібні складові.
2. *Пошук альтернативних рішень*.
3. Принцип «*що, якщо?..*»: обговорення принципово нової пропозиції.
4. *Обхідний шлях*: найскладніший питання відкласти на потім.
5. *Готовність і бажання*: скористайтесь цими словами при обговоренні пропозицій ваших партнерів, це допоможе поліпшити взаєморозуміння.
6. *Взаємні поступки*.
7. *Періодичне підведення підсумків*: прагнення підкреслити прогрес у вирішенні проблеми.

8. *Підтримка опонентів у момент відступу*. Якщо партнери готові вам поступитися, не варто тішитись і радіти. Навпаки, потрібно психологічно допомогти їм у цьому: підкресліть достоїнства ваших партнерів; відзначте їх мудрість і сміливість; применшіть свої власні переваги; не робіть ніяких вигравшних коментарів на свою користь.

Особливої уваги заслуговує питання про поступки. З усією можливою коректністю необхідно уточнити у партнерів по переговорам, які саме пропозиції вони вважають найбільш неприйнятними для себе. Стратегія взаємних поступок допоможе сторонам наблизитися до визначення можливих рамок угоди. Тут ключове значення набуває вміння виробити компромісне рішення, що влаштовує всі сторони. Якщо компроміс знайдений, сторони підходять до завершального етапу переговорів.

На завершальному етапі переговорів партнери входять в зону остаточної пропозиції. Перш ніж висунути остаточну пропозицію, експерти рекомендують сторонам для досягнення оптимального числа домовленостей використовувати такі тактичні прийоми:

1. *Перегляд раніше складних питань*: ті складні питання, які на попередніх стадіях відкладалися, тепер слід знову обговорити, використовуючи позитивний досвід, набутий сторонами під час переговорів, і, можливо, стали більш довірливими відносини з партнерами.

2. *Останні поступки*, пошук «золотої середини» - проміжного рішення між двома пропозиціями.

3. *Вибір з двох альтернатив*.

4. *Пакет пропозицій*.

5. Нові ідеї та пропозиції: ризикований крок, який може погубити досягнуті раніше угоди, але іноді він необхідний, щоб вивести переговори з глухого кута.

6. *Відкриття позиції* («карти на стіл!»).

Коли всі можливі варіанти обговорення питань вичерпані, вам належить зробити партнерам свою **остаточну пропозицію**. Дуже важливо підкреслити в діалозі з партнерами, що ця пропозиція - остання і ви чекаєте відповіді «так» або «ні». Іноді це краще зробити в письмовій формі, щоб підкреслити важливість того, що відбувається. Якщо пропозиція приймається, слід швидко **оформити протокол**. Письмова угода має бути ясною, лаконічною, гранично точно відображати суть домовленостей. Бажано точно вказати строки виконання взаємних домовленостей та визначити заходи щодо розірвання договору.

Після підписання домовленостей і офіційного завершення переговорів ще деякий час триває інформаційна кампанія, оскільки те, яке вплив зроблять прийняті рішення на світову громадську думку, багато в чому залежить від ефективного інформаційного висвітлення переговорів у світових каналах комунікацій.

5. Комунікативні технології переговорних процесів

Переговорний процес як особливим чином організована дипломатична діяльність завдяки процесам глобалізації та євроінтеграції набуває нових пріоритетів, що впливають на структурні особливості комунікативних технологій. В сучасній переговорній практиці при розв'язанні міжнародних конфліктів використовуються три основні стратегії, що передбачають вибір того чи іншого алгоритму взаємодії між країнами-учасниками та уповноваженими посадовими особами, які очолюють переговорні місії.

Директивна (імперативна) стратегія проведення переговорів – це сукупність методів, методик та технік взаємодії в переговорному процесі, які дають можливість довести до адресата кінцеві розпорядження, мінімізувавши при цьому зворотній зв'язок між суб'єктом та об'єктом дипломатичного впливу. Застосування цієї стратегії, як правило, передують силовим заходам та інтервенціям і вказує на високий рівень асиметрії стосунків між учасниками переговорів. Характерними тут є не лише відсутність паритету, але і недотримання принципів толерантності та самовизначення спільноти, передбачених відповідними міжнародно-правовими актами.

Маніпулятивна стратегія проведення переговорів – це сукупність методів, методик та технік взаємодії в переговорному процесі, які дозволяють створювати несвідомі або неадекватно усвідомлювані спонуки прийняття дипломатичних рішень за відсутності чітко зрозумілих для адресата вимог. В маніпуляції широко застосовується приховування, селективна видача інформації із неповним інформуванням учасників переговорів, використання “слабких місць” політичних лідерів, гра на відсутності часу тощо.

Комунікативна стратегія проведення переговорів – сукупність методів, методик та технік взаємодії в переговорному процесі, що дозволяють здійснювати дипломатичну діяльність в контексті тимчасового переходу від офіційно-ієрархічних (службово-посадових) до горизонтальних (міжособистісних) відносин в процесі організаційної взаємодії між учасниками переговорного процесу на основі принципів толерантності та визнання права іншої сторони на політико-ідеологічне самовизначення.

В усіх трьох стратегіях взаємодії в переговорному процесі учасниками можуть використовуватись різні форми комунікативного впливу, які поділяються в переговорній практиці на нормативні та ненормативні. Так, якщо учасник дипломатичних переговорів використовує такі форми, як переконання, формування доброзичливості та прохання, то він діє в межах комунікативної стратегії. Коли використовується навіювання, зараження, самопросування, то говорять про маніпулятивну стратегію. Коли ж застосовуються примус, ігнорування та деструктивна критика, то є очевидною конфліктна ситуація, де віддається перевага імперативній стратегії.

Форми комунікативного впливу	Визначення	Засоби впливу
1. Переконання	Свідомий аргументований вплив на іншу людину або групу людей, що має на меті зміну їх судження, ставлення, наміру або рішення	Пред'явлення ясних, чітко сформульованих аргументів в прийнятному темпі та зрозумілих термінах, двостороння аргументація, використання оціночних стереотипів.
2. Навіювання	Свідомий неаргументований вплив на людину або групу людей, що має на меті зміну їх стану, ставлення до будь-чого або схильності до певних дій.	Особиста харизма та магнетизм, особистий авторитет, імперативні мовні конструкції, використання засобів посилення сугестії
3. Зараження	Передача свого стану іншій людині або групі людей, які якимось чином переймають цей стан або ставлення. Передаватись або засвоюватись стан може як довільно, так і мимовільно.	Висока енергетика власної поведінки, артистизм у виконанні дії, інтригуюче залучення партнерів до виконання дії
4. Пробудження імпульсу до наслідування	Спроможність викликати прагнення бути подібним собі. Ця спроможність може як мимовільно виявлятися, так і довільно використовуватися. Прагнення наслідувати та наслідування (копіювання чужої поведінки та способу думок) може бути як довільним, так і мимовільним.	Публічна популярність. Демонстрація високих зразків майстерності. Виявлення прикладів доблесті, милосердя, служіння ідеї. Новаторство. Особистий магнетизм. "Модна" поведінка та оформлення зовнішності. Заклик до наслідування.
5. Прохання	Звернення до адресата із закликом задовольнити потреби або бажання ініціаторів впливу	Ввічливі формулювання. Вияв поваги до права адресата відмовити у проханні, якщо його виконання є незручним для нього або суперечить його власним цілям.
6. Примус	Вимога виконувати	Оголошення жорстко

	розпорядження ініціатора, підкріплювана відкритими або імпліцитними загрозами. Суб'єктивно примус переживається: ініціатором – як власний тиск, адресатом – як тиск на нього з боку ініціатора або висловлювання зневажливих та образливих суджень про особу та/або брутальне агресивне засудження, висміювання справ чи вчинків.	визначених строків або способів виконання без будь-яких пояснень та обґрунтувань. Накладення заборон та обмежень, що не підлягають обговоренню. Залякування можливими наслідками. Погроза покаранням, а в найбільш брутальних формах фізичною розправою.
7. Деструктивна критика	Руйнівний характер такої критики полягає в тому, що вона не дозволяє людині “зберегти обличчя”, відволікає її сили на боротьбу із виниклими негативними емоціями, віднімає у неї віру в себе.	Приниження гідності партнера по спілкуванню. Висміювання того, що адресат критики неспроможний змінити: зовнішності, національного та соціального походження, швидкості реакцій, тембру голосу та ін. Висловлювання справедливих критичних зауважень адресату, який перебуває у стані приголомшеності та пригніченості через невдачу.
8. Ігнорування	Неуважність по відношенню до партнера, його висловлюванням та діям. Найчастіше сприймається як ознака зневаги та виступає як тактовна форма вибачення нетактовності та необачності, припущеної партнером.	Демонстративне пропускання слів партнера “мимо вух”. Невербальна поведінка, яка вказує, що присутність партнера не помічається. Невиконання обіцянок або нехтування попередніми домовленостями із відсутністю спроб пояснити що-небудь. Мовчання та пустий погляд у відповідь на запитання, дорікання або інші висловлювання партнера. Раптова зміна теми розмови.
9. Маніпуляція	Приховане від адресата спонукання до певних станів, зміна ставлення до будь-чого, прийняття рішення та виконання дій, необхідних для досягнення ініціатором своїх цілей. При цьому для маніпулятора важливо, щоб адресат	Порушення особистого простору, що виражається у занадто тісному наближенні чи доторканні. Різке прискорення або уповільнення темпу комунікації. Провокативні висловлювання. Піддражнюючі

	<p>вважав ці думки, почуття рішення і дії своїми власними, а не “нав’язаними” зовні, і вважав себе відповідальним за них.</p>	<p>висловлювання. Наприклад, невинний обман, введення в оману. Замасковані під малозначущі та випадкові висловлювання обмова і наклеп, які можуть бути прийняті як такі лише по непорозумінню. Перебільшена демонстрація своєї слабкості, недосвідченості, щоб пробудити в адресата бажання допомогти, зробити за маніпулятора роботу, передати йому цінну чи навіть секретну інформацію, навчити його робити що-небудь тощо. “Дружній шантаж” (натяки на помилки, порушення та невдачі, припущені адресатом у минулому; жартівливі пригадування “старих гріхів” або особистих таємниць адресата)</p>
--	---	---

Важливо акцентувати увагу на тому, що дипломатичні взаємини мають стосуватись саме горизонтальних, а не вертикальних комунікацій, оскільки поступки навряд чи можна вважати «взаємними», якщо вони пропонуються стороною, що має вищий статус. Саме тому тут, як і в міжнародному праві, витримується суверенність суб’єктів в розумінні визнання права вільного вияву ініціативи незалежно від статусу.

Комунікація – це, передусім, спосіб діяльності, що полегшує взаємне пристосування поведінки людей. Суть комунікативної діяльності не в тому, щоб висловити своє ставлення до чогось, а в тому, щоб досягти такої кооперації, коли поведінка кожного змінюється і певною мірою регулюється фактом участі інших індивідів. Комунікація – це такий обмін, що забезпечує кооперативну взаємодопомогу, роблячи можливим координацію дій більшої складності. По суті, у дипломатичній діяльності ми маємо ті випадки обміну інформації, про які було багато написано в науковій літературі. Історично сформованими в практиці міжнародних переговорів можна вважати дві моделі комунікацій: «симетрична комунікація, в якій той, хто говорить і той, хто слухає по чергово виступають у ролі то об’єкта, то суб’єкта спілкування, та асиметрична комунікація, де одна зі сторін бере на себе функції тієї, що впливає, тобто суб’єкта, а інша – того, на кого впливають, тобто об’єкта».

Комунікативна система є ефективною, якщо:

1) інформаційне повідомлення впливає на реципієнта, його ціннісні орієнтації, соціальні настанови та знання. З цієї позиції є неприпустимим так зване формальне, протокольне проведення переговорів, де б протилежна сторона не зазнавала змін власних переконань і не розширювала політико-ідеологічних та соціокультурних уявлень про інших учасників переговорів;

2) саме повідомлення несе в собі щось нове, що містить потенційну можливість для засвоєння, і тим самим – для забезпечення перспективи міжнародних стосунків. Отже, в переговорному процесі інформаційний обмін між сторонами не може не переходити на якісно вищий рівень, оскільки лише це робить переговори доцільними;

3) в процесі переговорів досягається зменшення існуючого стану невизначеності; реципієнт має здатність та готовність для отримання та засвоєння інформації. Будь-які переговори спрямовані на подолання стану нерівноважної невизначеності, коли поведінка представників держав-учасниць є непередбачуваною. Отже, основне призначення переговорів в дусі сучасної євроінтеграції – це збільшення рівня прогностичності поведінки суб'єктів міжнародних відносин.

Тобто ефективність комунікації визначається мірою єдності між повідомленням комунікатора та комунікативною поведінкою реципієнта.

Комунікативну стратегію впливу в переговорних процесах міжнародного рівня доцільно розглядати з позиції існуючих в науковій літературі моделей переконуючої комунікації.

Біхевіористська модель ставить перед собою два основних завдання. По-перше, в рамках цієї моделі виражаються всі основні характеристики в термінах генералізованої схеми «стимул – реакція – часовий інтервал – підкріплення». По-друге, в біхевіористській моделі чинники формування навичок (частота підкріплень реакцій, часовий інтервал між реакцією та підкріпленням, інтенсивність, значущість та умови підкріплення і т.д.) є разом з цим і чинниками, що визначають ефективність комунікативного впливу.

В балансних теоріях переконуючий комунікативний вплив розглядається з точки зору досягнення такого стану, в якому б існувала консонантність установок, їх несуперечливість, когнітивна конгруентність.

Сформулюємо декілька висновків, що випливають з балансних теорій переконуючого комунікативного впливу для діяльності дипломата-учасника переговорного процесу.

По-перше, дипломат має оволодіти техніками діалогічно-синтонічного спілкування, які дадуть можливість не порушувати когнітивну збалансованість переконань інших учасників переговорів. Комунікативний вплив має здійснюватись не через спроби нав'язати власну позицію в спілкуванні, а через приєднання до позиції партнера з метою вироблення інтегративної предметно-проблемної позиції. Оскільки приєднання є однією з комунікативних НЛП-технологій, то особливого значення за сучасних умов набуває підвищення психотехнологічної компетентності дипломатичних працівників.

По-друге, в дипломатичному спілкуванні необхідно підтримувати відповідний зворотній зв'язок з емпатійним та резонативним ефектом; з одного боку, відобразити не лише отримувану фактуальну інформацію, але й емоційний стан, а з іншого – враховувати існуючі етнокультурні особливості.

По-третє, необхідним є зняття різноманітних «Я-фільтрів» в процесі комунікації. Взагалі, налаштування на ефективну переговорну комунікацію є неможливим без роботи політика із власною свідомістю в напрямку усунення комунікативного егоцентризму, що є доволі частим явищем в системі дипломатичних комунікацій великих і малих держав.

Часто дипломатичні представники розвинених країн переконані в тому, що вони володіють всіма необхідними даними як про соціально-економічну та політичну ситуацію в країні та регіоні, так і про особисту участь кожного у виконанні тих чи інших доручень, а тому установка на «всезнання» мимоволі відтворює атмосферу комунікативної системи, де слухають у відповідь тільки те, що хотіли б почути, вважаючи, що і без того достатньо

проінформовані.

У зв'язку з цим повноцінна дипломатична комунікація має орієнтуватись на припущення актуального незнання. Інерція історичної параної, коли політичне керівництво країни, виходячи з негативних прецедентів минулого, вороже і упереджено ставиться до учасників переговорного процесу, має бути замінена комунікативним режимом нововідкриття співрозмовника, що означає подолання ідеологічної стереотипізації.

6. Національні стилі ведення переговорів

Західні національні стилі ведення переговорів глибоко вкорінені в західній культурі, засновані на пріоритеті ідеї сили і діяльності, тому тривалий час на Заході домінував жорсткий стиль ведення переговорів, націлений на гру з нульовою сумою, де переможець отримує все. Тільки в кінці минулого століття в культурі переговорів починають затверджуватися нові підходи, засновані на ідеї партнерських відносин, чому значною мірою сприяли закінчення холодної війни і політика розрядки.

У **західній культурі переговорів** особливе значення має ідея відокремлення політики від моралі, що веде до світського і прагматичного розумінню техніки переговорного процесу, домінуванню технологічних принципів над етичними.

Західна культура міжнародних переговорів сьогодні справедливо піддається критиці за використання подвійних стандартів у практиці переговорного процесу. Йдеться про **концепції прав** людини, яка під час політичних переговорів нерідко використовується західними політиками як інструмент політичного тиску на партнерів по переговорах. В умовах, коли всі члени світової спільноти схильні міркувати про свої права і ніхто не поспішає брати на себе обов'язки, стає очевидним, що людство вже не може обмежуватися тільки Загальною декларацією прав людини (ООН, 1948 р.). Ця декларація забезпечує лише деякі зовнішні норми політичної поведінки, залишаючи без уваги внутрішню духовну позицію.

Глобалізація світового політичного процесу поставила під сумнів презумпцію західної культури нав'язувати західні цінності та принципи іноземним партнерам, при цьому деякі західні лідери самі визнають, що така політика підриває демократичні ідеали світової спільноти.

Західні дослідники підраховали, що 85% інформації, яка циркулює в каналах комунікацій всього світу, - західного походження, при цьому 52% світового бізнесу в області інформаційних технологій мають коріння в США, а 75% всього ринку програмних продуктів належить американським компаніям. Таке інформаційне домінування дозволяє використовувати технологію програмуючого лідерства на міжнародних переговорах, яка стала новим ефективним інструментом західного домінування.

Стратегія програмуючого лідерства полягає у висуненні на міжнародних переговорах порядку денного, що включає формулювання найбільш актуальних проблем в найбільш виграшному для лідера форматі, що припускає деякий спектр спільних дій ряду держав під керівництвом лідера і в його інтересах.

Загальна концепція програмуючого лідерства складається з декількох програмних принципів:

- випереджальне зовнішньополітичне планування і вкидання в політичний дискурс ідей і концепцій, втілення в життя яких відповідає інтересам лідера;
- випереджальне формулювання основоположних цілей міжнародного порядку денного у вигідному для лідера ракурсі;

- рішуче дистанціювання від «чужої гри» та ігнорування цілей інших суб'єктів світової політики;

- штучне створення лідером умов, що підштовхують партнерів до інкорпоруванню пропонованого лідером порядку денного в їх зовнішньополітичні програми.

Улюблена тактика *американців* на міжнародних переговорах пов'язана з прагненням гнучко балансувати між протилежними національними інтересами. Будучи тверезими і неупередженими людьми, вони віддають перевагу ситуаційному аналізу і здатні швидко перебудовуватися. Суть американської тактики вельми точно визначив Томас Джефферсон: «Ми повинні зайняти таке положення між двома суперниками націями, щоб залишатися не залученими до тих пір, поки необхідність не змусить нас зробити це, і ми в підсумку могли б приєднатися до ворога того, хто поставив нас перед такою необхідністю». Саме таким чином американці поводитися на міжнародних переговорах під час двох світових воєн.

Особливо слід відзначити пристрасть американців до експериментаторства, глибоко вкорінену в їх історії. Вони щиро вірять у те, що американці - обрана нація, благословенна Провидінням на порятунок від гріхів світу. Сьогодні месіанський стиль у зовнішній політиці США проявляється особливо сильно, що пов'язано з претензіями на роль глобального лідера.

Схильність до консерватизму і сьогодні відрізняє *англійський* національний стиль. Консервативний політичний стиль передбачає сильний контроль «зверху» - з боку центральних політичних інститутів та лідерів, управління владною рукою, опору на духовно-моральні цінності та матеріальні інтереси.

Певна схильність англійців до ритуалу і традиціям на переговорах передбачає послідовність дій, якої англійці намагаються ретельно дотримуватися. Для них характерно починати переговори з обговорення абстрактних проблем, таких як погода, спорт, діти, тварини. Любов англійців до тварин широко відома, і англійські дипломати часто стають поборниками товариств захисту тварин не тільки у себе на батьківщині, а й за кордоном.

Таким чином, на відміну від американців, що віддають перевагу на переговорах «брати бика за роги», з англійцями краще починати переговори не з предмета обговорення, а з суто життєвих проблем. Моральні та етичні питання є для них вельми значущими, тому важливо показати їм, що загальнолюдські цінності для їхніх партнерів якщо і не вище політичних, то принаймні дорівнюють їм.

Найважливішими рисами *французької* ментальності є розсудливість, скепсис і матеріалізм. Розум - володар французького життя. При всій своїй запальності вони скептики, що на переговорах виражається в певній споконвічній недовірі до нової справи. Французи не відразу дозволяють переконати себе в доцільності внесених за столом переговорів пропозицій: для них дуже важливі аргументи, підкріплені фактами, політичними, економічними або технічними обґрунтуваннями.

Німцям властиво відразу переходити в бесіді до головного питання, без ліричних відступів про погоду та природу. Вони уникають вживати самі і не люблять вислуховувати від інших порожні фрази. Німці на переговорах дуже сухі й педантичні і при цьому дуже розважливі. Визначальним для німецької ментальності є почуття обов'язку. Цікаво, що німці не сприймають ніяких сюрпризів і імпровізацій навіть у неформальних заходах на переговорах. Вони здатні внести в реєстр, прорахувати і передбачити всі деталі, навіть якщо мова йде про відвідини концертного залу, музею чи театру.

Незважаючи на те що **Схід** представлений величезною кількістю найрізноманітніших культур, всі східні традиції об'єднують колективізм, традиціоналізм, пріоритет обов'язків людини, що яскраво проявляється в східних стилях ведення переговорів.

На мусульманському Сході особливо яскраво виражено вплив релігії на всі сфери суспільного життя. Духовна і світська влада тут нерозривно злиті: і в бізнесі, і в політиці дотримання основних правил шариату вважається обов'язковим. Ідея єдиного Бога і принцип повної покори вказують людині на її досить скромне місце в світі. Мусульманська релігія не містить ідеї подібності людини Богу: вона з самого початку відсікає претензії людини на абсолютність. Одночасно ісламська культура вчить людину з довірою ставитися до долі. Вона застерігає людину від психології пана і переможця, спонукає бізнесменів і політиків обмежувати свої владні устремління межами можливого.

На конфуціанському Сході (країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону) сформувався ще один тип східної культури переговорів. Наріжним каменем конфуціанської свідомості є кланова солідарність. При відсутності особистого індивідуалізму сім'ю в тій цивілізації можна розглядати як головний осередок суспільства. Людина живе і працює заради сім'ї і разом з сім'єю. Кланова солідарність - могутня сила, яка згуртовує конфуціанські країни, а це, у свою чергу, народжує патріотизм, любов до батьківщини, бажання працювати в ім'я неї. Китайці широко віряють, що всі вони походять від одного предка, а японці вважають свого імператора главою нації-родини.

В *індійській* культурі, навпаки, глибоко закладений внутрірелігійний плюралізм, оскільки індуїзм припускає безліч шляхів, істин і способів життя, які анітрохи не виключають один одного. Головні особливості індійського національного характеру і темпераменту пов'язані з концепцією реінкарнації (перевтілення). Вони не схильні надавати основне значення власної. Ось чому індійці так терпимі до інших людей, до їх думок, віруванням, політичним поглядам. Вони проповідують етику ненасильства, турботу про природу і навколишній світ.

Всі східні культури переговорів глибоко самобутні, і тому, збираючись на переговори зі східними партнерами, важливо докладно познайомитися із характерними рисами їх національної культури.

Арабський стиль ведення переговорів нерозривно пов'язаний з мусульманською культурною традицією. Іслам надає величезний вплив на світ бізнесу і політики в арабських країнах. Ритм життя, години роботи, проведення ділових зустрічей і переговорів - все тут повинно бути погоджено з релігійними звичаями і традиціями. Ніщо не повинно заважати арабові в години, покладені для молитви, і розклад переговорів має це враховувати.

Ідея єдиного Бога і принцип повної покори вказують людині на її досить скромне місце в світі. Одночасно ісламська культура вчить людину з довірою ставитися до долі: ісламські бізнесмени і політики на переговорах ніколи не будують грандіозних планів і не заглядають у далеке майбутнє, бо це суперечить світогляду мусульман.

У мусульманській традиції зі схваленням йдеться про зовнішню демонстрацію символів багатства і високого становища в суспільстві. Відсутність аскетизму, демонстрація успіху і могутності вражає представників інших цивілізацій в культурі мусульман. Тому під час переговорів з представниками арабського світу слід приділяти велику увагу одягу, зовнішньому вигляду, етикету, подарункам, підкреслювати всі титули і посади ваших арабських партнерів по переговорах.

Етика ісламу - це етика конкретних норм; вона суто практична, цікавиться не мотивами поведінки людей, а їх вчинками.

В основі *китайського* стилю ведення переговорів лежить конфуціанська етика, і в певному сенсі він уособлює собою шлях золотієї середини в бізнесі та політиці. Конфуціанство являє собою систему цінностей, що регулюють відносини людей. Світ

поділений на чіткі структури: старші - молодші, патрон - клієнт. На переговорах вертикальна структура відносин чітко відтворюється в ієрархії і субординації делегації, у відносинах лідерів і підданих.

У культурі переговорів домінує послідовний традиціоналізм, прихильність канонам в діях і риторичі. Бізнесмени та політики дуже часто використовують в якості аргументів на переговорах історичні факти, цитати древніх філософів чи аналогії з подіями в минулому. Посилання на «давнину» - головні докази й аргументи в суперечках, при цьому поняття «давнини» ніколи не обмежувалося часовими рамками, оскільки суспільне життя і історія завжди були тісно взаємопов'язані. Таким чином, стародавність тут міцно увійшла в культуру переговорів.

Етика міжособистісних відносин в конфуціанстві надзвичайно висока: вони повинні бути пронизані почуттям любові, не стаючи формальними обов'язками. Подібний підхід передбачає використання м'яких переговорних технологій, уникнення прямих силових впливів, апелювання до етичних і моральних принципів. Керівники всіх рангів в бізнесі і політиці підносяться тут дуже високо, майже обожнюються.

У китайському стилі переговорів втілилися ідеали природності, неквапливості, готовності чекати дозрівання необхідних умов з безмежним терпінням. Подібний стиль визначають ритуал і ієрархія на всіх рівнях переговорного процесу. Все це тісно пов'язано зі здатністю китайців пожертвувати миттєвими вигодами на переговорах заради більш важливих довгострокових інтересів китайської політики.

Сильними сторонами китайської дипломатії є її цілеспрямованість, активність, плановість, цілеспрямованість. Китайська сторона з самого початку прагне чітко розмежувати окремі етапи переговорного процесу: початкове уточнення позицій, їх обговорення, прийняття угоди, заключний етап підписання документів. На початковому етапі велика увага приділяється зовнішньому вигляду партнерів по переговорах, їх манері поведінки. На такій підставі китайці намагаються визначити формальний і неформальний статус і вплив кожного з учасників делегації і надалі чітко орієнтуються на учасників з більш високим статусом, як офіційним, так і неофіційним. При цьому загальна стратегія переговорного процесу заснована на парадоксальному конфуціанському постулаті «управляти не діючи». На переговорах подібна стратегія виражається в наступному: китайська сторона зазвичай вичікує, щоб партнери першими зробили пропозицію – прагнення досягти максимального результату при мінімальних зусиллях. На поступки китайці йдуть під самий кінець переговорів, після того як оцінять можливості і недоліки своїх партнерів. Нерідко їх пропозиції з поступками з'являються в той момент, коли вже здається, що переговори остаточно зайшли в глухий кут і досягти домовленості не вдасться. При обґрунтуванні своєї переговорної позиції китайці вміло використовують всі помилки і промахи, допущені партнерами по переговорах.

Китайці ніколи не приймають рішень без досконального вивчення всіх аспектів і наслідків передбачуваних угод. Їх делегація зазвичай дуже численна, оскільки має в своєму складі велику кількість експертів з усіх питань порядку денного переговорів. По найбільш важливих питань рішення приймаються колегіально, з численними узгодженнями на всіх рівнях, при цьому неухильно дотримуються культ старших і ієрархія. Схвалення досягнутих домовленостей з боку центру обов'язково. Все це передбачає, що у складі учасників переговорів з китайцями повинні бути висококваліфіковані фахівці, здатні на місці вирішувати складні питання, а також хороший перекладач, знаючий специфічну китайську термінологію.

У делегації партнерів китайці зазвичай намагаються знайти тих, хто висловлює симпатії їхньому боці, і через цих людей вплинути на позицію протилежної сторони. Велике значення для них має розвиток духу дружби на переговорах; важливу роль відіграє налагодження неформальних відносин з партнерами. Китайці проявляють гостинність, привітність, щирий інтерес, нерідко особистий. Китайці взагалі дуже гостинні: за обідом вони можуть запропонувати близько 20 страв, і, щоб не образити господарів, необхідно хоч трохи спробувати від кожного. Роблячи подарунки китайської делегації, слід мати на увазі, що сувеніри потрібно дарувати не окремим співробітникам, а делегації в цілому.

Мати справу з китайськими партнерами на переговорах вельми складно: ця стародавня культура виробила складні переговорні стратегії із зовнішнім світом, які багато в чому нагадують гру в шахи.

ТЕМА 7. Співробітництво та інтеграція в міжнародних відносинах

1. Сутність міжнародного співробітництва
2. Інтеграційні процеси
3. Дезінтеграційні процеси
4. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів (ООН, ОБСЄ, НАТО)
5. Миротворчість

1. Сутність міжнародного співробітництва

Сутність міжнародного **співробітництва (співпраці)** зводиться до того, що відносини у міжнародному середовищі спрямовуються на пошуки спільних інтересів, уникнення кризових форм взаємодій та насилля між учасниками міжнародних відносин.

У науковій літературі по-різному пояснюється і суть міжнародної співпраці. Одні співробітництво пояснюють як засіб досягнення безпеки, для інших співробітництво є головною мотивацією для досягнення економічної користі, ще інші трактують розширення співробітництва як засіб стабілізації міжнародної системи, що проявляється у подоланні несприятливих закономірностей функціонування, у гнучкості та здатності супротивитись тільки тим змінам, що призводять до дезінтеграції, руйнування.

П. Циганков визначає міжнародну співпрацю як процес взаємодії двох або кількох акторів, у якому немає місця застосуванню збройної сили та домінують пошуки спільних інтересів. Ж.-П. Деррієннєк пояснює міжнародну співпрацю як певну дію учасників та її результат, поштовх до продовження такої дії. Два актори знаходяться у стані співробітництва, коли кожен з них може бути задоволений тільки в тому випадку, коли задоволений партнер. Р. Кеохейн трактує співробітництво як ситуацію, коли одні актори регулюють свою поведінку відповідно до фактичних або очікуваних переваг інших акторів через процес взаємної координації політики.

Дослідники виводять низку **умов**, необхідних для міжнародного співробітництва:

- 1) очікування державами вигод, страх перед втратами;
  - 2) тривалість взаємодій;
  - 3) зменшення числа взаємодій акторів;
  - 4) вплив міжнародних режимів;
  - 5) наявність сильної та зацікавленої держави (гегемона).
- Таким чином, до основних елементів співробітництва належать: спільність цілей держав-партнерів, очікування вигод від ситуації, взаємний характер цих вигод.

К. Дойч необхідними умовами розвитку кооперації називав спільність політичних цінностей та такі психологічні чинники, як знання партнерів, розвиток торгівлі, інтенсивність культурного обміну й обміну ідеями. Інші дослідники визначають низку чинників, які обумовлюють зближення та співробітництво у міжнародних відносинах, зокрема попереднє співробітництво, економічна могутність, політична сила.

Особливого значення міжнародне співробітництво набуває через необхідність пошуку адекватних та ефективних форм врегулювання конфліктів нового покоління. Таким чином, співробітництво трактують як корпоративну стратегію поведінки опонентів у конфлікті, яка полягає в орієнтації на спільний пошук рішення, що задовольняє інтереси всіх сторін. Тобто йдеться не тільки про механізм зняття конфліктних протиріч, але й про механізм досягнення загальних взаємних вигод.

У наукових дослідженнях виділяють такі **типи міждержавного співробітництва**:

- двостороння та багатостороння дипломатія, переговори, предметом яких є розподіл вигод держав від їх взаємодій (наприклад, відміна тарифних бар'єрів), свідоме узгодження політик, яке досягнуте в результаті обговорення (формальні договори та угоди про діяльність),

- неявне співробітництво, яке здійснюється без прямих зв'язків та/чи формальних угод, які не передбачають укладення договорів (таке співробітництво виникає із співпадіння очікувань акторів),

- нав'язане співробітництво, коли більш сильна сторона примушує іншу коректувати свою політику, але одночасно коректує і свою власну,

- створення міжнародних організацій та спеціалізованих інститутів (наприклад, інститути ООН), які виробляють та здійснюють регламентації, експертизи, субсидії.

До основних **видів міжнародного співробітництва** у сфері врегулювання конфліктів відносять:

- **стратегічне партнерство** як особливий вид міжнародного співробітництва характеризується за такими параметрами:

- 1) сторони (стратегічні партнери) досягли високого рівня взаємної довіри, можуть розвивати співпрацю на договірній основі;

- 2) їх співпраця є всеохоплюючою, тобто включає різні сфери – економічну, політичну, культурну, гуманітарну тощо;

- 3) ключовими напрямками співпраці держав є військова сфера та національна безпека;

- 4) інтереси сторін щодо кардинальних питань світової політики є близькими чи співпадають, тому вони можуть узгоджувати свої міжнародні позиції.

Прикладами стратегічного партнерства є відносини між США та Великою Британією, США та Японією тощо;

- **союзні відносини** є видом співпраці держав, яка формується у випадку наявності загального ворога чи загрози їх життєвоважливим інтересам, а також з метою попередження можливих конфліктів. Такі відносини можуть бути тривалими, а також короткочасними і не завжди всеохоплюючими. Прикладами союзних відносин є антигітлерівська чи антитерористична коаліція;

- **альянс** – це співпраця держав у військовій сфері, що набула інституціоналізованих форм. Йдеться переважно про договірні дружні відносини, що характерні для регіональних систем колективної безпеки (НАТО, ЄС, СНД, Варшавський договір). Досягнення такого

виду співпраці можливе лише за наявності інтеграційних процесів у різних сферах життєдіяльності держав.

Важливу роль у процесі співпраці та розвитку рівноправного та взаємовигідного співробітництва між державами дослідники надають загально визнаним **принципам регулювання міждержавних стосунків**, які зафіксовані у міжнародно-правових документах (передусім, у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співпраці згідно зі статутом ООН, прийнятим Генеральною Асамблеєю у 1970 р., Заключному Акті Наради з безпеки і співробітництва у Європі 1975 р. та інших).

До таких міжнародно-правових принципів належить:

- принцип суверенної рівності держав, який полягає у визнанні факту політичної незалежності урядів, їх виняткової юрисдикції на своїй території, рівних прав усіх держав світу,

- принцип незастосування сили – як свідома відмова влади суверенної держави від застосування проти іншої держави будь-яких силових дій, що можуть становити загрозу її суверенітету, територіальній цілісності, життю її громадян,

- принцип мирного розв'язання спорів, що пов'язаний із свідомим вибором владною політичною елітою держави коопераційної стратегії зовнішньої політики, тобто розв'язання спорів між будь-якими державами світу здійснюється без застосування збройного насильства,

- принцип невтручання у внутрішні справи держави, який забезпечує самостійний вибір суспільством будь-якої країни власної суспільно-політичної системи,

- принцип територіальної цілісності держав, що полягає у свідомій відмові держав від спроб включити у межі своїх кордонів частки території чи навіть усю територію іншої держави за допомогою сили,

- принцип непорушності кордонів, що стосується поваги урядів держав до існуючих між ними кордонів,

- принцип поваги прав людини,

- принцип рівноправності й самовизначення народів, що полягає у запобіганні будь-якій дискримінації за національною ознакою та визнанні однакового права народів на вільний розвиток і вибір майбутнього,

- принцип співробітництва, що зобов'язує держави світу підтримувати між собою сталу співпрацю незалежно від відмінності їх політичних, економічних і соціальних систем, та

- принцип добросовісного виконання зобов'язань згідно із міжнародним правом.

2. Інтеграційні процеси

У науковій літературі виділяють низку концепцій, як зорієнтовані на пояснення природи інтеграційних процесів, зокрема:

1) **комунікативна концепція** інтеграції Карла Дойча була побудована на принципі «ізоморфізму» (уподібнення). Це дало йому можливість припускати, що всі соціальні, політичні та етнополітичні процеси, зокрема відносини між окремими етнічними спільнотами, політичними націями та державами підпорядковуються ідентичним закономірностям *natural laws*, котрі були логічно виведені кібернетикою, і перш за все, таким відомим її представником, як Н.Вінер. К. Дойч визначив і основний показник цих взаємовідносин – обсяг контактів, зв'язків і обміну між їх учасниками. Із усього цього він

зробив досить логічний висновок: зростання обсягу зв'язків між контактуючими учасниками призводить до їх зближення і об'єднання, а при певних умовах і виникнення нової спільноти та/чи утворення.

Народи і країни, цілком слушно зауважував він, починають інтегрувати в міру того, як вони стають взаємопов'язаними. Інтеграція, за його твердженням, це головним чином розвиток сітки соціальних зв'язків або комунікацій. Внаслідок процесів інтеграції, підкреслює К.Дойч, виникає «суспільство безпеки» (security community), тобто суспільство, в якому існує реальна впевненість у тому, що його члени не будуть вести між собою фізичної боротьби, а будуть вирішувати суперечки іншими шляхами;

2) дещо інакше трактують інтеграцію представники т.зв. **«функціональної» концепції**. Функціональний підхід взагалі передбачає виявлення елементів соціальної системи та з'ясування їх місця і ролі, а також значущості, тобто функцій, у процесі соціальної взаємодії/. Зокрема, засновник цієї концепції американський соціолог Талкотт Парсонс доводив, що процес інтеграції забезпечується, по-перше, взаємопроникненням *interpenetration* цінностей і потреб, а, по-друге, діяльністю таких чотирьох підсистем, як:

- економічна, яка виконує функції адаптації;
- політична, котра визначає цілі й шляхи їх досягнення;
- нормативна, яка власне і забезпечує інтеграцію та
- ціннісна, що сприяє відтворенню цілісності *integrity* системи.

Окрім того, Т. Парсонс досить переконливо доводив, що для поглиблення процесів інтеграції потрібні спеціальні механізми, а саме - універсальна правова система, розширення прав і привілеїв учасників цього процесу, а також підвищення ролі т.зв. символічних посередників, грошей, мови, емоцій тощо. Все це, за слушним твердженням Т.Парсонса та його послідовників, і призводить до поглиблення процесів інтеграції й виникнення єдиної, цілісної системи, де панують гармонійні, безконфліктні відносини між її складовими;

2) проміжне становище між комунікативною та функціональною концепціями інтеграції займає **неофункціональна концепція** професора політології Каліфорнійського університету Ернеста Гааза (Ernst Haas). Вона увібрала в себе чимало ідей К.Дойча, Т.Парсонса та англійського вченого Д.Мітрени. Останній, до речі, відомий своєю цікавою ідеєю «розгалуження» (*ramification/ spill-over*), згідно із якою процес інтеграції в якійсь одній царині сприяє інтеграції в іншій. Так, наприклад, співробітництво в технічній царині призводить до економічного зближення, останнє, в свою чергу, до політичного і т.д. Для Е. Гааза і його прихильників головне - це процес інтеграції, а не її стан та /чи наслідки. Він також переконаний, що процес інтеграції розвивається переважно в економічній царині і тут же «переливається», тобто поширюється на політику. «Неофункціоналісти» перш за все, підкреслюють значимість спонукальних мотивів учасників інтеграційних процесів, з'ясовують пристосованість еліт, їх специфічну роль і стратегічну лінію у цих процесах, досліджують фактори зростання й занепаду об'єднаних спільнот;

3) чимало елементів розглянутих вище концепцій інтеграції увібрала в себе і т.зв. **«уніфікаційна» концепція** професора соціології Колумбійського університету Емітая Етціоні (Emitai Etzioni). Головну увагу він приділяє аналізу процесів інтеграції або, за його власним висловом, «уніфікації» тих політичних одиниць, які раніше мали слабкі зв'язки або не мали їх взагалі.

Процесові інтеграції, на його думку, до якої приєднується і автор, сприяють:

- 1) культурна гомогенність;
- 2) економічна взаємозалежність;

3) територіальна близькість proximity тощо. Але найбільш ефективними засобами і методами уніфікації американський вчений вважає сили. І взагалі забезпечити інтеграцію-уніфікацію може лише те суспільство чи утворення, яке має:

а) ефективний контроль над засобами примусу й насилля - армія, поліція, судова система тощо /хоча воно може і делегувати частину цих своїх монопольних прав окремим учасникам інтеграційного процесу/; б) центр прийняття рішень, який суттєво впливає на розподіл ресурсів і винагород у суспільстві, а також воно є або стає домінуючим фокусом політичної ідентифікації для абсолютної більшості політично свідомих громадян.

Слід підкреслити, що говорячи про силу як вирішальний фактор інтеграції-уніфікації, А.Етціоні має на увазі не лише «примусову силу» (coercion): армію, поліцію, зброю, ай «утилітарну силу»: економічні й технічні чинники та адміністративні здібності, а також «визначальну силу»: цінності, символи, ритуали тощо.

Заслуговує, зокрема, на увагу визначення відомого американського етнополітолога Р.Шермергорна: *«Інтеграція - це процес, у ході якого частини або елементи суспільства включаються в активну і координовану згоду із способом життя, діяльністю й цілями домінуючої етногрупи в суспільстві».*

Досить оригінальні думки висловив Дж. Ротшильд. У поліетнічній державі, стверджує він, термін «інтеграція» може стосуватись трьох різних феноменів: 1) інтеграція «життєвих шансів» (life-chances), тобто підвищення рівнів освіченості, прибутків, найма на роботу, якості житла тощо; 2) культурна інтеграція, тобто акультурація або повна асиміляція; 3) політична інтеграція, яка відбувається тоді, коли кілька етнічних груп суспільства визнають і підтверджують легітимність системи.

Отже, можна зробити висновок, що в західній науці інтеграція розглядається водночас і як процес, і як стан об'єднання окремих частин у єдине ціле, причому як у масштабах якоїсь країни, так і на міждержавному рівні.

Цілі й завдання, які ставлять перед собою всі, хто стає на шлях інтеграції. К. Дойч досить вдало поділяв на чотири основні напрямки:

- 1) досягнення і підтримання миру;
- 2) забезпечення більших досягнень у найрізноманітніших сферах людського буття;
- 3) вирішення деяких специфічних проблем;
- 4) створення нового власного іміджу та рольової ідентичності.

Основні передумови інтеграційних процесів

Як відомо, процес інтеграції може досягти успіху, а може і зазнати невдачі. Значною мірою це залежить від передумов, які існують у середині кожної одиниці, що інтегрує і між ними усіма. Ці передумови К.Дойч теж поділяє на чотири основні групи.

По-перше, взаємна відповідність (correspondence) частин, що мають інтегрувати.

По-друге, сумісність (conformity) їх цінностей і деяких справжніх спільних винагород.

По-третє, взаємна відповідальність (responsibility). І, по-четверте, певна ступінь узагальненої спільної ідентичності або лояльності.

Всі ці чотири групи передумов можуть взаємодіяти і підсилювати одна одну, але в принципі кожну з них можна й виокремити.

Проте, К. Дойч не обмежується лише з'ясуванням передумов інтеграції. Він досліджує, конкретизує і уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів:

- 1) взаємна сумісність основних цінностей та норм політичної поведінки;
- 2) особливий, привабливий спосіб життя;
- 3) очікування більш міцних і корисних економічних зв'язків або спільних винагород;

4) помітне збільшення політичних і адміністративних можливостей, принаймні кількох учасників;

5) більш високе економічне зростання, принаймні кількох учасників /у порівнянні із сусідніми територіями/;

6) кілька важливих нерозривних ліній соціальних комунікацій через спільні кордони територій, які мають бути інтегровані та крізь бар'єри деяких основних соціальних страт, що мешкають на них;

7) розширення політичних еліт, принаймні деяких учасників і піднесення більшої спільноти як цілого;

8) відносно висока географічна й соціальна мобільність осіб, принаймні серед політично активних страт;

9) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації;

10) деяка загальна компенсація винагород у потоках інформації серед учасників;

11) досить часта зміна групових ролей серед учасників;

12) взаємне передбачення поведінки всіх учасників.

Світовій інтеграції сприяють такі умови:

1) зростання відкритості держав;

2) збільшення густоти економічних, політичних, культурних, інформаційних та інших взаємозв'язків;

3) зростання взаємозалежності народів і держав у вирішенні глобальних проблем; 4) посилення планетарного резонансу регіональних подій тощо.

На думку К.Дойча, цілі й умови інтеграції значною мірою визначають характер цього процесу і засоби його забезпечення: виробництво цінностей; розподіл цінностей; утримування силою; ідентифікація.

Типи етнополітичної інтеграції

Варто звернути увагу на те, що в західній науці процес інтеграції поділяється на примусовий та добровільний. Суто *примусовою* вважається та інтеграція, яка здійснюється «мілітарними засобами». Примусова інтеграція мала місце в імперіях та тоталітарних державах як унітарного, так і федеративного, точніше квазіфедеративного типу. Одним із багатьох сумних прикладів тут може служити лишній СРСР. Проте, як показали події останніх років, примусова інтеграція може мати місце і в посттоталітарній державі. Однак, як застерігав К. Дойч, та й не він один, спроба створити або зберегти об'єднану спільноту /державу або міждержавне утворення/ силою можуть принести широкомасштабну війну, якої спільнота намагалась уникнути.

Добровільна інтеграція, яка відбувається з ініціативи політичної еліти і при масовій підтримці населення кожної з частин, що інтегрується, може мати місце, перш за все, у відкритих суспільствах або між ними. Яскравим прикладом тут може бути більшість західних країн, а також Європейське Співтовариство. Пояснюючи сутність добровільної інтеграції, відомий вчений Франьо Таджмен справедливо зазначав, що вона:

- має місце там і тоді, де і коли виникає історична потреба;
- свідчить про завершення процесу самовизначення націй;
- відбувається на справді добровільних засадах;
- вільна від імперсько-гегемоністського тягаря минулого;
- позбавлена ідеологічної виключності;
- задовольняє національні домагання всіх націй;
- координує волю й інтереси кожної країни тощо.

Втім, має місце і напівпримусова та/чи напівдобровільна інтеграція. Напівдобровільною може вважатись така інтеграція, яка відбувається в т.зв. «стресових умовах». На думку канадського дослідника П. Солдатоса, такими стресовими умовами можуть бути: воєнна загроза, економічні труднощі, турбота про збереження основних цінностей кожного учасника інтеграційного процесу тощо. Саме ці «стреси», підкреслює П.Солдатос, можуть призводити до зародження проекту об'єднання і спільних пошуків виходу із кризи. Типовим прикладом добровільно-примусової чи примусово-добровільної інтеграції може служити створення на теренах колишнього СРСР Співдружності Незалежних Держав (СНД).

Показово, що аналізуючи процес інтеграції, К.Дойч зауважує, що об'єднана спільнота, котра при цьому виникає, зовсім не схожа на живий організм, як стверджують «функціоналісти». Інтеграція скоріше нагадує процес збирання на конвеєрі (assembly line). Інтегрована спільнота збирається з усіх своїх основних елементів і частин протягом всієї своєї історії на зразок того, як збирається автомобіль. Для автомобіля не має особливого значення в якій послідовності додавалась кожна з його частин. Процес інтеграції, як і процес збирання автомобіля, починається навколо певного «ядра», яке складається із однієї або кількох політичних одиниць, більш сильних, високорозвинутих, передових і привабливих.

Більшість західних вчених підкреслюють, що інтеграція народжується спочатку як теорія, але потім стає реальною політикою і поволі набирає сил. Щоб стати актуальною, проблема інтеграції повинна привернути увагу впливових політичних груп і значної частини населення. Для цього потрібно три умови:

1) Перша і найбільш важлива полягає у тому, щоб постав новий привабливий спосіб життя із спільним очікуванням, що прийде багато добрих змін і відчутне поліпшення в усіх сферах життя у порівнянні із минулим або із стандартами сусідніх регіонів. Це дасть народу і політичним елітам прихований сенс об'єднання їх поглядів та інтересів.

2) По-друге, цей прихований або приспаний сенс єдності повинен бути розбуджений певним зовнішнім Викликом, який вимагає нової і сильної Відповіді.

3) По-третє, на арену політичного життя має вийти нове покоління і розпочати нові політичні дії, спрямовані на інтеграцію.

Дж.Ротшильд докладно розглядає ситуації, які можуть утворитись внаслідок різних підходів до інтеграції. У політичній царині поліетнічної держави, де домінуючі та підлеглі етнічні групи можуть або підтримувати, або відкидати інтеграцію, може виникнути щонайменше чотири комбінації ситуацій:

Перша. Обидва учасники – і домінуюча, і підлеглі групи – можуть негативно ставитись до культурної та соціальної інтеграції. Як це парадоксально не звучить, але така ситуація може сприяти інтеграції, яскравим прикладом чого служить Швейцарія.

Друга. Домінуюча група виступає за, а підлеглі групи – проти інтеграції. Це більш конфліктна ситуація, ніж попередня. І, якщо домінуюча група не зможе забезпечити інтеграцію «життєвих шансів», а буде робити ставку на культурну, політичну, або якусь іншу дискримінацію, сподівання на об'єднання зазнають провалу.

Третя. Підлеглі групи бажають, а домінуюча група не бажає інтеграції, як це було, приміром, із євреями у Західній Європі у ХІХ столітті та негритянським населенням у США після громадянської війни. У таких випадках можна очікувати піднесення боротьби за групові права та/чи групову автономію.

Четверта. І домінуюча, і підлеглі групи можуть бажати інтеграції. Але, як це не парадоксально, успіх тут зовсім не гарантовано. Бо кожна із сторін може претендувати і

змагатись за встановлення свого контролю над цінностями й природними ресурсами, що неодмінно призведе до конфліктів, які, до того ж, будуть підсилені процесами всюдисущої модернізації. Проте, на нашу думку, подібна ситуація є радше гіпотетичною, аніж реальною, оскільки сьогодні мало знайдеться підлеглих груп, які б палали бажанням інтегруватись у якесь більше суспільство.

Етапи і методи етнополітичної інтеграції

За слушним твердженням К.Дойча, інтеграційні рухи у своєму розвитку проходять три етапи.

1) «етап інтелектуалів», коли його очолюють і підтримують лише деякі представники інтелігенції;

2) «етап великих політиків», коли до нього приєднуються більш широкі політичні кола і йдуть пошуки політичних компромісів;

3) «етап масового руху та/чи широкомасштабної елітної політики». Для забезпечення успіху інтеграційних процесів, американський дослідник радив користуватись цілою низкою методів, які, на наш погляд, повинні взяти на озброєння правлячі кола посттоталітарних поліетнічних держав. Головними серед них він вважав наступні:

- забезпечення широкої народної підтримки;
- впровадження плюралізму;
- надання автономії та/чи суверенітету учасникам інтеграційного процесу на відповідний перехідний період;
- відміна деяких непопулярних статей законодавства тощо. Характерно, що водночас він рекомендував уникати неефективних методів, зокрема, створення спеціальних політичних інститутів; введення нових спеціальних символів; опікування призначенням спеціально відібраних людей для політичних і адміністративних установ та ін. Всі ці методи можливо і потрібні, але самі по собі вони роблять мало або й зовсім нічого для справи. Крім того, вони скоріше асоціюються із невдачею інтеграції, ніж з її успіхом.

Варте уваги і попередження К. Дойча про те, що будучи створеною, об'єднана спільнота, держава та/чи міждержавне утворення часто є «дуже вразливими на громадянські конфлікти, а також сепаратизм».

3. Дезінтеграційні процеси

Коріння етнополітичної дезінтеграції сягають давніх часів. Вони були обумовлені намаганнями етнічних спільнот відособитись і зберегти свою окремішність. Саме внаслідок цих процесів виникли перші міста-поліси, яких лише в Давній Греції нараховувалось біля 160, а також перші етнічні держави. Але вже тоді етнічні спільноти зрозуміли переваги спільного існування і почали об'єднуватись у перші федерації та конфедерації. Так зародився природний, об'єктивний процес інтеграції. Важко сказати, скільки б він тривав і до яких наслідків призвів, якби йому на зміну не прийшла примусова інтеграція, яку започаткували і майже півтори тисячі років втілювали у життя імперії. З тих давніх часів так і йдуть поруч, змінюючи один одного, процеси дезінтеграції та інтеграції.

Варто наголосити, що, по-перше, дезінтеграційним процесам завжди передують етнічний ренесанс з його процесами диференціації та солідаризації, а також політизації етнічностей. На нашу думку, це можна вважати однією із закономірностей етнополітичних процесів. Проте, важливо враховувати, що етнополітичний ренесанс далеко не завжди і не всюди призводить до процесів дезінтеграції. Досить часто він обмежується лише процесом диференціації.

По-друге, в основі процесів дезінтеграції та інтеграції лежать відповідно відцентрові (centrifugal) та доцентрові (centripetal) тенденції. Вони є взаємозалежними та взаємообумовленими, що знайшло відображення у т.зв. «парній» (paired) концепції відцентрових та доцентрових тенденцій у соціальному житті.

Відомий американський етнополітолог Річард Шермергорн довів, що відцентрові сили, як правило, нуртують серед підлеглих етнічних спільнот, а доцентрові – серед домінуючих. Це теж можна вважати однією із закономірностей етнополітичних процесів.

Слід враховувати, що процеси етнополітичної дезінтеграції можуть мати як природний, так і примусовий характер. Історія переповнена прикладами дезінтеграції обох типів.

Найбільш відомими прикладами *примусової дезінтеграції* був розподіл таких націй і держав, як польська, німецька, в'єтнамська, корейська та ін., а також багатьох етносів, у тому числі й українського, між кількома різними, «чужими державами», що призвело навіть до появи в західній науковій літературі такого терміну, як «розділені нації» (devided nations). Причини дезінтеграції такого типу зрозумілі – сила /військова, економічна, політична/ або загроза її застосування.

Складніше, проте більш цікаво й корисно, буде з'ясувати причини *природного роз'єднання* чогось раніше єдиного і цілого. Зрозуміло, що у кожному випадку ці причини будуть різними. Але є серед них і ті, котрі слушно вважаються загальними. За цілком правильним твердженням К.Дойча, існує щонайменше шість причин, які призводять до дезінтеграції:

1) Швидке зростання тягаря в економічній, військовій або політичній царинах для всієї спільноти, або якоїсь її складової частини /особливо, якщо це зростання тягаря відбувається на ранньому етапі, до того як інтеграція укорінилась і призвела до народження глибокої політичної лояльності та звичаїв.

2) Значне піднесення соціальної мобілізації та політичної активності, більш швидке, ніж процес громадянської асиміляції і набуття загальної політичної культури спільноти.

3) Різке посилення регіональної, економічної, культурної, соціальної, лінгвістичної або етнічної диференціації, більш швидке і сильне, ніж будь-який компенсуючий інтеграційний процес.

4) Серйозний занепад у царині політичних і адміністративних можливостей уряду й політичної еліти вирішувати поточні завдання та нести тягар.

5) Закритий характер політичної еліти, яка посилено гальмує доступ нових членів та ідей, що призводять до зростання ворожих контреліт серед потенційних членів правлячої еліти, які до неї так і не увійшли.

6) Нездатність уряду і еліти вчасно проводити потрібні реформи та вирішувати питання, яких бажає чи очікує населення; або нездатність вчасно реагувати на занепад або втрату деяких привілеїв чи домінуючих позицій.

Актуальним є питання, чому в одних регіонах світу відбуваються інтеграційні, а в інших – дезінтеграційні процеси? Для країн, де домінують інтеграційні процеси, властива занепадаюча роль національної держави, поміркований суверенітет, послаблення націоналізму, зріла ринкова економіка, розвинуте громадянське суспільство, відкритість, демократизм, політичні методи вирішення конфліктів, сформована політична нація, етнічний плюралізм, децентралізація, панування принципів федералізму та/чи регіоналізму, пріоритет прав людини тощо. Все це нейтралізує відцентрові сили, знімає численні протиріччя, послаблює конфлікти, створює сприятливий ґрунт для об'єднавчих тенденцій.

Згідно із відкритою Арнольдом Тойнбі (Toynbee) закономірністю, і процес дезінтеграції, і процес інтеграції спираються на ритми Виклику-і-Відповіді. Ці ритми видатний англійський історик висловив у вигляді двох формул:

1) прогресуючого розпаду та

2) прогресуючого зростання.

Формула №1: «Виклик, на який дається безуспішна відповідь, породжує іншу таку ж безуспішну відповідь і т.д., аж до повного знищення».

Формула №2: «Виклик, на який дається успішна відповідь, породжує новий виклик, на який знов йде успішна відповідь і так до надлому».

Отже, неспроможність суспільства дати ефективну і адекватну відповідь на виклики часу зупиняє процес зростання і породжує процес розпаду або дезінтеграції.

По-перше, дезінтеграція найчастіше і в перш за все призводить до скорочення контактів, послаблення взаємозв'язків та взаємодій між складовими частинами раніше цілісної системи /політичної нації, суспільства, держави, міждержавного утворення/, а також занепаду діяльності спільних координаційних інститутів.

По-друге, в певних умовах дезінтеграція може набути необоротного характеру і набрати крайньої форми, відомої ще як сепаратизм, тобто перетворитись на один із різновидів націоналістичного руху, який має на меті створення самостійної держави.

І, по-третє, процес дезінтеграції не можна розглядати як однозначно негативний, або однозначно позитивний. Бо він готує ґрунт, з одного боку, до послаблення, занепаду; а часом і розчленування багатонаціональних держав, а, з іншого - до народження нових, чи відродження старих національних держав.

Не можна не звернути увагу також і на те, що дезінтегрують, перш за все, імперії або багатонаціональні держави.

За слушною думкою західних етнополітологів, соціальним детонатором, тобто ініціатором дезінтеграційних процесів, як правило, виступає еліта підлеглої етнонаціональної спільноти. Мають місце випадки, коли цю роль, не бажаючи того, можуть виконувати і правлячі кола домінуючої етнонації. Прикладом тут може служити ДКНС /Державний Комітет із Надзвичайного Становища/, який в серпні 1991 р. захопив владу у колишньому СРСР і, по суті справи, спровокував і прискорив його дезінтеграцію, хоча й переслідував протилежну мету – зберегти його у незмінному вигляді. Трапляються також випадки спільних дій лідерів політичних еліт і домінуючої, і підлеглих етнічних спільнот, підтвердженням чого може бути нарада у Біловезькій пущі, де Б.Єльцин, Л.Кравчук та В.Шушкевич прийняли рішення про скасування СРСР.

Рушійною силою дезінтеграційних процесів виступають переважно етнічні антрепренери, політичні еліти підлеглих етнічних спільнот та й самі політизовані етнічності. Загалом дезінтеграційні процеси, особливо на міждержавному, міжнародному рівні, на наш погляд, є свідченням входження та/чи перебування якогось народу (народів) на етапі національно-державного будівництва, а також засобом створення та збереження своєї національної держави. Посилення націоналізму та дезінтеграційні процеси у Східній Європі - переконливе тому свідчення.

Таким чином, дезінтеграція є однією із невід'ємних і закономірних сторін етнополітичного розвитку людства. Іншу сторону цього розвитку становлять інтеграційні процеси, з якими людство, в тому числі й народи посттоталітарних держав, пов'язують чимало надій і сподівань.

4. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів

Проблема врегулювання міжнародних конфліктів залишається однією із складних та актуальних в різні часи. Виділяють різні точки зору щодо шляхів врегулювання міжнародних конфліктів та підтримки миру на міжнародному рівні, зокрема:

1) *створення світового державного порядку*, коли окрема організація, наприклад, ООН має найвищу владу у розв'язанні світових проблем і зможе примусити суб'єктів міжнародних відносин виконувати її рішення, що сприятиме уникненню міжнародних конфліктів. Шляхи врегулювання міжнародних суперечностей і конфліктів визначено у Статуті ООН (Стаття 33), який зобов'язує членів ООН дотримуватися принципів справедливості і міжнародного права. Проте компетенція такого світового уряду повинна бути обмежена та чітко регламентована.

2) *переговори як шлях до врегулювання конфліктів* – у процесі переговорів конфліктна ситуація може бути вирішена шляхом односторонніх або взаємних поступок, іншої прийнятної форми компромісу. Якщо ж діяльність дипломатів не приносить успіху, а напруженість у стосунках ворогуючих сторін загрожує безпеці в світі, до переговорного процесу залучається третя сторона-посередник. Вона може це робити з власної ініціативи або на прохання зацікавлених сторін. З такою місією виступають як держави, так і міжнародні організації, політичні діячі, які користуються довірою і авторитетом, представники світових релігій тощо.

3) *посилення інтеграційних процесів*, які руйнують міждержавні та міжрегіональні бар'єри, що створює умови для формування міжнародних союзів, асоціацій, мета яких – координація дій держав, об'єднання зусиль та співпраця.

Отже, проблеми міжнародних конфліктів займають важливе місце в системі міжнародних відносин і вирішення міжнародних конфліктів залежить від багатьох чинників, зокрема, від загальної міжнародної ситуації, зацікавленості конфліктуючих сторін у подоланні конфлікту, від рівня розвитку демократії, вмілого використання міжнародних посередників та застосування технологій розв'язання конфліктів.

Організація Об'єднаних Націй та її органи відіграють важливу роль у запобіганні й усуненні міжнародних спорів і ситуацій, що можуть призвести до міжнародних непорозумінь або викликати міжнародний спір і продовження яких може загрозувати підтриманню міжнародного миру і безпеки.

ООН була створена для об'єднання всіх держав з метою протидії загрозам міжнародному миру та стабільності. ООН у відповідності зі своїм статусом несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і запобігання конфліктів.

Стаття 33 глави IV Статуту ООН так і називається – *«Мирне вирішення суперечок»*. Вона передбачає, що «сторони, які беруть участь у будь-якій суперечці, продовження якої могло б загрозувати підтримці міжнародного миру і безпеки, повинні насамперед намагатися вирішити суперечку шляхом переговорів, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів або угод чи іншими мирними засобами за своїм вибором».

Мирне вирішення міжнародних спорів здійснюється трьома головними органами ООН: Радою Безпеки, Генеральною Асамблеєю і Міжнародним судом.

Серед багатьох засобів впливу на конфліктуючі сторони, які використовує ООН найбільш поширеними є операції з підтримки миру, а також застосування санкцій щодо конфліктуючих сторін.

Для підтримання миру можуть використовуватися **миротворчі сили**. Це відбувається тоді, коли конфлікт досягає стадії збройної боротьби. Головна мета миротворчих сил – роз'єднання протиборчих сторін, недопущення збройних зіткнень між ними, контроль над збройними діями протиборчих сторін.

В якості миротворчих сил можуть використовуватися як військові підрозділи окремих держав або груп держав, так і збройні формування Організації Об'єднаних Націй. Одночасно з введенням миротворчих сил часто створюється буферна зона з тим, щоб розвести збройні формування протиборчих сторін. Практикується також введення зон, вільних від польотів, для того щоб запобігти нанесенню бомбових ударів з повітря одним з учасників конфлікту. Введення військ третьої сторони допомагає врегулюванню конфліктів насамперед завдяки тому, що військові дії протиборчих сторін стають скрутними.

Санкції досить широко використовуються в міжнародній практиці, щоб спонукати учасників припинити конфлікт.

Санкції вводяться державами за власною ініціативою або за рішенням міжнародних організацій. Введення санкцій передбачається Статутом ООН у разі загрози миру, порушення миру або акту агресії з боку якоїсь держави. Санкції не припускають згоди того, відносно кого вони вводяться.

Існують різні види санкцій:

- **торгові** санкції стосуються імпорту та експорту товарів і технологій, причому особлива увага приділяється тим з них, які можуть використовуватися у військових цілях;

- **фінансові** санкції включають заборону або обмеження на надання позик, кредитів, а також на інвестиції;

- **політичні** санкції, наприклад виключення держави-агресора з міжнародних організацій, розрив з нею дипломатичних відносин.

Санкції є досить результативними при врегулюванні конфлікту, оскільки призводять до ізоляції цих країн від зовнішнього світу. Однак використання санкцій ускладнюється тим, що вони діють не вибірково, а на все суспільство в цілому, причому переважно страждають найменш захищені верстви населення. Для зниження цього негативного ефекту іноді використовують часткові санкції, які не зачіпають, наприклад, сферу поставок продовольства або медикаментів.

У сучасному розумінні концепція превентивної дипломатії виникла та розвинулась у рамках системи ООН. Уперше згадану ідею озвучив Генеральний секретар ООН Даг Гаммаршельд під час XV сесії Генеральної асамблеї у 1960 р. Це відбулось у період глобального протистояння двох політичних систем світу, коли фактично блокувалися механізми забезпечення колективної безпеки, закріплені в Статуті ООН. У той час превентивна дипломатія ще не усвідомлювалась як повноцінний інструмент із підтримання миру та безпеки у світі. Це була лише певна ідея з метою попередження розростання локальних конфліктів, унеможливлення втручання в такі конфлікти з боку США та СРСР. Передбачалося, що вказаний підхід мав допомогти стримувати розростання «холодної війни», а також позитивно вплинути на авторитет ООН щодо врегулювання конфліктів.

Превентивна дипломатія – дії спрямовані на те щоб не допустити перехід існуючих суперечок у конфлікт та обмеження масштабів конфліктів після їх виникнення.

Превентивна дипломатія включає:

- 1) заходи по зміцненню довіри (обмін військовими місіями; створення регіональних та субрегіональних центрів контролю за угодами сфери озброєння, проведення консультацій під егідою генсека)

- 2) виявлення фактів (збір та аналіз інформації щодо територій, конфліктогенних за своїм характером)
- 3) раннє попередження (синтез політичних показників з інформацією системи раннього попередження екологічних та стихійних лих, загрози голоду тощо)
- 4) превентивне розгортання (заходи по розміщенню збройних контингентів під командуванням ООН в проміжок часу, що передуює початку конфлікту)
- 5) демілітаризовані зони

Превентивними засобами в широкому розумінні можна назвати такі методи підтримання миру та безпеки, як *протест, санкції, контроль над роззброєнням* тощо.

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Із закінченням «холодної війни» та блокового протистояння почалася ціла черга локальних конфліктів на території колишніх СРСР та Югославії. Саме в цей переломний для європейської історії період значення НБСЄ/ОБСЄ дуже зросло. Еволюціонували підходи організації до оцінки військово-політичних загроз. Підтверджувалося, що європейській безпеці вже не загрожувала можливість великого конфлікту між блоками. Організація почала наділяти більше уваги локальним конфліктам, як одній з ключових загроз безпеці, концентруючись в той же час на політичних і гуманітарних засобах їхнього подолання.

На початку 90-х рр. почали розробляти механізми ОБСЄ з врегулювання конфліктів. Серед них окремою групою можна виділити механізми в рамках мирного врегулювання суперечок, які розроблялися на регулярних зустрічах представників держав-учасниць НБСЄ і на чотирьох спеціальних нарадах експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів.

В 1975 р. учасники НБСЄ визнали передчасним прийняття документу з обов'язкової системи врегулювання суперечок в Європі і включили в текст Гельсінського Акту положення про подальшу роботу над новим «загальноприйнятним методом мирного врегулювання, спрямованим на доповнення існуючих засобів». Таким чином, мандат першої і другої Нарад експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів полягав у виробленні подібного «загальноприйнятного методу». Тому на нараді 1978 р. в Монтре експертам вдалося виробити основоположні принципи методу, названі «загальним підходом». В підсумковому документі другої Наради експертів НБСЄ з мирного врегулювання спорів в Афінах вказувалося лише на доцільність «продовжити обговорення цього питання» [6].

8 лютого 1991 р. прийнято документ «Принципи врегулювання суперечок і положення процедури НБСЄ з мирного врегулювання спорів» (третья Нарада 1991 р. в Валлетті). Документ передбачав створення спеціального «Механізму НБСЄ з врегулювання спорів» - Валлеттського механізму, завдання якого полягало б у винесенні рекомендацій державам щодо оптимальних процедур врегулювання суперечок. Принципова новизна цієї процедури полягала в тому, що вона приводилась в дію внаслідок одностороннього звернення або вимоги кожної зі сторін суперечки.

Особливість Механізму полягає в тому, що «розгляд спору, проведений Механізмом, і будь-які зроблені ним зауваження або поради є конфіденційними, хоча факт створення Механізму може визнаватися відкрито». Нова процедура НБСЄ з врегулювання спорів не застосовується, якщо одна зі сторін вважає, що суперечка зачіпає питання територіальної цілісності або національної оборони, права на суверенітет над територією. Істотний елемент валлеттської процедури полягає також в тому, що за взаємною згодою сторін у спорі новий Механізм НБСЄ може здійснювати функції зі встановлення фактів, проводити експертні дії щодо предмета спору, складати доповіді.

Четверта Нарада експертів НБСЄ з мирного врегулювання (Женева, 1992 р.) виробила остаточні рекомендації щодо системи мирного врегулювання спорів в рамках НБСЄ, які були офіційно прийняті Радою НБСЄ на Стокгольмській зустрічі 15 грудня 1992 р. Система складається з чотирьох елементів:

- Механізму НБСЄ з врегулювання спорів;
- Конвенції з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ;
- Комісії НБСЄ щодо примирення;
- Положень з директивного примирення.

Конвенція з примирення і арбітражу в рамках НБСЄ передбачала спільну процедуру примирення і арбітражу на основі угод *ad hoc* або на основі попередніх взаємних заяв. Комісія з примирення може створюватися за односторонньою заявою держави-учасниці Конвенції. Процедура примирення полягає в тому, що якщо сторони придуть до врегулювання, то умови цього врегулювання фіксуються в резюме висновків. На цьому розгляд закінчується. У разі незгоди сторін Комісія складає заключну доповідь з пропозиціями щодо мирного врегулювання спору та доводить його до відома сторін. Якщо протягом 30 днів сторони не погоджуються з пропозиціями, доповідь відсилається Раді НБСЄ. Арбітражний трибунал може створюватися за обопільним зверненням сторін чи за одностороннім проханням держави-учасниці Конвенції після закінчення 30 днів після представлення доповіді Комісії з примирення Раді НБСЄ.

Положення про Комісію НБСЄ щодо примирення, прийняте на Стокгольмській зустрічі, направлено на доповнення валлеттської процедури мирного врегулювання спорів. Ця процедура примирення розглядалася як одна з можливостей. Положенням передбачено, зокрема, що держава-учасниця може в будь-який час заявити, що вона на умовах взаємності погодиться з процедурою примирення Комісії щодо спорів між нею та іншими державами-учасницями. Держава-учасниця може також зробити заяву, що вона буде вважати обов'язковими, на умовах взаємності, будь-які умови врегулювання, запропоновані Комісією.

Положення з директивного примирення передбачають, що Рада НБСЄ або Комітет старших посадових осіб (КСПО) «можуть наказати двом будь-яким державам-учасницям вдатися до процедури примирення з метою надання їм сприяння у вирішенні спору, який вони не змогли врегулювати протягом розумного періоду часу». В зазначеному випадку або Рада НБСЄ, або КСПО можуть наказати сторонам передати суперечку на розгляд Комісії з примирення.

Іншим важливим механізмом ОБСЄ з врегулювання конфліктів стає діяльність бюро і місій організації на місцях, а також функціонуванням таких інститутів як Центр із запобігання конфліктам, Верховний комісар у справах національних меншин. Основним інструментом стають місії, що направляються до зон конфліктів. З розпадом СРСР і утворенням нових держав до складу НБСЄ/ОБСЄ були включені колишні радянські республіки. Це означало зміни як у складі організації, так і в практиці її функціонування. В той же час участь нових держав, в частині яких мали місце збройні конфлікти або етнічна напруженість, послугувала «стимулом» для створення і розвитку структур превентивної дипломатії в рамках НБСЄ. Відкриті і латентні конфлікти на пострадянському просторі спонукали розглядати його в якості регіону підвищеного ризику. В якості загальноєвропейської організації з забезпечення безпеки ОБСЄ перетворилась таким чином на справжню «лабораторію» досвіду превентивної дипломатії, що простежувалось в ході місій в Балтії, Грузії, Молдові, Таджикистані, Україні, Нагірному Карабасі, Чечні, Косово.

Однак результати участі ОБСЄ в урегулюванні конфліктів і криз не дозволяють говорити про високу ефективність даної організації у сфері забезпечення безпеки. В процесі врегулювання виявилися розбіжності в позиціях країн, які брали участь в конфліктній взаємодії, з питання про те, яке місце має займати ОБСЄ в системі європейської безпеки, і яким чином має відбуватися координація її дій з ООН, НАТО чи ЗСЄ. Так, можна відзначити другорядну роль Організації з безпеки та співробітництва в Європі, наприклад, в Грузії та Косово, де постійні місії діяли відповідно з 1992 і 1995 рр. Ця роль зводилася, як правило, до післявоєнного врегулювання та відновлення, тоді як ключову функцію в конфліктах відігравали спочатку сили НАТО, потім місія ЄС.

Отже, механізми ОБСЄ, розроблені ще на початку 1990-х рр., не були достатньо дієвими. Вони залишили у спадщину так звані «заморожені конфлікти» у Нагорному Карабасі, Придністров'ї. Незважаючи на наявність значного потенціалу з врегулювання конфліктів, ОБСЄ не змогла продемонструвати достатню ефективність в якості самостійного інституту забезпечення європейської безпеки. Серед основних чинників, що вплинули на такий розвиток ситуації можна виділити:

- розбіжності в розумінні ролі ОБСЄ в новій системі європейської безпеки державами;
- відсутність у ОБСЄ самостійного ефективного силового компонента для вирішення конфліктних ситуацій;
- обмежена мобільність структур ОБСЄ в ситуаціях, що вимагають швидкого прийняття рішень (зокрема, через процедуру прийняття рішення шляхом консенсусу);
- існування розходжень у розумінні поділу сфер відповідальності між НАТО і ОБСЄ.

До того ж розроблені механізми стали застарілими для сучасного становища. А тенденція до розмивання кордонів між трьома вимірами залишила слід на діяльності ОБСЄ у сфері врегулювання конфліктів, що включає засоби політичного і гуманітарного характеру і в той же час передбачає деякі військово-політичні механізми (відправка військових спостерігачів в конфліктні регіони).

Таким чином, незважаючи на те, що на стадіях превентивної дипломатії і постконфліктного устрою світу ОБСЄ був накопичений продуктивний досвід, який був з різною часткою успіху застосований у вирішенні регіональних конфліктів, питання адаптації механізмів ОБСЄ до сучасних умов системи європейської безпеки залишається відкритим.

НАТО (Північно-Атлантичний Альянс). Світовий досвід показує, що демократичний лад у державі сприяє зниженню зовнішнього авантюризму та агресивності. Світова та європейська інтеграція, переважання демократичних держав у складі НАТО сприяє зменшенню конфліктності та збільшенню міжнародної солідарності між його членами. Американський політолог Б. Рассет розробив теорію, відповідно до якої демократичні країни, уряди яких несуть відповідальність перед виборцями, як правило, першими не починають воєн, і за умов конфліктних ситуацій віддають перевагу мирному вирішенню міжнародних проблем.

Сама євроатлантична інтеграція дозволила вирішити чи тимчасово зняти значну кількість суперечностей між європейськими країнами. Так, зокрема Сполучені Штати надали значну політичну підтримку процесові об'єднання Німеччини. У 1955 р. і Сполучені Штати виступили на підтримку включення Німеччини до НАТО, що сприймалося багатьма європейськими політиками на той час, через 10 років після завершення Другої світової війни, як значний радикальний крок. Присутність США на континенті зняла проблему «страху перед Німеччиною», оскільки саме політична і військова присутність США у Європі через НАТО та військові бази (причому більша частина військ США у Європі була розташована на

території ФРН) переконала уряди західноєвропейських країн, насамперед, Великої Британії і Франції, погодитися на реінтеграцію Німеччини до демократичної спільноти держав Західної Європи. Європейська безпека є основою європейського примирення. Без НАТО Франція не відчувала б себе в достатній безпеці, щоб об'єднуватися з Німеччиною, а Франція і Британія ще більш активно виступали проти возз'єднання Німеччини. НАТО допомогла заспокоїти постійні європейські страхи від потужної і потенційно домінуючої Німеччини. Включення Німеччини в якості повноправного члена до НАТО означало фактичний початок її реабілітації та повернення до спільноти європейських держав.

У 1950-х роках НАТО було названо організацією, яка існує задля того, щоб «тримати американців у Європі, росіян поза Європою, а німців підкореними». Однак сьогодні цей план змінено: – тримати США втягнутими в європейську безпеку; – забезпечити, щоб Європа була сильним, а не слабким партнером Росії; – тримати Німеччину в якості інтегрованої частини Заходу, таким чином, стримуючи партнерів Німеччини від будування коаліцій з метою створити їй протипагу. Співробітництво із НАТО та США дає змогу й таким країнам, як Польща, налагоджувати широкий спектр відносин з Німеччиною, не побоюючись її потенціалу та можливих претензій на колишні німецькі землі.

НАТО довела свою досить високу ефективність у якості організації, здатної до примушування до миру, а також до активної миротворчості. Після закінчення «холодної війни» Альянс був прямо задіяний у 4 конфліктах: у Боснії і Герцеговині, у Косові, у Македонії та в Афганістані, та непрямо – в Іраку. Внаслідок громадянської війни у Боснії і Герцеговині протягом 1992-1995 рр. загинули близько 280 тисяч чоловік із 4,3-мільйонного довоєнного населення республіки, більше 800 тисяч стали біженцями. Активне втручання НАТО і примушення сторін до миру за допомогою силового тиску спричинило підписання в грудні 1995 р. Дейтонської мирної угоди, яка стала компромісом між воюючими сторонами і поклала край війні. Згідно з результатами мирної угоди, 49 % території Боснії і Герцеговини відійшло автономній Республіці Сербській, а 51 % території разом із столицею Сараєво – автономній Мусульмано-Хорватській федерації. Відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН від 1996 р. очолювані НАТО стабілізаційні сили були розташовані у Боснії і Герцеговині. Впродовж 1996-2004 рр. ситуація в Боснії і Герцеговині у сфері безпеки змінилася кардинальним чином, що дозволило скоротити кількість миротворців НАТО у цій країні більш ніж учетверо з початкових 60 тисяч. Європейський Союз у 2004 р. під своє керівництво взяв управління місією в Боснії і скоротив кількість військових до 7 тисяч. Міжетнічне насильство в країні фактично припинено, країну почали відвідувати туристи.

Унаслідок операції НАТО в Косові 1999 р. було зупинено операції військ Югославії проти албанських загонів та цивільних у цьому країні, в результаті яких у 1998-1999 рр. загинули кілька тисяч албанців. Фактично, операція проти Югославії стала єдиною бойовою наступальною операцією НАТО за всю історію Альянсу. Війні проти Югославії передували півторарічні напружені переговори про врегулювання проблеми. Югославії пропонувалися різні форми вирішення конфлікту, які передбачали безумовне збереження територіальної цілісності країни. Журналісти на Заході почали називати НАТО «Північноатлантична туристична організація», за численні візити делегацій, які не виливалися у припинення кровопролиття під боком у зони відповідальності НАТО. За таких умов НАТО не могла не реагувати, оскільки інакше це означало б підірив довіри європейських союзників у дієздатності Альянсу. У результаті 78-денної повітряної кампанії НАТО війська Югославії були виведені з Косова. Унаслідок помилкових авіаударів НАТО загинуло близько тисячі цивільних сербів, албанців та близько п'ятисот арабських військових. Розміщення в Косові

миротворчої місії під керівництвом НАТО, яка ввійшла туди після виведення сербських військ, відбулося у відповідності до резолюції Ради Безпеки ООН від 10 червня 1999 р.

Політичним результатом операції НАТО проти Югославії стало встановлення контролю адміністрації ООН у Косові і втрата Сербією фактичного контролю за цим регіоном. Значна частина сербів виїхала з Косова під тиском місцевих албанців. Водночас завдяки миротворцям НАТО масштаби міжетнічного насильства зменшилися у порівнянні з 1998-1999 роками у десятки разів. Крім того, поліетнічний характер краю в цілому збережено. Сербська громада в Косові продовжила існування поряд з албанською та іншими громадами, контролюючи сербські анклавні в краї. Як наслідок, всі країни колишньої Югославії або вже вступили до НАТО (Словенія), або готуються приєднатися (Хорватія, Македонія, Чорногорія), або включилися в програму НАТО «Партнерство заради миру» (Сербія та Боснія і Герцеговина). Більшість з цих країн не покладають вини за війну 1999 року на НАТО, а натомість на місцевих політиків, які своїми діями спровокували війну та здійснювали етнічні чистки.

Саме Європа є одним з основних економічних центрів світу і, таким чином, є особливо вразливою для загрози стати базою фінансування та проведення операцій терористів.

У квітні 1999 р. на Вашингтонському саміті НАТО була схвалена нова Стратегічна концепція Альянсу, яка врахувала зміни військово-політичної обстановки і визначила нові завдання Альянсу, спрямовані на посилення безпеки і стабільності в Євroatлантичному регіоні. Стратегічна концепція НАТО 1999 р. включає такі важливі положення:

- збереження трансатлантичного зв'язку;
- збереження ефективної обороноздатності; розвиток власної європейської системи безпеки і оборони;
- запобігання конфліктам і врегулювання криз;
- партнерство, співпраця і діалог;
- розширення;
- контроль над озброєнням і непоширення зброї масового ураження (ЗМУ).

Працький саміт НАТО 2002 р. визначив нові напрямки діяльності Альянсу. Результатами його роботи стало:

- прийняття військової концепції щодо протидії міжнародному тероризму;
- рішення щодо створення Сил реагування НАТО;
- розроблення комплексу заходів щодо: підвищення військових спроможностей країн-членів; забезпечення співробітництва спеціальних служб; захисту від зброї масового ураження; ліквідації наслідків катастроф техногенного і природного характеру.

Хронологія операцій НАТО вказує на суттєву тенденцію: Альянс не проводить операції в зміненому світі після подій 11 вересня 2001 року в США, а слугує, в певному сенсі, необхідним *комплект*ом «військових інструментів», якими користується ООН.

Альянс виявився ще більш витребуваним для проведення миротворчих операцій та операцій зі стабілізації. Це стало наслідком переорієнтації НАТО з колективної оборони на колективну безпеку. Лише спільними зусиллями можна вирішити задачу, яку поставив перед собою Альянс, а саме: *розширення зон стабільності*. Розширення зон стабільності стало головною передумовою трансатлантичної безпеки. Звичайно, колективна оборона Альянсу залишається основною задачею. Однак поява нових викликів і загроз, які виникають далеко за межами зони відповідальності НАТО, не можуть бути поза увагою блоку.

Зокрема, тероризм, розповсюдження ЗМУ і проблема «країн-вигнанців» являють собою виклики, яких неможливо подолати, виходячи лише з «територіального» розуміння безпеки. Стамбульський саміт НАТО 2004 р. дав відповідь на питання – яким чином Альянс забезпечуватиме стабільність своїми активними діями, а саме:

- розбудовою відносин у сфері безпеки зі всезростаючим числом країн-партнерів: від Балкан через Кавказ до Центральної Азії, через Середземне море до країн арабського світу;
- проведенням військових та інших операцій (там, де це необхідно) від патрулювання акваторії Середземного моря до миротворчих операцій на Балканах в Іраку та Афганістані;
- модернізацією методів цивільно-військового планування і підготовки кадрів.

У світі наростає загроза поширення зброї масового знищення. Ця тенденція зміцнює солідарність у межах НАТО. Адже жодна країна не може протистояти їй поодиноці. Ядерна зброя стає привабливою для окремих режимів, які з її допомогою намагаються нейтралізувати свою військово-технологічну відсталість. Зміст проблеми полягає у тому, що військово-технічну перевагу можна порівняно легко нейтралізувати, погрожуючи застосувати ядерну чи іншу зброю масового знищення, можливо, й досить примітивну, проти цивільних цілей, а також військ. Цей же фактор підвищує і ймовірність застосування цієї зброї, оскільки в разі, якщо якийсь із режимів має лише кілька десятків ядерних зарядів, виникає велика спокуса застосувати їх першим, сподіваючись завдати ядерним арсеналам противника найбільшої шкоди.

На Празькому саміті НАТО в 2002 р. було узгоджено низку документів для боротьби з тероризмом, зокрема п'ять ініціатив щодо ядерного, біологічного і хімічного захисту: створення лабораторії, групи реагування, віртуальний зразковий центр оборони від ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, запас засобів біологічного і хімічного захисту та система контролю за захворюваннями. Також було ухвалено рішення щодо вивчення питання організації ефективної протиракетної оборони від зростаючої ракетної загрози.

На Стамбульському саміті у червні 2004 р. було узгоджено досконаліший пакет антитерористичних заходів. Ці заходи охоплюють:

- вдосконалення обміну розвідувальною інформацією через Підрозділ антитерористичної розвідки НАТО та за допомогою інших засобів;
- вдосконалення здатності НАТО швидко реагувати на звернення країн за допомогою у відповідь на напади терористів;
- допомогу в охороні важливих великих заходів, зокрема за допомогою літаків раннього повітряного виявлення і управління НАТО;
- посилення внеску операцій під проводом НАТО в Середземномор'ї, на Балканах і в Афганістані в боротьбу з тероризмом;
- зміцнення співпраці з країнами-партнерами та іншими міжнародними і регіональними організаціями;
- вдосконалення відповідних можливостей і засобів.

У жовтні 2001 р. було розроблено План дій у сфері надзвичайних ситуацій з вдосконалення цивільної готовності до захисту від можливих нападів на цивільне населення із застосуванням хімічних, біологічних і радіологічних агентів. Це була пряма відповідь на події 11 вересня 2001 року та теракти із застосуванням сибірської виразки в США. Цей План дій постійно оновлюється з огляду на нові можливі загрози і набутий досвід. У рамках Плану дій НАТО і країни-партнери спільно працюють над розробкою додаткових заходів цивільного характеру, спрямованих на боротьбу із загрозами. Серед них:

- набір національних засобів, які можна застосувати на допомогу країні-члену Альянсу або партнеру, враженому терористичним нападом;
  - використання Євроатлантичного центру координації реагування на катастрофи при штаб-квартирі НАТО для координації допомоги в доланні наслідків, яку пропонують країни-члени НАТО і партнери у відповідь на запит від постраждалої країни;
  - міжнародні навчання з долання наслідків нападів для військових і цивільних підрозділів цивільної оборони;
  - розробка рекомендацій і мінімальних стандартів з поліпшення оперативної сумісності засобів, запропонованих країнами, які надають допомогу в доланні наслідків;
  - вдосконалений захист критичної інфраструктури. Цивільна оборона.
- Країни НАТО (насамперед, США), здійснюючи політичний та інший вплив на уряди країн світу, змушують їх більш активно боротися з тероризмом та віддалятися від практики тероризму.

5. Миротворчість

Інституалізація міжнародної миротворчості – її перетворення на стійке, повторювальне, організаційне і процедурне оформлене явище, що відтворюється у системі міжнародних відносин й інтегрується у неї. Результатом інституалізації міжнародної миротворчості можна вважати затвердження відповідних норм (зразків) поведінки міжнародних і національних акторів, які легітимізуються світовим співтовариством, формуючи відповідну статусно-ролеву і функціональну систему і відповідні організаційні і процедурно-технологічні форми.

На наш погляд, процес формування інституту миротворчості передбачає кілька основних етапів його становлення і розвитку:

1. Виникнення суспільної потреби на миротворчу діяльність.
2. Набуття цією діяльністю певного статусу у суспільстві, який описується ролями і функціями миротворчості у житті суспільства.
3. Формування нормативно-правового забезпечення миротворчої діяльності на міжнародному, регіональному та національному рівнях.
4. Виникнення певних організаційних структур, що забезпечують миротворчу діяльність, організуючі та здійснюючі миротворчі операції у різних регіонах світу. У 1992р. для підтримки у задоволенні попиту, що збільшився, на комплексні миротворчі операції був заснований в ООН Департамент операцій з підтримку миру. Пізніше була створена Комісія ООН з миробудівництва.
5. Визнання світовим співтовариством основних норм, принципів і правил миротворчості та прагнення їх застосовувати у міжнародних, регіональних і національних конфліктах.
6. Формування процедур і упорядкованих форм забезпечення миротворчої діяльності на міжнародному, регіональному та національному рівнях на основі визнаних світовим співтовариством норм, принципів і правил миротворчої діяльності.
7. Створення і легітимізація механізму санкцій, що гарантує застосування миротворчої діяльності на міжнародному, регіональному та національному рівнях.
8. Становлення і розвиток культури миру, з одного боку, а з іншого, створення системи підготовки відповідних кадрів для участі у миротворчих операціях. Важливу роль у формуванні культури миру грають сайт «Операції ООН з підтримки миру» [22] і сайт Комісії ООН з миробудівництва.

Термінологічне конституювання міжнародної миротворчості як політичного інституту

Сьогодні існують кілька термінів, що використовуються для опису миротворчих процесів – *миротворчість, миротворча діяльність, діяльність (місія) з підтримки миру, миротворчі операції, миротворчі місії, миробудівництво, превентивні дії (акції) зі збереження миру, операції зі встановлення миру, операції з підтримки миру, операції з примусу до миру, операції з постконфліктної побудови миру, гуманітарні акції, гуманітарні інтервенції, поліцейські операції на території інших держав* тощо. Зрозуміло, що всі вони мають свою специфіку, певним чином пов'язані між собою, хоча можна їх розглядати як самостійні категорії, тим більш, що «миротворчість» визначає практично всі форми дій з врегулювання конфлікту. Проте разом вони створюють понятійне поле досліджуваної проблематики.

Миротворчість загалом і, зокрема, міжнародна миротворчість мають різні визначення у сучасній науці.

- К. Дааз, зазначає В. Поздняк, концептуалізував миротворчі операції як «спонтанні інститути», основані на міжнародних конвенційних (неформальних) нормах і процедурах, що веде до формування ще одного, миротворчого міжнародного режиму.

- У той же час, такий напрям т. зв. «критичних соціальних теорій», як «критичне дослідження безпеки» прагне до «деконструкції» миротворчості і розглядає її як паліативні заходи, спрямовані на «лікування дисфункції глобальної політекономічної системи с позицій ліберального імперіалізму».

- Деякі науковці розглядають міжнародну миротворчість у вузькому змісті слова як «систему операцій ООН у конфліктних регіонах, здійснюваних від імені світового співтовариства на основі принципів шостої (посередництво і підтримка вже досягнутого миру) і сьомої (силове встановлення миру) глав Статуту ООН.

- Приблизно у такому ж контексті визначаються міжнародні миротворчі операції в українському законодавстві. Так, у Законі України «Про участь України в міжнародних миротворчих операціях» записано, що «Міжнародні миротворчі операції – міжнародні дії або заходи, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, ОБСЄ, інших регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, що створюються за згодою Ради Безпеки ООН, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН».

- Український дослідник О. Гогоша визначає міжнародну миротворчість у широкому розумінні – як «дії, які спрямовані на досягнення угоди між конфліктуєчими сторонами за допомогою певних засобів».

Інші замість терміна «миротворчість» використовують словосполучення «миротворчі операції» як загальну назву різних видів миротворчої діяльності, здійснюваної в інтересах розв'язання конфліктів, запобігання ескалації, припинення або недопущення воєнних дій, забезпечення правопорядку в зоні конфлікту, проведення гуманітарних акцій, відновлення порушених конфліктом соціальних і політичних інститутів, а також систем життєзабезпечення [20].

Класифікація причин застосування миротворчості

Втручання в конфлікти, на думку науковців, може здійснюватися на різних підставах. Фахівці пропонують класифікувати причини втручання у конфлікт за чотирма критеріями:

- у період косовської кризи переважаючою формулою була «гуманітарна інтервенція» (військове втручання з метою запобігти або зупинити гуманітарну катастрофу, геноцид), що одержала поширення у доктринальних і політичних установах західних країн, а концептуально була відпрацьована в адресованій ООН доповіді «Відповідальність по захисту» («responsibility to protect»);

- після 11 вересня 2001 р. і в ході військової кампанії в Афганістані з'явилася нова формула – втручання в конфлікт за мотивами проведення «контртерористичної операції»;

- при підготовці операції в Іраку виник новий варіант легітимації втручання – з метою запобігти поширенню зброї масового знищення. Проголошувалося, що цю мету можна було б досягти шляхом нанесення превентивного удару по країні, що стала об'єктом підозр.

- мотивація «експорту демократії» обумовила формулу насильницької «зміни режиму» (coercive regime change), «зміна режиму» мала місце в Ірані, Північній Кореї, Судані, у Пакистані.

Структура міжнародної миротворчості

Українські дослідники пропонують виділити три складові міжнародних миротворчих операцій.

По-перше, політичну волю міжнародної спільноти, окремих держав, регіональних організацій, сторін конфлікту та інших політичних суб'єктів, спрямовану на залагодження воєнно-політичного конфлікту.

По-друге, її військову складову, що охоплює військові підрозділи, військових спостерігачів, підрозділи поліції та інші формування, спроможні забезпечити безпеку окремих районів і виконувати завдання, визначені мандатом ООН, у тому числі й примусові заходи та військові акції проти сторін конфлікту.

По-третє, ресурсну складову, що характеризує здатність забезпечувати міжнародні миротворчі операції фінансово і матеріально, адже крім забезпечення військових контингентів висуваються й інші завдання, що вимагають ресурсного забезпечення (продовольча, медична та інші види допомоги населенню). На думку науковців, ці три складові є базовими. Без наявності хоча б однієї з них миротворчі операції неможливі.

Принципи міжнародної миротворчості

На думку російського дослідника А. Кисельова, вперше принципи проведення операцій з підтримки миру були сформульовані Б. Ургхартом, який надав їм строго функціональне призначення. **До базових положень виявилися віднесеними:**

- чіткий мандат;
- згода на співробітництво сторін у виконанні мандата;
- послідовна підтримка з боку СБ ООН;
- готовність всіх держав-членів ООН вчасно надати для миротворчості необхідний військовий, поліцейський і цивільний персонал;
- забезпечення ефективного керівництва з боку ООН на рівні центральних установ і на місцях;
- належна фінансова і матеріально-технічна підтримка й незастосування сили, за винятком самооборони;
- покладання командування і контролю над проведенням операції на Генерального

Секретаря ООН;

- повна неупередженість збройних сил ООН і їхній нейтралітет (сили ці не повинні втручатися у внутрішні справи країни, у якій вони розгорнуті, ні за яких умов).

ООН розроблені стандарти поведінки миротворчого персоналу.

Вони стосуються як співробітників ООН та експертів у відрядженнях, включаючи поліцейських і військових спостерігачів, так і підрядників, що залучаються на стандартних контрактних умовах і служать у відповідності з окремим зводом правил – «Умови служби і правила поведінки добровольців. Така ж ситуація і зі службовцями національних контингентів, які, з одного боку, підпадають під виключну юрисдикцію своєї держави, а, з іншого, кодекс їхньої поведінки встановлюється ООН при здійсненні оперативних повноважень і/чи оперативного управління. При призначенні поліцейські й військові спостерігачі ООН підписують зобов'язання, у якому погоджуються дотримуватися всіх існуючих в місії стандартних оперативних й адміністративних процедур, розпоряджень й інших інструкцій, включаючи «Десять правил: кодекс особистої поведінки військовослужбовців із складу «блакитних касок» і «Ми – миротворці Організації Об'єднаних Націй».

Основні завдання системи міжнародної миротворчої діяльності:

- формування системи конфліктогенного моніторингу і превентивних дій, що запобігають збройним конфліктам;
- налагодження ефективного міжнародного посередництва;
- вибудовування механізму прийняття політичних рішень по втручанням в конфлікти (що необхідно для легітимації втручання);
- уможливлення адекватного вибору рівня і формату міжнародного втручання;
- забезпечення створення і підтримки арсеналу засобів втручання (від гуманітарної допомоги до військової сили);
- передбачення міри постконфліктного врегулювання, стабілізації, гуманітарної допомоги, реконструкції мирного життя у конфліктному регіоні;
- організація ліквідації коренів конфлікту (соціальних, економічних, політичних та ін.) для запобігання його поновлення.

Форми міжнародної миротворчості:

Сьогодні поняттям «миротворчість» охоплюються різнопланові миротворчі операції, які можна назвати формами миротворчості:

- операції під егідою Організації Об'єднаних Націй («класична» міжнародна миротворча діяльність);
- втручання у конфлікти регіональних організацій (африканські регіональні організації, Організація американських держав, ЄС, НАТО й СНД);
- втручання у конфлікти коаліцій держав, які від імені міжнародних організацій (або по власному колективному рішенням) реалізували міжнародний мандат на втручання (наприклад, операції в Іраку й Афганістані, у Східному Тиморі й ін.);
- іноді їх дії не були не підкріплені мандатом ООН або регіональної міжнародної організації; поняття «миротворча операція» за аналогією стало в окремих випадках застосовуватися до опису поліцейських (за фактичним статусом) операцій по стабілізації обстановки на власній території держави.

У Вікіпедії виокремлено дещо інші форми міжнародної миротворчості, зокрема:

- операції зі встановлення (сприяння) миру, які проводяться за обов'язкової згоди

сторін конфлікту з метою розв'язання конфліктів, мирного урегулювання або превентивного розгортання військ, встановлення контролю за умовами перемир'я та виконання угоди про припинення вогню, забезпечення дотримання прав людини, надання гуманітарної допомоги населенню;

- операції з підтримання миру, що проводяться зазвичай, після досягнення домовленостей між сторонами конфлікту з метою недопущення відновлення конфлікту та надання допомоги у розвитку процесу мирного врегулювання, роз'єднання збройних формувань, задіяних у конфлікті, припинення та запобігання ескалації воєнних дій, відновлення законності та правопорядку, забезпечення нормального функціонування державних і громадських установ та організацій;

- операції з примушення до миру, що проводяться за відсутності згоди сторін конфлікту введенням міжнародних санкцій та застосуванням військової сили з метою припинення збройного конфлікту і примушення ворогуючих сторін до встановлення перемир'я.

- операції з відбудови миру, що проводяться у постконфліктний період з метою відновлення життєдіяльності важливих елементів інфраструктури та цивільних інститутів країни, демілітаризації району конфлікту встановленням контролю над озброєнням та військовою технікою сторін, що перебували у конфлікті, забезпеченням проведення інституційних реформ;

- пошуково-рятувальні операції, які проводяться з метою пошуку і порятунку населення, що потерпає від стихійного лиха та природних катаклізмів використанням літальних апаратів, надводних кораблів і підводних човнів, наземних транспортних засобів, спеціальних команд та обладнання на суші й на морі;

- гуманітарні операції, які проводяться з метою надання допомоги та захисту жертв конфлікту або стихійного лиха, полегшення тягот населення, особливо в умовах, коли місцева влада не бажає або неспроможна налагодити нормальну життєдіяльність населення;

- електоральні операції, які проводяться з метою створення умов та надання допомоги в проведенні демократичних виборів до органів влади, вони можуть бути як самостійними операціями, так і складовою більш масштабних операцій з постконфліктного врегулювання.

Амбівалентність сучасної міжнародної миротворчості пов'язана не лише з погляду форм проявлення, але і в контексті інструментального впливу на систему міжнародних відносин. З одного боку, вона виступає як елемент багатобічного інституціоналізованого врегулювання конфліктних ситуацій, а з іншого – як елемент національної безпеки членів світового співтовариства.

Суперечливість миротворчості спричиняє виникненню колізій інтересів різних акторів, обумовлює формування різних стратегій миротворчості.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ

для обговорення на семінарських заняттях

Тема 1. Міжнародні відносини як суспільне явище

1. Сутність й особливості міжнародних відносин/ Види й форми міжнародних відносин
2. Теорії міжнародних відносин: теорія ідеалізму
3. Теорії міжнародних відносин: теорія політичного реалізму
4. Теорії міжнародних відносин: неореалізм
5. Поняття «міжнародна система», типи міжнародних систем
6. Могутність держави

Тема 2. Безпека сучасного світу

1. Поняття «безпека», види безпеки
2. Загрози безпеці
3. Регіональні організації з забезпечення регіональної безпеки
4. Регіональна безпека України

Тема 3. Конфлікт як загроза регіональній безпеці

1. Поняття «конфлікт» в міжнародному праві. Функції міжнародних конфліктів
2. Класифікація міжнародних конфліктів
3. Міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів, право війни)
4. Структура міжнародного конфлікту
5. Чинники, що спонукають до конфліктності в міжнародних відносинах
6. Динаміка міжнародних конфліктів

Тема 4. Дипломатія й переговори

1. Взаємозв'язок понять «дипломатія» й «дипломатичні переговори». Види й функції дипломатичних переговорів
2. Сторони дипломатичних переговорів, їх інтереси та сила
3. Структура дипломатичних переговорів
4. Комунікативні технології переговорних процесів
5. Національні стилі ведення переговорів

Тема 5. Співробітництво й інтеграція

3. Інтеграційні процеси
4. Дезінтеграційні процеси
5. Сутність міжнародного співробітництва
6. Міжнародна миротворчість
7. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів (ОБСЄ)
8. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів (НАТО)
9. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів (ЄС)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Багатостороннє співробітництво. *МЗС України (сайт)*. 2022. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini>
2. Безпека. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/search?s=%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0>
3. Коппель О., Пархомчук О. Електронна книга Міжнародні відносини ХХ століття. Навчальний посібник. 2019. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/mizhnarodni-vidnosini-hh-stolitija-navchal-nij-posibnik.html?gclid=CjwKCAjw29ymBhAKEiwAHJbJ8p031k94zAiegaLd1x8oWKz39alhkHxbYHv_CJcNau4APKopMacfRhoCY1AQAvD_BwE
4. Ліщинський І., Лизун М. Концептуальні візії регіональної та глобальної безпеки. *Вісник економіки*. № 2. 2020. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/1109>
5. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
6. РЕГІОНАЛЬНА БЕЗПЕКОВА СИТУАЦІЯ: ТРЕНДИ ТА СЦЕНАРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ 2021 КРИЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ. Вплив трендів розвитку міжнародної політики на регіональну безпекову ситуацію у 2021. URL: http://prismua.org/trends_regional-security/ http://prismua.org/trends_regional-security/
7. Теорія міжнародних відносин :навчальний посібник / Лісовський П.М., Лісовська Ю.П. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2022. 176 с.
8. Титаренко Д., Титаренко О. Конфліктологія. К.: Дакор, 2021.
9. Яхно Т., Куревіна І. Конфліктологія та теорія переговорів. К.: ЦУЛ, 2021, 268 с.
10. What is regional security? *InfoScipedia*. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/regional-security/81205>

Навчально-методичне видання

КАРПЧУК Наталія Петрівна

ВСТУП ДО ФАХУ «Регіональна безпека»:

Конспект лекцій

*Для здобувачів освіти першого курсу ОПП «Регіональна безпека»
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»*

Подано в авторській редакції